

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HUGO MATTHIESSEN

KØBENHAVNSKE GADER

1728–1795

KULTURHISTORISKE STUDIER

M. P. MADSENS BOGHANDEL
(RECHTWIG & TRYDE)
K Ø B E N H A V N · M D C C C C X X I V

KØBENHAVNSKE GADER

HUGO MATTHIESSEN

BØDDEL OG GALGEFUGL. Et kulturhistorisk Forsøg. 1910.

FREDERICIA. 1650—1760. Studier og Omrids. 1911.

NATTEN. Studier i gammelt Byliv. 1914.

GAMLE GADER. Studier i Navnenes Kulturhistorie. 1917.

DE KAGSTRØGNE. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark. 1919.

TORV OG HÆRSTRÆDE. Studier i Danmarks Byer. 1922.

HUGO MATTHIESSEN

KØBENHAVNSKE GADER

1728–1795

KULTURHISTORISKE
STUDIER

M. P. MADSENS BOGHANDEL
(RECHTWIG & TRYDE)
KØBENHAVN · MDCCCXXIV

For den mig tildelte Understøttelse bringer
jeg herved Carlsbergfondets Direktion, samt den
grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse
min ærbødigste Tak.

København. Februar 1924.

HUGO MATTHIESSEN

INDHOLD

	Side
KAPITEL I. GADERNES TILSTAND	7
Genopbygning og Forsøg paa Gaderegulering efter Branden 1728. Smalle Gader. Træer. Daarlig Luft. Gadernes Urenhed. Kreaturhold. Svin. Privet-Skarn. Sand. Gadernes Afvanding. Brolægning og Rendestene. Trottoirer. Kampen for bedre Brolægning. Alvisere. Rendestensbrætter. Knæk-Rendestene.	
KAPITEL II. LANGS GADERNE	34
Forsøg paa at skabe „Régularité og Égalité“ i Husrækkerne efter 1728. Grundmur og Bindingsværk. „Ildebrandshuset“. Gavlkvist. Vinduers Mængde. Tagrejsning. „Gavlfront“. Husenes Højde. Kældere. Hus-Skilte. Husnumre. Gadenavn. Broget malede Façader. Hvidtede Huse dukker op. Nyklassicismens Gennembrud.	
KAPITEL III. FAÇADERNES LIV	54
Røghætte. Gavlspids. Trætagrender. „Drager“ og Vandspycer. Udlæggere. Altaner. Vinduernes Rolle. Karnapper. Vindues-Glas og -Rammer. Gardiner. Markiser. Vinduerne befolkes. Potteplanter. Taganlæg. Papegøjer og Kanarie-lugle. Dørklokke og Porthammer. Udvendige Trapper. Skure og Kælderlemme. Kælderbislag. Nyklassicismen rydder ud. Portkroge.	
KAPITEL IV. REKLAME OG BOD	80
De Næringsdrivendes topografiske Fordeling. Reklamen. Avertissementer og deres Indhold. Udvalg af fremmede Varer. Skilte. Deres Mængde og Motiver. Laugsskilte. Haandværkerskilte. Porte bemalede som Skilte. Vinduesskodder som Skilte. Skilte med Indskrifter. „Aaben Bod“. Butiksudstyr. Butiker efter Branden 1795.	
KAPITEL V. FÆRDSEL OG GADELIV	104
Bønder i Byen. Karosser. Portechaiser. Kørselsreglementer. Spansk Kappe. Hensynsløs Kørsel. Kanefart. Fakler. Overlæssede Fortove. Kørsel og Vareophobning paa Trottoirerne. Offentlige Poster. Vadsk paa Gade. Fortovsret. Promenering i Gaderne kommer paa Mode. Pyntede Folk. Paraplyer og Parasoller. Bude og Dragere. Kludesamlere, Rendestenssnagere, Tyve. Stodderkonger og Tiggere. Opløb. Typiske Gadefigurer. Hundekrigen. Gadedrenge. Flyttedag.	
KAPITEL VI. GADERAAB	126
Støjende Gaderaab. Deres Mængde. Visekællingerne og Indholdet af deres Kurve. Viser og Tryksager. Frugtsælgersker. Citronkoner. Raab med Brøndkarse og Kartoller. Tørvebønder. Grønne Ærter. Grønne Kranse. Sælge koner med fast Stade. „Valbyere“ og Amagerkoner. Grøntsager og Smør. Pøsekoner. Gammelstrand og dens Kællinger. Udraaben med Fisk, Østers, Muslinger, Rejer, Krabber. Piskebaands-Jøder. Obligirt. Omstrippen med Smaakram fra Dør til Dør. Pjalteopkøb. Skærsliberen. Væppter-Raab. Branden 1795. Slutning.	
<i>Kilder og Bevissteder</i>	149
<i>Billed-Liste</i>	165

FØRSTE KAPITEL.

Gadernes Tilstand.

„Gaderne ere de almindelige Veje i Stæderne og altsaa bør at være saaledes i Stand, at alle Folk derpaa kan gaa. ride og køre uden Fare“.
Københavns Magistrat, 1775.¹⁾

OM Aftenen den 20. Oktober 1728 slog Ildtunger pludselig Taget ud af »Signe salig Boye Hansen«s Hus paa Hjørnet af Lille Sct. Clemensstræde og Vestervold. Det stormede fra Sydvest, Luerne fik Luft under Vingerne og begyndte at flyve, — tredje Dagen derpaa, da Flammehavet atter sank og de kvælende Røgmasser lettede, laa en Tredjedel af Hovedstaden i Ruiner.

Havde nogen under al denne Jammer da haft Sans for at bestige Rundetaarn og kaste et Blik ud over det hærgede København, vilde et bedre Stæde vanskeligt kunne vælges; thi bredt til alle Sider aabenbarede Ødelæggelsen sig her i hele sit forfærdelige Omfang.

Branden havde ogsaa bundet an med Taarnets Kolos, kostbare, astronomiske Instrumenter var tilintetgjort, Trinitatis Kirke ruineret og det uerstattelige Bibliotek paa dens Loft ført som et sprudende Ildknappe bort gennem Stormen, men urokket — synende dobbelt mægtig i det store Sammenbrud — knejsede Rundetaarn over den hjemsøgte By.

Fem af dens Kirker var sprængte og sammenstyrtede, den ærværdige Vor Frue med alle dens Minder, Sct. Peder, Helligaands, Trinitatis og Reformert, Raadhuset var brændt, Uni-

versitetet, Bispegaarden og alt i alt omkring 1500 Bygninger.?) Væltede Mure laa i Kaos mellem hinanden, sorte Bjælker stak som forkullede Arme ud af Stendyngerne, og smaa, rødlig Luer legede her som Troldebørn om de Stumper, der endnu kunde fortæres.

Saa langt Øjet rakte indenfor Voldenes grønne Krans i en Bue fra Kongens Have mod Øst langs Nørrevold og til Vesterport, var saa at sige alt raseret, kun hist og her rejste en Række skaanede Huse sig forskræmt yderst under Volden, mod Sydøst stod Store og Lille Regnegades Bygninger — ligesom Amalgertorvs mod Syd — i Skellet mellem de brændte og bevarede Bydele, ja gennem Snarens Kvarter havde Ilden i en bred Stribe strakt sig helt ned til Nybrogade og Kanalen.

Over otte af Stadens Kvarterer steg Rogen fra Tomterne spredt som fra Tusinder af Lejrbaal.

Delvis begravet under Murbrokker, Aske og Grus tegnede Gader og Stræder deres krogede Skrifttræk gennem Ruinhobene. Fra Rundetaarn kunde man kigge lige ned i dem og følge deres Bugter, som snoede sig bort og forsvandt dybt nede i Vrimmelen af faldefærdige eller styrtede Vægge, men den Rigdom af Huse, som i Aarhundreder havde bræmmet dem, fandtes nu ikke mere. Gothikens og Renaissancens trodsige Gavle af Bindingsværk og Sten, Adelsgaarde og Fattigfolks Rønner, Boder og Stalde, havde Branden lagt øde, og med sprængte Spidsbuer løftede Kirkeruinerne sig uhyggeligt over de forstyrrede Gravsteder. —

Alt dette skulde nu atter bygges op og kædes sammen med de bevarede, gamle Bydele, som i deres historiske Ejendommelighed malerisk lejrede sig om Sct. Nikolaj og de Strøg af Staden, Flammerne ikke havde naaet. Og da Frederik den Fjerde og hans Raadgivere stod overfor denne Opgave, meldte den Tanke sig naturligvis straks: at genrejse de brændte Kvarterer i Harmoni med de Bybygnings-Idealer, som Barokken andet Steds havde udformet med saa stor Skønhed. Regelmæssighed og Orden burde raade i den nye Stad, med ensartede Rækker af Huse skulde Gaderne føres igennem i lige og brede

Linjer og saa meget som muligt udslettes af det forkrøblede og tilfældige, som før havde præget Byen.

Flammerne havde banet Vejen og skabt en enestaaende Lejlighed til paa Tværs af de rygende Tomter at trække Linjerne op for en Residensstad, som var Enevoldskongen værdig, og alt i December 1728 forelaa der en fuldt udarbejdet, godt kendt Plan over, hvorledes Husrækkerne skulde tvinges tilbage og Gadernes værste Buler rettes ud efter Linealen.

Inden Blækket var tørt, var man dog klar over, at Projektet i sin Helhed var uigennemførligt. Dog søgte man at holde fast ved Kravet om, at de vigtigste Gader skulde udvides til en Bredde af 20—24 Alen, Stræderne til 16, — hvorimod det fik »udi det Øvrige ved den forrige Gadernes Krumhed at have sit Forblivende«.

Men en Storm af Vrede mødte ogsaa dette stærkt afdæmpede Forslag. Rundt om i Stræderne laa de ruinerede Bygninger som Krøblinger, der trofast holdt Vagt over Ejendommens rette Grænser, og næste Aar nedsattes Sidegadernes normerede Bredde derfor yderligere til 10—12 Alen, »saa at 2 Kareter magelig kunde passere forbi hinanden«, medens de vigtigere Strog skulde kunne rumme 3 Kareter Side om Side uden at forulempe de gaaende.

I den barske Virkelighed sygnede de stolte Planer hastigt hen, men hvor stærkt de end skrumpede ind, bar de dog i alle Fald nogen Frugt; thi det gamle Virvar af trange, krogede Gyder som Vognbadstuestræde, Store og Lille Sct. Clemensstræde og Helligkorsstræde forsvandt, og 16 Alen bred og i lige Linje førtes *Frederiksberggade* tværs over Tomterne. Omkring 30 Gader besluttede man at udvide mere og mindre i Bredden, Knabrostræde blev saaledes betydeligt bredere og ført igennem til Vimmelskaftet, Kattesundet forlængedes paa samme Maade gennem »Smedebakken« til Vestergade, og *Kultorvet* anlagdes.³⁾

Fraset disse Forandringer gled den genopstandne By i det hele og store tilbage i sit gamle Leje, og den, der nogle Aar

efter Branden 1728 atter tog Stade paa Rundetaarn, vilde nu som før se Kobmagergade smygge sig som en Orm om dets Fod og mellem nye Barokhuse, som i tætte Rækker loftede deres røde Tage, skelne de gamle Stræder bugtende sig bort i deres »forrige Krumhed«.

Det hærgede København havde rejst sig af Asken, men i den nye By genkendte man, trods alt, den ældres Træk, de sad saa dybt og fast indridsede, at den hyggeligt og fortroligt kunde slutte sig til de ærværdige Kvarterer, som havde undgaaet den store Katastrofe. Gamle Traditioner var flyttet med over i det nymodens København og knyttede igen — tværs over Baalet 1728 — de Baand, Ulykken havde sprængt. --

Hist og her sad der dybt i Byens Krop trange, halvørke Gyder, saa smalle, at det ofte var umuligt for en Vogn at bane sig Vej; thi medens Gader som Kattesundet, Hestemøllestræde, Admiralgade, Nikolajgade og Lille Kirkestræde kun var 8 Alen i Bredde, maatte de Gange og Smaapassager, som i Rang fulgte bag disse, slaa sig til Taals med endnu mindre Vidde.⁴⁾ Og af den Slags sure Render, som listede lyssky om mellem Ronner og Baggaard, fandtes der ikke faa i det 18. Aarhundredes København.

Nissegangen mellem Gammelstrand og Læderstræde lukkedes dog 1767, men Henrik Fyrens Gang ved Mikkalbryggersgade, Smedens og Vægterens Gang mellem L. Kongensgade og Vingaardsstræde, Malerens Gang mellem sidstnævnte og Dybensgade, Peder Rohdes Gang i Holmensgade, Prammandens Gang, Pistolstræde, Peder Madsens, Didrik Badskaers Gang og flere endnu levede videre, ja bevaret helt op mod vore Dage har et Par af dem kunnet give en Forestilling om disse forkuede Passager, som indelukket af tæt befolkede Huse trak sig som sorte Striber i Bunden af den gamle By.

Ulovlige Udvækster paa tilstødende Bagbygninger kneb af og til deres Vægge endnu mere sammen, saa Brandvæsenet uroligt maatte minde om, at man i Tilfælde af Ildsvaade vilde være ude af Stand til at komme frem med Slufferne; thi Smedens Gang maalte i hele sin Bredde kun 5 Alen, og Pramman-

dens Gang ved Lille Grønnegade, som nuværende Ny Adelgade dengang hed, var paa et enkelt Sted snævret ind til *halvanden Alen*.⁵⁾

De store Planer om at benytte Branden 1728 til kraftigt at lufte ud og regulere Byens ældgamle, forvoksede Gadenet var — som ovenfor omtalt — stille løbet ud i Sandet. Helt skrinlagdes Tanken dog ikke; hvad man ikke formaacede at fore igennem i et Træk, kunde jo lidt efter lidt virkeliggøres i Aarenes Løb.

Fig. 1. Udsnit af Købmager-Kvarter. Efter Geddes Kort 1757.

Der maatte handles paa langt Sigt, og 1754 befalede Kongen derfor, at naar noget Hus i de smalle Stræder fra Tid til anden dødsdømtes for at erstattes af et nyt, skulde Magistraten i hvert enkelt Tilfælde gribe ind og bestemme, hvor bred en Strimmel Ejeren skulde afstaa af sin Grund til Udvidelse af Gaden. Uvildige Mænd maatte fastsætte Erstatningens Størrelse, og der udarbejdedes en Liste, omfattende 18 Stræder, særlig i Kvarteret om Sct. Nikolaj Kirke, som fremfor andre trængte til efterhaanden at opnaa en sømmelig Bredde.⁶⁾

Heller ikke dette Forsøg bar dog nævneværdig Frugt, idet Pengespørgsmaalet jo meldte sig hver Gang, og efterhaanden

opgav Magistraten derfor helt at interessere sig for denne Sag,⁷⁾ der først delvis fandt sin Løsning, efter at Flammerne paany voldsomt havde ryddet ud i de tætpakkede Kvarterer.

Saaledes henlaa den indre By, baade de efter 1728 genopbyggede Dele og de skaanede, i det store og hele i sin historiske Form, snævert sammenstuvet, ja mange Steder overfyldt af Huse. Særlig i Egnen om Gammel Mønt og Nikolaj Kirke borede en Mængde smalle Stræder sig som Sprækker gennem Bygningernes Vrimmel. Kun sjældent fandt Solen Vej til den sure Stenbro, Luften stod stille mellem Murene, og Gydernes Krumning hindrede Blæsten i at feje befriende ud i den Dunst, som rugede i deres Bund.

Besværlige at færdes i var de ogsaa, disse trange Gyder, hvor det mangan Gang kneb for Vognene at komme frem og Fodgængerne møjsommeligt maatte holde sig langs Husvæggene; thi Fortovene var uendelig snævre, Hjørnehusene stak hensynsløst deres skarpe Vinkel frem, hvor to af Stræderne stødte sammen, og først efter 1795 gennemførte man i det nye byggede København de over 5 Alen skraat afskaarne Hjørner, som saa føleligt lettede Færdselen.⁸⁾

Ogsaa Torvene var smaa, trængt paa alle Sider af Bebyggelsen. Nuværende Højbroplads fandtes slet ikke før 1795, idet dens Grund beslaglagdes af en gammel, haardt sammenpresset Karré, langs hvis Sider Højbro og Store Færgestræde strakte sig som levende Trafikaarer ned mod Stranden. Hauserplads blev ogsaa først senere til, og i Skellet mellem Gammel og Nytorv laa det barokke Raadhus, opført paa Ruinerne af det ældre, som Luerne 1728 havde hærgt.

Kun i Kongens Nytorv, hvor Christian den Femtes Rytterstatue glimrede forgyldt paa sin Marmorsokkel, havde Baroktiden tidligere formet en Plads, som i Storladenhed svarede til dens Idealer,⁹⁾ og hele »Nykøbenhavn«, Set. Annæ Øster og Vester Kvarter, fremtraadte i Modsætning til den indre By som et Anlæg med brede, lige Linjer. Ved Aarhundredets Midte rejstes her »FrederiksStaden«, hvor Rokokopalæer med Amalienborg som monumental Midte fornemt sluttede op i statelig

Række, — og af Bydele fra tidligere Tider bar Frederiksholmskvarteret og hele Christianshavn i Gadenettets geometriske Regelmæssighed tydeligt Præg af at skyldes en forud lagt, velovervejet Plan.¹⁰⁾

Den indre By bibeholdt derimod stadig sin gamle Karakter, Gadernes lunefulde Bugter, Strædernes mærkelige Ophobning her og der havde sin Forudsætning i længst forsvundne Tidsforhold; trods Flammernes Ødelæggelse var København vedblivende en ærværdig Stad, i hvis Træk Aarhundreders Historie stod skrevet.

Det er fremfor alt denne Byens Kerne, der — som middelalderlige Stæder havde for Skik — laa saa underlig lukket for Sol og Lys, jeg i det følgende vil dvæle ved; thi i disse krogede Stræder mødtes ved Midten af 18. Aarhundrede to Modstandere — den gamle Tid og den nye — maalte hinanden og begyndte at kæmpe.

Om denne stilfærdige og dog saa haardnakkede Kamp handler min Bog. —

Man elskede i Fortidens Byer at se et Træ hist og her folde sin Bladpragt ud i Husenes Trængsel. Den grønne Fylde brød saa behageligt Façadernes stive Række, Gadebilledet blev dybere, mere levende, mere festligt, og for mangt et Menneske, som gik i sin daglige Dont bag Mure af Sten, var sligt et Træ ofte den eneste Hilsen fra den groende Natur udenfor Stadens Porte.

Dobbelt hyggelig føltes Stuen en Vinteraften, naar det udenfor de lukkede Skodder susede i de sorte Grene, og yndefuldt som et Smil pippede Vaarens første Spirer frem mellem Husene. Det visne Løv, som en Efteraarsdag raslede henover Stenbroen, var som en Haandfuld Guld af Høstens Pragt, smidt i Grams i det fattige Stræde, og naar Sommernattens Skumring laa i Gaden, sneg Lindeblomsternes Duft sig ind i Stuer og Alkover og fyldte dem med Sødme og Længsler.

Denne Borgernes Kærlighed til Træer var gammel og oprindelig, og heller ikke i det 18. Aarhundredes København for nægtede den sig. Rundt om paa Pladser og Torve mødte Blik-

ket Træer, fritstaaende eller i Række, ikke alene paa Kongens Nytorv, Kultorvet, Vandkunsten, Christianshavns Torv, Ulfeldtsplads og lignende Steder, hvor der var rigelig Plads, men selv i snævre Gader fik en Kastanie, Elm eller Lind Lov at gro hist og her som et fast Punkt at styre efter for Folk, som havde Ærinde dér i Nabolaget.

Grønne Træer kunde nemlig i de Dage — da Husnumre først 1771 kom i Brug — ogsaa spille en vis praktisk Rolle som Vejvisere; thi meddelte en Averterende, at hans Hus fandtes i Hummergaden, »hvor de 3 Træer staar udenfor«, fik Folk sikkert derigennem tilstrækkelig Besked, og Gang paa Gang benyttede man derfor Gadernes Træer i lignende Øjemed.¹¹⁾

I Boldhusgade udmærkede et Hus sig saaledes ved to grønne Træer foran Façaden, uden Besvær vilde man i L. Kongensgade paa Christianshavn finde den Ejendom, »hvor 2 grønne Træer er udenfor Døren«, og helt i Blinde behøvede man ikke at lede efter den Borger i Dronningensgade, som opgav at bo »tæt ved Træet«. ¹²⁾

Ofte tog Huset ligefrem Navn efter det, og mange ældre Københavnerne vil saaledes endnu mindes et gammelt Træ paa Fortovet i Borgergade, efter hvilket en nærliggende Beværtning førte Betegnelsen »Det grønne Træ«. Naar en Gaard ved Vartovs Torv, hvor Tønnes Jansen Lysestøber holdt til, kaldtes »De 4 Linde«, hidrørte dette paa samme Maade fra fire Træer, som grønnedes foran Vinduerne, og »Linden« eller »Gammel Lind« i Fiolstræde forplantede som bekendt Navnet til Vor Frue Fattigkirkegaard bag Husrækken og derfra videre til de andre indenbys Fattigkirkegaarde, som laa klemt inde mellem Baggaard og med et Fællesnavn hed »Lind«: »Frue Lind«, »Trinitatis Lind« o. s. v. efter de forskellige Sognekirker.¹³⁾

Hans Blasens Hus, Nybrogade 4, hvor et Pæretræ og 1730 ses udhugget i Stenpladen over Kælderhalsen, valgte paa samme Vis til sit Mærke det kæmpemæssige, ærværdige Pæretræ, som voksede foran paa Gaden. Endnu 1816 hed det, at dets Krone, der rakte helt op til 3. Etage, hvert Aar ligervis som Ørnen fornyede sin Ungdom og næsten bar en hel Tønde Pærer, saa

det lyder troligt nok, at samtlige Born i Staden vidste god Besked om, hvor det var at finde.¹⁴⁾

Medens »det grønne Palmetræ« i Hummergade, »det kronede

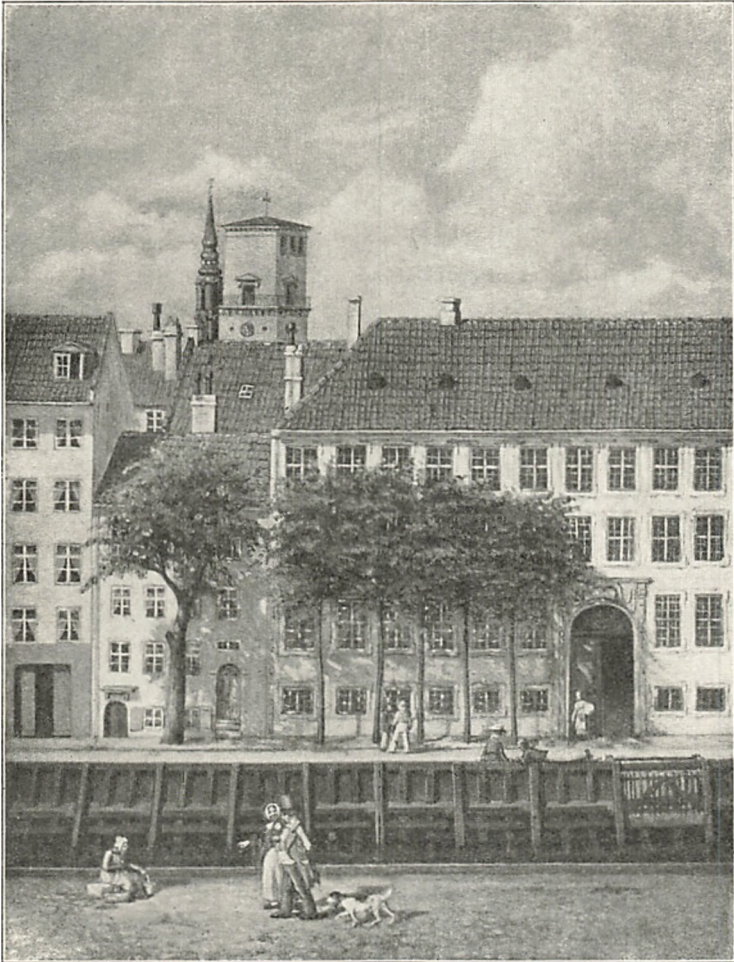

Fig. 2. Det gamle Pæretæ i Nybrogade. Efter Maleri af Vogelsang.

Pommerantstræ« i Købmagergade og »Oranienbaum« i L. Kongsgade naturligvis importerede Motivet til deres Skilte fra varmere Lande, ligger det nær at antage, at »det grønne Træ«

i St. Strandstræde — ligesom dets Navnefælle i Skidenstræde og »Linden« i Adelgade, samt i »Opfostringsgaden« paa Christianshavn — ganske simpelt har laant Navnet fra det enlige Træ, hvis Krone skyggede over Façaden.¹⁵⁾

Denne Fylde af friske Blade virkede mangen Gang som en Lunge i det kvalme Stræde, der i Sommerheden blaanede af den ejendommelige Dis, man endnu vil kunne mindes fra det forsvundne Vognmager- og Grønnegadekvarter. Svanger med Uddunstninger af forskellig Art slørede den Soltriben i Gadens Bund i en malerisk Flimren, som maatte være en Fryd for en Kunstners Øje. Mindre behageligt indvirkede denne Gydernes Duft derimod paa Næsen, og i det gamle København, hvor sikkert den hele By indenfor Voldenes grønne Bælte i den varme Tid laa indhyllt i dette violette Skær, lød der atter og atter Klage over den forpestede Luft, man maatte tage til Takke med.

»Man tænke sig den store Folkemængde, som vrimler her ligesom paa en Klump mellem høje Huse og snævre Gader, og man forestille sig saa, hvilken giftig, stinkende og dræbende Luft, man daglig maa indaande«, skrev et Blad 1788. Der maatte udtænkes Midler for at forebygge »anstikkende Sygdom«; thi — »hvad sig vi om de stinkende Kanaler, om de cloakiske Stanke, som fra disse og flere Steder i Byen opstaa?«¹⁶⁾ Og ikke mindre hvast paatalte Riegels 1786 »den udkastede Uhumskhed, de stinkende Aadsler af Hunde, Katte, Rotter« o. s. v., som »fylde Luften med en Damp, der indsuges af Lungerne til megen Fordel for Libitina, idetmindste for hendes tro Tjenere, Lægerne.«¹⁷⁾

Kanalerne, hvori en Mængde Privetskarn udskylledes baade paa lovlig og ulovlig Maade, boblede af Mudder og gav en »saa ond og befrygtelig farlig Lugt fra sig,« at Politimesteren 1790 maatte tilraade en grundig Oprensning af Holmens Kanal,¹⁸⁾ og hele Nykøbenhavn forpestedes formelig af Kastelsgravens raadne Vand.¹⁹⁾

I visse Gader — særlig hvor Fiskebløderne holdt til — var Lugten ualmindelig hæsliq og uudholdelig. »Kunde disse Herrer ikke ogsaa have deres Fabrique udenfor Porten?« spurgte »Spio-

nen« indigneret 1759, og længe lød de samme forgæves Klager.²¹⁾ Efter Branden 1795 foresloges det endelig »at befri Staden for nogle af disse Værksteder, hvoraf saa megen væmmelig og forgiftig Luft udsendes, f. Eks. Garverier, Feldberederier, Slagterier, Kallunrenserier, Fiskebløderier og andet deslige«; thi ingen sinde kunde Medicinalvæsenet kaldes godt, saalænge saadanne »Pestfabriker« ikke fjernedes fra Byens Indre.²¹⁾ Kun langsomt Fod for Fod lykkedes det i Aarenes Løb efterhaanden at fortrænge dem fra Staden, 1776 forvistes saaledes Slagterne fra alle reelle Gader, men Fiskebløderne lod sig ikke rokke, og 1804 hed det, at den Os, de udsendte, var »næsten dræbende«, — »endog vore fornemste Gader er ikke fritagne derfor!«²²⁾

»Kjøbenhavn har til alle Tider vedligeholdt det fortjente Rygte, at den har skidne Gader, og dog ere der vel faa Stæder i Europa, hvor man anvender mere paa Gadernes Renlighed end netop her,« skrev en Læge i det 19. Aarhundredes Begyndelse.²³⁾ Kampen mod Svineriet var gammel som Staden selv, og trods de mange Forsøg og stadig fornyede Anstrengelser for at bringe Renovationsvæsenet i god Stand vedblev Byen at se frygtelig ud.

Vel paahvilede det Husejerne tidligt hver Morgen at fejdes Gdestykke, Renovationsvognene skulde ligeledes paa et bestemt Klokkeslet være i hvert enkelt Stræde for at opsamle de sammenfejdede Dynger og det Affald, Husbeboerne lagde ud paa Stenbroen, inden »Skralden« lod sin knækkende Stemme lyde, — men hele Aarhundredet igennem kæmpede Myndighederne en stadig Strid for at faa Apparatet til at klappe. Gang paa Gang svigtede det, Vognmændene formaaede ikke at overholde de fastsatte Tider, Blæst, Regn og Færdsel spredte de ventende Skarlbunker for alle Verdenhjørner, og Genstridighed, Slendrian og ond Vilje fra Husværternes Side bidrog yderligere til at bringe Maskineriet i Uorden.²⁴⁾

1759 vilde man paastaa, at Gadernes Urenhed tvang mange, som ellers gerne gik til Fods, til at lade sig køre,²⁵⁾ 1762 fik Magistraten et skarpt Tilhold om saa vidt muligt at fjerne Skarndyngerne, saa Soldaterne i Majestætens Tjeneste ej skulde

have nødig »at gaa i over Skoene«, og 1768 klagede Militæret igen over, at Vagtparadens Route, særlig Købmagergade, »af Smuds og Urenlighed snart slet ikke mere er til at passere.«⁽²⁶⁾

Den elendige Brolægning, Magistraten lod sig nøje med, forværrede Ondet, idet de nylagte Gader efter et Par Dages Regn kom i en saadan Forfatning af Dyndet, som piplede op mellem Stenene, »at Kiøbenhavn i dette Fag nærmere ligner en sølægtig Landsby end en kgl. Residentssstad,«⁽²⁷⁾ og med Gadefejningen var det alle Trusler til Trods ikke bedre bevendt.

Hvad nyttede det vel, at Plakaterne paa Gadehjørnerne fortalte, at Stenbroen var fejtet, naar de ikke engang selv — som man 1786 spydigt skrev — var »sikre for at besudles og overstænkes af det Dynd, som de bevidne ikke at være til,«⁽²⁸⁾ — og selv om Kosten blev brugt, var det ingenlunde altid paa rette Maade, hvad man f. Eks. 1788 kunde konstatere i Gothers-, Adel- og Borgergade, »hvor man paa mange Steder næppe kan komme tværs over Gaden for vidt udbredte Dynger af Rendesstens Mudder, og næppe er Renovationsvognene bortkiorte, førend Gaderne bliver zirede med Møddinger igien, som blive henliggende til anden Dags Morgen.« Særlig om Søndagen prangede Hovedstaden »med alle Slags Couleurer Fejeskarn,«⁽²⁹⁾ ja i Nyboder gik Sløseriet saa vidt, at Admiralitetet 1786 klagede over Urenligheden, der hobede sig op paa Gaderne i saa høje Bunker, at Natvognene af og til væltede med deres Læs og udbredte en utaalelig Stank.⁽³⁰⁾

Ubhageligt var det en tør Blæst dag at spadsere i Skyer af Støv og fortørret Skarn, og ved Vintertide, naar Snemasserne styrtede ned over Staden, kom Myndighederne ofte i Strid om, hvem der havde Ansvaret for, at Gaderne i hele Uger saa at sige var ufremkommelige.

Det skulde visselig ikke hjælpe, at Godtfolk befriede deres Gaarde for Sne ved at læsse den ud paa Kørebanerne, og naar Tøvejret brød løs, rislede Vandet som af tusinde Kilder over Gaderne. I Begyndelsen af 1789 var det helt galt, vaade Fodder kunde Københavnerne umuligt undgaa, »da Gaderne vare saa fulde af Indsøer som Finland og saa rige paa Morads som

Ungarn.« Møjsommeligt maatte man balancere paa de Kanter, »hvor Husværterne havde ladet hugge smaa Tværrender, at Vandet udaf Snepolene kunde løbe ud.«³¹⁾

Da der ikke fandtes underjordiske Kloaker, var de aabne *Rendestene* alene om at befordre ikke blot Gadernes Overflødhed, men ogsaa Gaardenes Spildevand, der i fjæleklædte Tværrender flød over Fortovene som hvidgraa, stinkende Strømme.

Brændevinsbrænderiernes Svalevand hyllede Gaderne i Skyer af Damp, Tarmeaffald, Kødstrimler og Blod farvede Renderne røde, hvor Kallunsmænd og Slagtere holdt til, og mangen Gang druknede Stræderne uhjælpeligt i Stank af Køemøg og Latrinskarn, som Borgerne uden videre Ceremonier skyllede ud af deres Gaarde.³²⁾

En saadan Adfærd var naturligvis forbudt, men Politiets Plakater og Protokoller vidner tydelig nok om, hvor uendelig svært det var at komme Uvæsenet til Livs paa Grund af det store *Kreaturhold* indenfor Stadens Volde. 1795 husede København saaledes foruden 2202 Heste ikke færre end 1427 Køer, som fandtes indkvarterede i Stadens 300 Brændevinsbrænderier og andet Steds under de uheldigste Forhold;³³⁾ thi der gaves vel næppe en Finkelfabrik saa liden og ussel, at den jo havde Køer, og selv inde i Hjertet af Byen fristede disse elendige Skabninger Livet. Det lille Brændevinshus, »Gryden«, i Holmensgade, havde naturligvis Plads til et Par, og 8 Køer stod paa Stald hos Brændevinsbrænder Spendrup i »Hjorten« i Vingaardsstræde, hvor Johannes Ewald fra sin fattige Stue sikkert mangen Gang har hørt deres sørgmodige Brolen.³⁴⁾

Fra de mørkeste, mest fortrykte Kroge af den tætpakkede By lød deres dybe Røster fra de Fængsler i Baggaarde, paa l. Sale eller i halvt underjordiske Kældere, hvor de stakkels Dyr stundom var stuvet saa tæt sammen, at det var umuligt for dem at lægge sig ned i det snævre Rum.³⁵⁾

Den »søde Græsmælk, lige saa oprigtig, som den bliver malket af Koen,« man for 3 Skilling Potten falbød fra Byens Stræder,³⁶⁾ vandrede giftbefængt om i Familierne og fuldbyrdede sin

frygtelige Mission, og først ind i 1800'erne kom man i Tanker om, hvor farlig en Smittekilde man her havde opelsket.³⁷⁾

Under disse Forhold var det unægtelig en svær Opgave at holde Staden ren; thi med Bekymring regnede en Kommission 1764 ud, at en Kø hver 3. Uge kunde producere 1 Læs Møg, og med det store Kreaturhold maatte Renovationen bringes op i langt større Format for at virke tilfredsstillende.³⁸⁾

Mangen Koholder befriede dog resolut Øvrigheden fra Bryæderier i saa Henseende ved at skylle alt Komøget ud i Gadernes Rendestene, en Trafik man ikke kunde finde sig i, men som desuagtet i stor Udstrækning gik i Svang hele Aarhundredet ud, ja længere endnu.

1765 havde Medlemmerne af det lille Vognmandslaug faaet overdraget Udkorselen af alt Koskarn af Staden, men snart istemte de ynkelige Klager over, at deres Indtægter mindskedes; thi 1772 kunde Oldermændene paavise, at 53 Brændevinsbrændere med et Kohold paa 158 Stykker overhovedet ikke havde ladet dem udføre et eneste Læs, idet Gødningen dels bortkortes af uberettigede, dels skylledes ud i Rendestene eller spildtes paa Gaderne af utætte Vogne.³⁹⁾

Ikke mindre bekymret saa Havnevæsenet Renderne befordre alt dette Skarn ud i Kanalerne, som tilstoppedes i Aarens Løb. 1784 mente det tilmed at kunne føre Bevis for, at der i de sidste 3 Aar var flydt ikke mindre end 18—19,000 Læs Komøg aarlig ud gennem Stadens Rendestene; thi at Gødningen — som Koholderne hævdede — for en stor Del var brugt som Brændsel, vægrede man sig ved at tro. I alle Tilfælde vilde dette ikke have kunnet finde Sted i saa kæmpemæssigt et Omfang uden at forøste den hele By.⁴⁰⁾

At Duerne kurrede paa de røde Tage og i Mængde tumlede i Luften over Staden, at Hønsene ivrigt pikkede i Gadeskarnet og Hanerne ved Morgengry galede i alle Gaarde, var en given Sag, og ingen vovede at blande sig deri, naar Fjerkræet holdtes indenfor nogenlunde rimelige Skranker. Militæret vilde 1750 saaledes ikke længere finde sig roligt i, at Hønsene ved deres hidsige Skraben underminerede Voldene, og da

Fig. 5. Peder Madsens Gang.

Politimesteren 1771 forsøgte et Fremstød mod det paa Gaderne omløbende Smaakræ, undlod en af Vægterne, der selv paa denne billige Maade holdt Høns, helt at give Kvarterets Beboere noget Tilhold.⁴¹⁾

Svineholdet var unægteligt værre, og gammelt som det var i Byen, lod det sig næsten ikke udrydde, skønt det 1709 og siden mangen Gang var forbudt overhovedet at føde Svin paa Sti indenfor Voldene;⁴²⁾ thi Borgerne, først og fremmest Slagterne og Brændevinsbrænderne, trodsede alle Formaninger, og det gik saa vidt, at man selv paa de fineste Strøg kunde se en af disse veltilfredse Skabninger ugenert skaffe sig Fortovsret i Vrimmelen af pyntede promenerende.

Med den største Sindsro — som om intet Forbud fandtes — averterede Ejermændene i Aviserne efter forsvundne eller vildefarne Svin, og ikke sjældent vil man i Bladene kunne læse Bekendtgørelser af følgende Art:

1764 meddeles. »at tvende voxene Sviin ere blevne indbragte til en Brændevinsbrænder, som har gaact paa Amager-Torv.«

»En stor, lang, hvid Soe med lange Ører og Rumpen er i Dag af en Gaard i Tvergade bortløben, for hvis Opdagelse loves en billig Ducør.«

»Hos Bageren paa Østergade er indkommen trende Svine, som Ejeren igien kand afhente.«

»Af en Gaard i Kalleboderne« — hedder det 1765 — »er i Torsdags Eftermiddag tvende smaa, hvide Griise bortløbne, af hvilke den ene havde en liden Kløkke om Halsen og den anden et Baand.«⁴³⁾

Stadsfysikus Wandeler gjorde 1771 kraftigt opmærksom paa Svinenes Bidrag til den ubehagelige Lugt i Byen; alle Forbud til Trods fandtes de i anselige Skarer i Slagtergaardene og paa Gaderne, især paa Christianshavn.⁴⁴⁾ For Brændevinsbrænderne, som netop samme Aar højtideligt ansøgte om at faa Lov til at fede Svin paa Sti, kom dette Angreb saare ubelejligt; thi Struensee afslog blankt deres Bøn uden Hensyn til Magistratens Anbefaling,⁴⁵⁾ og da det gamle Forbud fornyedes 1778, tog Politiet kraftigere fat.

Det regnede ned med Bøder, Angiveriet trivedes frodigt, en Postkommissær i Skidenstræde blev 1779 grebet i at skjule 2 halvvoxne Svin i en Jordkælder under Forstuen, selv Økonomen paa Frederiks Hospital gemte under et Skur 5 voksne Eksemplarer af samme Race, og hos Skipper Chr. Vendelbo i Nyhavn gryntede en anselig Skare paa ikke mindre end 18.⁴⁶⁾

Det var sandelig ikke noget Under, om Byen stank, og mange Steder øgede Nødtøftshusenes Indhold yderligere Rensdestenenes uhumske Flød. Forholdene var saa frygtelige, at der 1764 iværksattes en Undersøgelse, og denne blottede med uhyggelig Klarhed, i hvilken Forfatning Priveterne fandtes rundt om i de tæt beboede Gaarde. I ikke mindre end 291 Priveter havde Husejerne indrettet det saa bekvemt, at Spildevandet fra Vandposten løb ind gennem dem og skyllede Indholdet lige ud i Rendestenen, andre Steder benyttede man sig af Nattens Mørke til at hælde Latrinspandene direkte ud i den, ja i Nyboder, hvor man helt sparede Udgiften til Nødtøftshuse, slog man uden videre Skarnet ud paa Gaden.⁴⁷⁾

Mange Kælderfolk, i hvis Gaarde der ingen Plads var for Privet, lod endnu 1788 Overflødigheden glide ud i Rendestenen, saa Øvrigheden maatte gribe ind,⁴⁸⁾ og selv ved højlys Dag tomte Beboerne af de kongelige Stalde paa Slotsholmen deres Latrinspande ud i Kanalen.⁴⁹⁾

En Liste over de »brodefulde«, som ikke havde begæret deres Privet-Urenlighed udført, viste sig 1789 at omfatte 78 Husværter alene i Vester og Nørre Kvarter, og af disse havde oven i Købet en Del ikke i samfulde 16 Aar besværet Natte- renovationen. Hvor var disse Masser af Uhumskhed blevet af? Synderne paaberaabte sig naturligvis alle som én, at Latrinskarnet var kørt bort om Dagen i Selskab med Kø- og Hestegødning, og Magistraten havde ikke Mod til at nedlægge et alvorligt Forbud mod denne Trafik, der var et Skalkeskjul for mangen Forsømmelighed.⁵⁰⁾

Lige til 1790—91 flød Privet-Urenligheden fra St. Færgestrædes trange Gaarde — uanfægtet og i sin lovlige Ret — ud gennem Afløbene i Gadens dybe Rendestene.⁵¹⁾

Paa denne Baggrund vækker det ikke nogen Undren, at disse rundt om i Staden Gang paa Gang forstoppedes og voldte ødelæggende Oversvømmelser, og i denne Forbindelse kom ogsaa et andet Forhold til at spille en meget fremtrædende Rolle.

Hovedstaden skruppede nemlig saa at sige sine Tarme med Sand, som i utrolige Mængder slæbtes til Byen, mængedes med Smuds og Urenhed og atter skylledes ud. Sand var Rengøringens Universalmiddel, fra Stranden ude ved Sundet førtes det til København i store Pramme — der i hvert Fald midt i forrige Aarhundrede populært kaldtes »Sandheste«⁵²⁾ — for at oplagres i de ved Kanalerne indrettede Sandkister, hvorfra Folk fik deres Forbrug.⁵³⁾

Det benyttedes naturligvis først og fremmest til Byggeri og Brolægning, men da det hidtil anvendte gule Sand forøgede Gadernes Pløce, blev det 1753 forbudt, og det grove, graa Sand indført i Stedet.⁵⁴⁾ Allerede 1702 havde man søgt at drive en Pæl gennem den fra Fædrene nedarvede Skik paa Helligdage og ved Begravelse at bestrø Gaden med Sand, men ikke desmindre overskylledes Staden stadig dermed; thi Almuen vilde ikke for nogen Pris slippe dette højst tvivlsomme Rensemiddel, hvormed Gulve, Trapper og Forstuer blev strøede til Skade for al sand Renlighed. Ja, selv Magistraten regnede det for uundværligt, idet det uden dette vilde være forbi med — »den fornødne indvortes Renlighed i Husene, især hvor mange smaa Partier bo tilsammen.«⁵⁵⁾

Vaad og slimet aandede Sandet sin sure Lugt ud i Stuerne, medens det i tør Tilstand fyldte dem med Støv og Utøj, og efter endt Mission fejedes disse Mængder af besudlet Stof ud af Husene, fyldende Rendestenene, Slamkister og Kanaler, hvor Kloakerne mundede ud. Med stor Bekostning maatte Havnevæsenet derfor Gang paa Gang opmudre Kanalerne, — og som et mærkeligt Blodomløb gennem Staden med dens Tusinder af Huse gik Sandstrømmen fra Kysten gennem Bygninger og Gader atter ud i Havnen, hvorfra det igen med Møje maatte skaffes bort.⁵⁶⁾ —

1757 istemte Købmagergades Beboere en ynkelig Klage over

Rendstenenes *overvældende Vandløb*, der havde naaet et saadant Omfang, at Husene truedes med Ruin. For 1728 vidste man ikke af denne Plage at sige, men siden da havde Rendstenene fra Skidenstræde og Nørregade faaet Hæld mod Købmagergade, som var ude af Stand til at viderebefordre den med $\frac{2}{3}$ forøgede Vandmængde. Længe havde Beboerne tiet og Aar for Aar forhøjet deres Fortove, nu var Grænsen naaet, og i sin Vaande anraabte man Øvrigheden om Hjælp.⁵⁷⁾

Det var i Sandhed et omt Punkt, man her berorte; thi i Byens Mekanik var en praktisk Afledning af Spildevandet af afgørende Vigtighed; Husenes og Gadernes Bevaring, Borgernes Helse og Velvære var til en vis Grad betinget af et effektivt System af Rendestene.

Under Kæmpearbejdet paa at rejse den brandhærgede By var dette Spørgsmaal delvis traadt i Skygge; hullede, ujævne og skidne laa Gaderne hen. 1747 paatalte Politimesteren den uforsvarlige Maade, paa hvilken Brolægningen fornyedes, idet Gaderne ikke havde det fornødne Fald og yderligere forhøjedes paa Grund af slet anlagte Rendestene. Broinspektøren var »en gammel, tung Mand, af Naturen from, men tillige efterladet«, Brolæggerne »trodsige, hengivne til Fylderier og lade«. »Jeg har i afvigte Aar maattet mulkttere Broinspektøren for uordentlig lagte Gader, Brolæggerne lagt i Hullet, men det hjalp mig ikke i at befordre Værket.«⁵⁸⁾

Som en Slange krøb Rendestenen gennem Strædet fyldt med Edder og Forgift og rede til at anstifte Ulykker, hvis den standse- sedes i sit Løb. Renderne flod jo ikke med Regnvand alene. Ækelhed randt fra hver Mands Port ud i dem, fra Gade til Gade, stadig følgende Faldet, banede Strømmen sig Vej i det dybe Leje, indtil den endelig — gennem Slamkisternes mudders- fyldte Gruber — førtes ud i Kanalen.

Gennem Rahbeks Beretning om en ubehagelig Tildragelse 1772 faar man et lille Indblik i, hvorledes disse Afløb kunde tage sig ud. Da han vilde passere den brede Rendesten paa Sct. Anneplads ved at træde ud paa Dyndbunken i Midten, sank han i — »uden at naa Bund, saa jeg ydermere faldt paa det

andet Knæ og havde meget ondt med at komme op og aldeles tilsolet, og til Spektakkel for alle Forbigaaende, at naa hjem.⁵⁹⁾ Sikkert har denne Rendesten dog været ualmindelig ondartet, og i samme uhumske Strøm fandtes der 10 Aar tidligere indstukket under Brættet et nyfødt, nøgent Dregebarn, svøbt i et gammelt Blaarlærredsforklæde og næsten opraadnet.⁶⁰⁾

Det maatte unægtelig være under Indtrykket af det nye og mærkelige, Byen aabenbarede, at Øhlenschlæger som Barn kunde finde, at selv Rendestenen »havde noget Aromatisk tiltrækkende, som jeg ikke var vant til i den frie Luft paa Frederiksbergbakke«.⁶¹⁾

Var Gadernes Rendestene vantrevne af Form og Faldet ikke i Orden, løb Vandflommen sammen i sure Pøle, hvor den i Solheden fordampede i Stank og i Frostvejr dannede Isflader, saa glatte, at man maatte forsyne Fodtøjet med Jernpikke for at undgaa at falde,⁶²⁾ — og naar det tog til at regne paa Kraft, skyllede Vandet strømmevis ind i Kældere og Huse.

1757 kom der med Købmagergade-Folkets Besværing Uro om Sagen, Spørgsmaalet var nu for Alvor blevet brændende, en Række Kommissioner, den ene efter den anden, Betænkninger og Modbetænkninger, Kiv og Strid fyldte i Aarens Løb Bunker af Papir, og mens Gaasefjerne kradsede og Indlæg hobede sig paa Indlæg, forplantede Donningen af denne Bevægelse sig til de københavnske Gader. Gang paa Gang brækkedes Stenbroen op og lagdes om, snart efter forældede, snart efter nye Principper, mens Borgerne bekymret saa til og fyldt af bange Anelser forsigtigt holdt over Pungen.⁶³⁾

Da det maatte siges at være »en høj Fornodenhed, at Stadens Vandfald engang bliver reguleret efter et ordentlig Water-Pas og Vandet henledet at tage sin Flugt, hvor det nærmest og bedst kan ske«, lod Kongen i Oktober 1757 en Kommission træde sammen, og som en Frugt af dennes Overvejelser vedtoges det at udvide og ombygge 7 af Stadens Slamkister, samt at rette Norregades Vandløb til Lettelse for Købmagergade.⁶⁴⁾

Under disse Forsøg paa at gennemføre et fornuftigt Afvan-

dingssystem meldte Spørgsmaalet om Brolægningsvæsenets hele Ordning sig naturligvis af sig selv, de to Ting horte jo sammen som Haand og Handske.

Det er ikke min Hensigt her at udrede den haardnakkede Strid, som næsten hele sidste Halvdel af Aarhundredet rasede mellem Magistraten og de Kræfter, som — i Reglen støttede

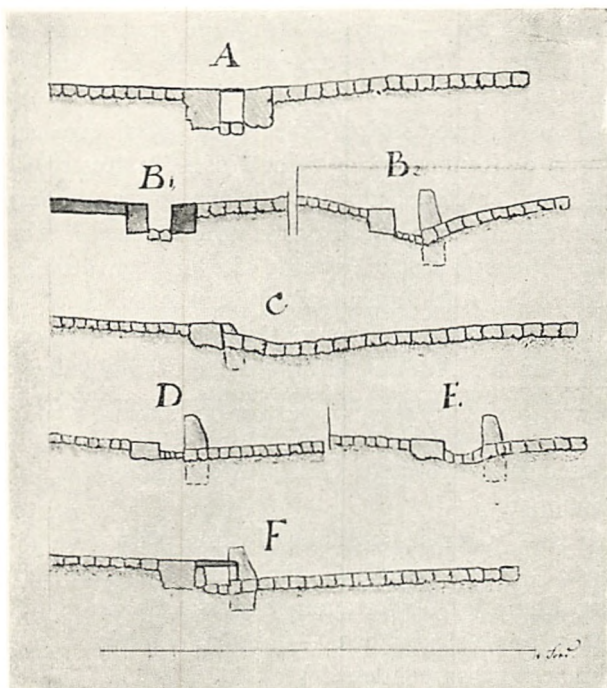

Fig. 4. Rendestentyper. Etter Tegning 1776.

af Regeringen og i Samarbejde med den fremragende franske Ingeniør *Marmillod* — arbejdede paa en grundig Forandring af Brolægningen. De Principper, disse sidste under saa stærk Modstand forfægtede, havde i det hele og store Fremtiden for sig og tog i det lange Løb Sejren hjem, — og Kernepunktet i Kampen var netop først og fremmest *Rendestenenes mest hensigtsmæssige Udformning*.

Som de københavnske Gader henlaa, frembød de et sørgeligt Skue, uensartet og gammeldags som Stenbroen drog sin Skal over dem, idet hver Husejer sørgede for sit Gadestykke og godt og ondt afløste hinanden i broget Blanding.

Et betydeligt Fremskridt var det dog allerede, naar det 1764 befalede, at Gaderne for Fremtiden skulde brolægges under ét fra Ende til anden paa offentlig Foranstaltning og Udgifterne paalignes Husejerne; — men da Borgerne stadig selv tog sig af Fortovet, lykkedes det langtfra at opnaa den ønskede Ensartethed.

Ophøjede Fortove fandtes ikke, skraa og skæve laa de mellem Bygning og Rendesten, og først 1765 nedsattes en »Trottoir-Kommission«, der fik til Opgave at gennemføre moderne *Trottoirer*, kantede af hugne Sten og hævede et Par Tommer. Mærkeligt var Sjælen i dette Arbejde, Regeringen stillede Midler til Raadighed, og i de følgende Aar iværksattes en ret storartet Omlægning af Hovedstadens vigtigste Strøg. Holmens Kanal lagde for, Aar for Aar fulgte en Række Hovedgader efter, og samtidig med at der saaledes med Standsninger nu og da arbejdedes paa at forsyne Byen med gode Fortove, fortsatte Magistraten stædigt at omlægge Gader efter de hævdvundne, uheldige Principper.⁽⁵⁵⁾

Selv 1784 — efter at en Række Kommissioner havde grublet over Sagen — var mange Gader, Købmagergade især, i saaelendig en Stand, at Majestæten fandt sig opfordret til at gøre Magistraten opmærksom paa, — at han »endog selv med stor Uangenemhed passerer den«.⁽⁵⁶⁾

Sparsommelighedshensyn spillede en stor Rolle for Byens Styrelse, og af samme Grund svor ogsaa Størstedelen af Borgerne til de gamle Metoder. Endnu ind i 1760erne var de fleste af Københavns Rendestene byggede af Tømmer, der hurtigt raadnede op og atter og atter maatte fornyes. Med lodrette Vægge skar de sig — i Reglen ubedækkede — som lumske Faldgruber gennem Gaden i en Dybde af 7 til 8 Tommer eller mere, langtfra tilstrækkeligt til at holde Frostens ude, men mere end nok til at Fodgængere kunde bryde Benene itu; thi »falder

et Menneske eller en Fod glider i Rendestenen, er det en besynderlig Lykke, om det rejser sig med hele Arme og Ben eller uden en eller anden farlig Vunde«. ⁶⁷⁾ (Fig. 4 A, B).

Denne Rendestentype elskede Magistraten højt, ja i Raadhusstræde, som den 1772 havde ladet omlægge, sank Rendestenen fra Fortovets Kant brat ned i ikke mindre end 16 Tommers Dybde, og Kørebanen rejste sig paa Midten i en frygtelig Rygning, saa Vognene kun med stor Fare kunde vende for at komme ind gennem en Port. Meget tvivlsom var ogsaa den Forbedring, Magistraten hist og her — f. Eks. paa Købmager- og Nørregade — havde indført ved at anbringe Træfjæle, der ud mod Kørebanen støttedes af Klodser, som et Trappetrin over Rendestenen; thi Følgen deraf var, at de Handlende, for at lette Folk Adgangen til deres Butiker, yderligere dækkede dem med Plankebroer. ⁶⁸⁾ (Fig. 4 F).

I Mørke voldte disse Indretninger megen Fortræd, — og en sand Rædsel for Folk, som i Hast skulde redde sig ind paa Fortovet eller ved Nattetide færdedes ude, var de *Afvisere*, som efter gammel Skik stod plantede paa Gaderne. (Fig. 4).

I Magistratens Yndlingsbillede af en velbrolagt Gade maatte disse ca. 1 Alen høje Stenpæle ikke savnes; paa Post ved Hjørnerne og her og der langs Rendestenen skulde de skaane disses Kanter og hindre Vognhjulene i at køre ned i dem, men da de var udsatte for drøje Knubs, fik de saare let en Hældning, som om Aftenen gjorde dem meget farlige for Fodgængere. Uanfægtet af de Forbandelser, de var Genstand for, naar en Nattevandrer knaldede Knæet mod dem, holdt de troligt Stand og fandtes i anselig Mængde langt ind i Frederik den Sjettes Dage. ⁶⁹⁾

I ikke mindre Grad betegnede Tværrenderne, som fra Gaardene førte Afløbet tværs over Fortovet, en Trusel for Folk, som færdedes her, — ikke at tale om den bedøvende Stank, deres skidne Indhold udaandede over Strædet. I klar Forstaelse af, at det her gjaldt egne Interesser i snævrere Forstand, sørgede Husejeren ganske vist i Reglen omhyggeligt for, at denne Kanal ikke forstoppedes. Om Vinteren kunde man saaledes ofte se

ham med nænsom Haand dække Renden med en Pels af varm, dampende Gødning for at hindre den i at fryse til, og naar det skylregnede, forsømte han sjældent at kaste *Rendestensbrætterne* til Side, saa Vandet frit kunde tage sin Flugt. Galt var det, naar disse Planker manglede, men i mangfoldige Tilfælde betød de forslidte, halvraadne og hullede Rendestensbrætter kun en tvivlsom Fordel for de spadserende; thi hvad var — som Tode skrev — vel Grunden til, at de fastgjordes paa saa vidt forskellig Vis, hist ved Jernklammer, hvorpaa man let stødte sig, her ved grove Kæder og Ringe, paa hvilke Fødderne fik en Ulykke? »Med hvilken Angest maa ikke en stakkels Podagrist træde paa saadanne Fortouge for at undgaa et Anstød, der farer som elektrisk gennem alle sine Knuder, ja gennem Marv og Ben?«⁷⁰⁾

Forbitret vendte P. A. Heiberg sig mod den Uskik at kaste Dækfjælene op paa Fortovet, en Foranstaltning som maatte tilskrives hemmelige Aarsager, da Følgen kun er, »at den ene af de igennem Sneen opstaaende Jærnhager kan gribe fat om de Forbigaaendes Fodder og kaste dem over Ende«, medens den i den modsatte Ende af Brættet anbragte Hage havde den Mission »at lemlæste eller efter Omstændighederne at dræbe« Ofrene. »Alene i Myntergade, denne lille og ubetydelige Gade, kunde man i Frostens Tid tælle 47 saadanne opstaaende Fodangler eller Morderjærn, hvoraf man kan slutte, hvor overmaade let det er at blive lemlæstet i denne Gade«, særlig naar Belysningen om Aftenen var saa ussel som Tilfældet; thi det turde være — »en uomstødelig Sandhed, at Lygter, hvori intet Lys brænder, umuligen kan advare de Forbigaaende om deres Fare«.⁷¹⁾

Og som Rendestensbrætterne buldrede hult under Fodgængernes Saaler paa Fortovene, gav de ustandselt Genlyd i Bladenes Spalter. Hvilken Mængde af Tryksværte har de ikke kostet i Aarenes Løb, ja hvad skulde Dagspressen i Frederik VI's Dage vel i Grunden have grebet til, om den ikke i de evindelige Besværinger over vantrevne Rendestensfjæle havde haft en uudtømmelig Kilde at øse af? Thi langt op i vore Bedsteforældres Tid var Rendestenene med deres møre, vippende Dæksler uad-

skillelige fra de københavnske Gader, — en Skræk for gamle Folk, en Fryd for alle Gadedrenge. For disse aabenbarede den skidne, rindende Flod en Verden af Mærkelighed, og Mindet om dens Mystik vil i Æventyret om den standhaftige Tinsoldats Sejladts gennem den mørke Rende, hvor Vandrotten forte Kontrol, leve videre gennem Tiderne.

Alt 1765 havde man dog paa det første »Trottoir«, som opstod i København, — det i Holmens Kanal —, søgt at undgaa skæmmende og upraktiske Træfjæle ved at dække Gaardenes

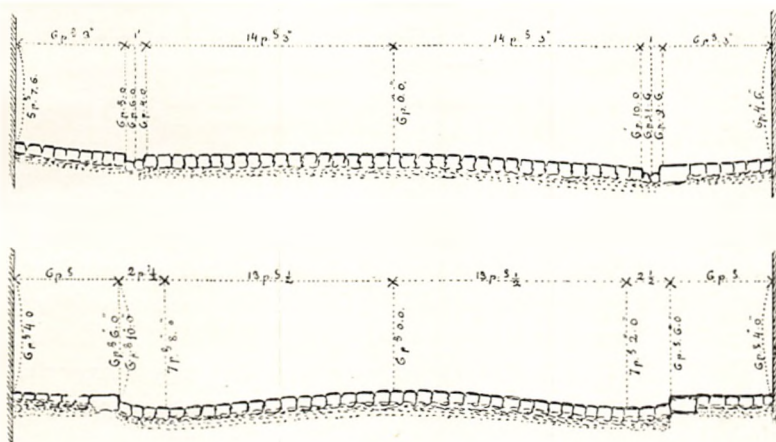

Fig. 5. Ny Vestergade, brolagt af Magistraten (øverst) og omlagt 1772.
Efter Tegn. af Marmillod.

Afløb med hugne, bornholmske Stene.⁷²⁾ Baade denne og en Mængde lignende Forbedringer, som afgjort var i Pagt med Fremtiden, mødte dog længe hos Byens Styrelse og Borgerskab ikke blot Tværhed, men ofte tilmed den mest fanatiske Modstand.

Denne gjaldt først og fremmest de flade, saakaldte »Knækrendestene«, de franske Ingeniører satte saa meget ind paa at gennemføre i Stedet for de ærværdige, dybe »Kisterender« af Tømmer og Sten, hvis Fortræffelighed Magistraten aldrig blev træt af at udmale, hvor uhensigtsmæssige de end i Virkeligheden var.

Den nye Rendestentype, som i sidste Fjerdedel af 18. Aarshundrede Fod for Fod banede sig Vej gennem Hovedstadens Gader, afveg nemlig betydeligt fra den gamle, og naar Modstanderne saa stærkt angreb den flade Rende, var det i klar Forstaaelse af, at den fremfor alt andet karakteriserede den moderne Brolægning, man møjsommeligt maatte paatvinge Magistraten. (Fig. 4 C).

Klart og enkelt formet var den nye Rendesten harmonisk fojet ind i Stenbroens Skæl, og Hemmeligheden ved dens Fortrin laa ganske simpelt i, at den var bestemt af Linjernes velgennemførte Fald; i Kraft heraf muliggjordes det, at den — i Lighed med vore Dages — kunde ligge flad og aaben uden de skarpe Kanter og lodrette Vægge, som gjorde de dybe Render saa farlige.

Samtidig skrumpede Afviserne ind næsten til Ukendelighed, idet de omformedes til smaa Støttestene langs og i Højde med Trottoir-Kanten, medens Stenbroen — lagt af hugne Sten paa et tykt Lag Sand — spændte i en let svungen Buc over Kørebanelen og Fortovets jævne Fald fra Hus til Rendesten nøje iagttoges (Fig. 5, nederst).⁷³⁾

En Mangel klæbede der vel nok ved den nye Rendesten. Gang paa Gang hoverede Modstanderne over, at den var prisgivet Frost, medens de ældre, dybe Render rostes som langt mere modstandsdygtige overfor dette Angreb. Noget var der vel nok herom, men glemmes maa det ikke, at Marmillods System i sin fulde Konsekvens krævede underjordiske Vandledninger, der — i hvert Tilfælde paa det sidste Stykke — kunde opluge den med Faldet forøgede Vandmasse.⁷⁴⁾ Kun enkelte Steder — f. Eks. 1790 i St. Færgestræde — tog man Skridtet fuldt ud; thi paa dette Punkt rejste Pengespørgsmaalet forelobig Mur for en Udvikling, det blev Fremtidens Sag at føre videre.

Kun Fod for Fod vandt Forbedringerne Indpas, Byen laa tungt i sit gamle Leje; thi »da denne kgl. Residence-Stad ikke alene er en gammel Stad, anlagt, besynderlig udvidet og bygget i de Tider, da man hverken kendte eller saa saa meget

paa den udvortes Orden og Symmetri som nu«, samt desuden afbrændt og hurtigt genrejst, — »maa man anse den som den er.«⁷⁵⁾

Bag disse Ord, som Byens Styrelse 1775 fremsatte til sit Forsvar, aner man det 18. Aarhundredes København, en male- risk Blanding af gammelt og nyt, hvor krogede Stræder bug- tede sig snævre bort under en Stenbro i alle Afskygninger. Uvil- lig overfor rationelle Forbedringer udsatte Magistraten sig for gentagne Nederlag — 1772 blev den tvungen til at omlægge Ny Vestergade (Fig. 5)⁷⁶⁾ — 1776 fik den Paalæg om overalt i Hoved- stadens Gader at følge Bygningsdirektionens Anvisninger, der sluttede sig nøje til Marmillods Principper,⁷⁷⁾ og 1777 lagdes disse i alt væsentligt til Grund for fremtidige Arbejder.⁷⁸⁾

Fattigdom havde dog reduceret Fordringerne stærkt, Af- viserne bibeholdtes i de snævre Stræder, paa Trottoirerne spæ- rede man stærkt paa hugne Stene, og Tværrendernes Fjæle med Jernkramper og Lænker tænkte ingen mere paa at erstatte med noget bedre. — Men Knækrendestenen kom i Højsædet, alle Vegne, hvor Forholdene tillod det, skulde den afløse den gammeldags, dybe Rende, hvis Raaderum indskrænkedes, men ingenlunde forsvandt; thi København kunde ikke maales med én Alen, i Kraft af sin Alder maatte den »anses som den var«, og kun langsomt skiftede den Ham.

ANDET KAPITEL

Langs Gaderne.

„Din Vredes Ild tog bort al gammel Kiøbenhavn,
Os ej til nogen Tort, men til vor Sjæle-Gavn,
Gaar Læser ikkuns hen i Stadens Stræder, Gader,
Bese de Bygninger, der nu staa smukt i Rader“.

Københavnsk Hus-Indskrift.¹⁾

BAG den Ørken af Aske og Sten, hvor Flammerne havde raset i de frygtelige Oktoberdøgn 1728, laa — især i Strand- og Øster-Kvarter — de ældre, bevarede Bydele hen i al deres gammeldags Ejendommelighed. Aarhundreder kiggede frem fra Murene, gothiske Stenhuse løftede sig Side om Side med Renaissancens Gaarde af Bindingsværk og Grundmur; uensartet og afvekslende, af ulige Højde og ulige Stil, lænede Husene sig mod hinanden, og gamle, takkede Gavlne ragede hist og her op over Tagene.

Denne Ujævnhed og Mangel paa Regelmæssighed, som gjorde Husrækkerne maleriske, maatte ikke for nogen Pris genopstaa i de Bydele, som nu skulde rejses af Asken. Helhed og Ensartethed skulde sætte sit Præg paa de nye Kvarterer, og i Tilslutning til Planerne om en Regulering af det ældre, forvokkede Gadenet haabede Kongen at kunne gennemføre »*Régularité* og *Egalité*« i Husenes Façader, saaledes at disse — disciplineret og taktfast som et Geled Soldater — kunde marchere op til Parade langs Hovedstadens rettede Gader.

Ud mod disse skulde de alle være af Grundmur, Byghererne burde hensynsfuldt lempe sig efter hinanden, saaledes at Etagerens Vinduesrækker kom i lige Højde med Naboen fra

Hus til Hus den hele Gade igennem; thi denne »*l'induernes Egalité*« vilde være til ikke liden »Zirat for Byen« og maatte derfor »anses for noget betydeligt«.

Ikke mindre magtpaaliggende var det naturligvis at skabe en By, der ikke saa let som den gamle kunde blive et Bytte for Luerne, men Kravet om, at Façaderne kun maatte være af Sten, vakte dog den voldsomste Modstand, ja bevirkede tilmed, at der blev gabende Huller i Husrækkerne. Mange Borgere foretrak nemlig at lade Grunden mod Gaden staa tom og i Stedet opføre Baghuse af Bindingsværk, oven i Købet Fyrretømmer, i 4—5 Stokværk, rene »Svovlstikkehuse, som vilde overspy hele Byen med Ild, naar der kom Brand i dem«. Først da man slap Kravet om FaçadeGrundmur, myldrede Bygningerne frem, og da man 1737 rejste det igen, laa Bindingsværkshusene — nogle eller tyndt skalmurede — rundt om i den hele By.²⁾

Uden Hensyn til Forbud og Fare genopstod ogsaa fjælleklædte Baghusgavle, og skont de 1740 forvoldte 4 Huses Brand og man uroligt søgte at komme dem til Livs, fandtes de dog stadig mange Steder i Staden;³⁾ thi efter Storbranden 1728 lagde København sig — trods dyrekøbt Erfaring — sorgløst til Rette for det Baal, som 1795 igen skulde tændes. Nu som før blev det i Hovedsagen en By af Bindingsværk, fyldt med Tømmer af den farligste Art; thi om det saa var Gaardsrummene, dækkede man stundom disse med Brædder i Stedet for med Brosten.

Naar det nyopbyggede København alligevel af Samtiden roses for »smuk Anseelse«, skyldes det sikkert mest Husrækernes Præg af Helhed og Harmoni; thi led Forsøgene paa at gennemtvinge »*Vinduernes Egalité*« end Skibbrud, hørte Bygningerne — som Børn af samme, kraftfulde Stilperiode — dog inderligt sammen.

Holberg priser dem som lysere, mageligere og bedre udnyttede end de gamle, men saa tillige med en vis Misfornøjelse Kravene om større Plads brede sig nedefter, saa selv Skrædere, Skomagere og Bagere boede i Huse, »man kunde tage for Paladser«, og Moralisterne rystede paa Hovedet; nægttes kunde

det jo ikke, at »nogle af de Byggende misbrugte Guds naadige Forsyn til Overdaadighed og Pragt« langt ud over deres Stand, saa mere end én gik Bankerot, før Gaarden toges i Brug. — »ja, mange herlige Huse kommer i den 3. Ejermands Haand, førend de blive fuldførte«. Mange Penge skulde der jo til, 1759 udregnede en Økonom saaledes, at der var opført et Par Tusind nye Huse, hvoraf mange havde kostet 10, 20, ja 30,000 Rdr., enkelte tilmed mere. Faa stod Ejeren i mindre end 3—4,000 Rdr., og til privat Byggeri var der siden 1728 alt i alt forbrugt 8 Millioner eller 80 Tønder Guld.⁴⁾

Saaledes groede Husrækkerne lidt efter lidt sammen langs Gaderne, om der end hist og her gæbete tomme Grunde, spærrede af Plankeværker. Sine Steder gav store Haver Lys og Luft i Bybilledet, medens Huse og Bagbygninger paa andre Strog snævrede sig overordentlig tæt sammen. Nørregades Bygninger, de rige Bryggergaarde, kunde udfolde sig paa Façadegrunde paa gennemsnitlig 24 Alens Bredde, i Købmagergade var Grundene ca. 17, i Vimmelskaftet 15 Alen brede, medens de mange, smaa-borgerlige Huse, som borede sig fast ind ved Siden af hinanden i de snævre Stræder, mangen Gang maatte nøjes med 8—10.⁵⁾ (Se Fig. 1).

Paa de mindre Grunde, af hvilke der var flest, havde *Kvisthuset* Rod, særlig her kunde det hævide sig paa værdig Vis, mere end noget andet særprægede det København, og efter 1728 skød det op langs Gaderne i en saadan Mængde, at »*Ildebrandshus*« er blevet dets almindelige Navn. Nogen Nydannelse er der dog ikke Tale om. Bygningen er direkte taget i Arv fra Fortiden og har sin Forudsætning i det kvistprydede Renaissancehus, som først Barokken gav den faste, klare Form, i hvilken det blev Københavnernes mest yndede Boligtype.

Reimer Wildes Kvisthus i Brogade, hvor Jerntal i Muren anfører 1688 som Byggeaar, samt en lignende Bygning i Nyhavn med Aarstal 1681, viser allerede Formen helt udviklet, og kun i Façadens Leddeling og Udsmykning føjede den følgende Tid noget nyt til.

Mod Gaden fremtræder det 3—4 Etager høje, smalle Hus glat og enkelt, af og til prydet med flade Murpilastre eller en Risalit — ogsaa kaldet et »Forlæg« — der forlænger sig op i den gavlkronede Kvist. I en Bredde af 2—3 Fag danner denne en

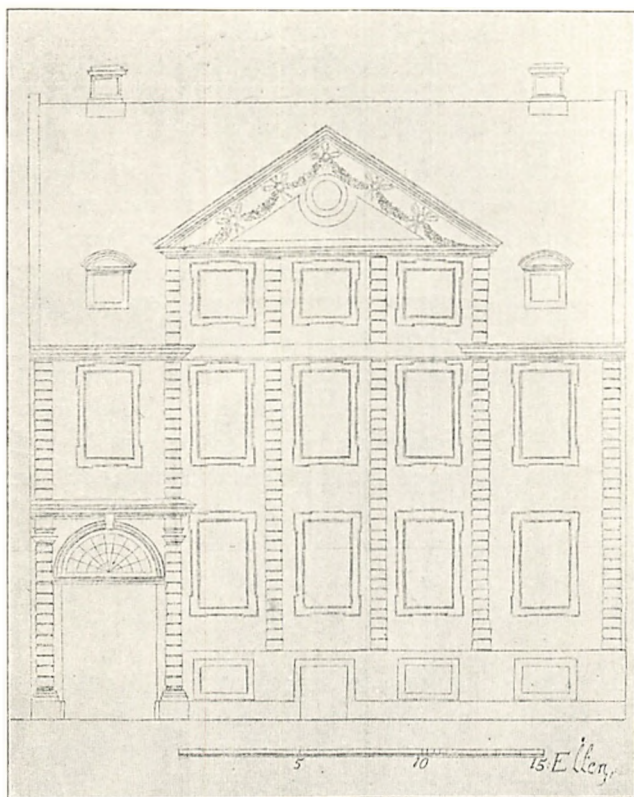

Fig. 6. Typetegning til mere anseligt Borgerhus. (Efter Krieger 1729).

fyldig og effektiv Afslutning paa Bygningen opadtil og er i de allerfleste Tilfælde dens eneste Smykke.⁹⁾

Porten, der er trukket hen i Façadens ene Ende, er svunget i en smuk Buc, en Trappe fører op til Gadedøren, over hvilken et »Kooje« kan være anbragt for at skaffe en Smule Lys ind i

den snævre, gennemløbende Forstue, og i tætte Rækker bryder Vinduerne Murens prunkløse Flade. Tæt og nysgerrigt myldrede de frem fra Kælder til Kvist. »Et Forhus ser ud som en Lygte, idet det ene Vindue møder det andet fra overst til nederst«, hed det 1760 om Hamborg, og med ikke mindre Ret kunde disse Ord finde Anvendelse paa København, hvis Bygninger var forsynede med »en utallig Mængde Vinduer«, saa ofte Halvdelen af deres Bredde eller mere endnu indtoges deraf.')

Disse gnidrede Vinduesrækker forraadte ofte Husets sande Natur, idet det mangen Gang kun var bygget af Bindingsværk, hvis Stolper var ene om at danne Mellemrum mellem Vinduerne, men som forøvrigt helt dækkedes af »Blændværk«, en kun $\frac{1}{2}$ Sten tyk Skalmur af Flensborgsten; thi hvor rummelige, lyse og bekvemme de nye Huse end var i Forhold til de afbrændte, maatte man give Holberg Ret i, at »hvad Tømmer- og Muur- Arbejds Soliditet« angik, var de gamle langt at foretrække.')

Rigere Bygninger kunde naturligvis pynte sig med Sandsten, Kvaderpilastre, Vinduesomfatninger, Portaler og lignende, men det store Flertal af københavnske Huse prægedes af Simpelhed i Linjer og Udstyr, ja selv anselige Gaarde paa brede Grunde nøjedes med at ledde Façaden med glatte Fladsøjler og forsænkede Murfelter eller bryde Taget ved en Række Kviste af samme karakteristiske Form, som gav de fattige Naboer deres Holdning.

I Hundredevis dominerede Kvisthusene Hovedstadens Stræder, hele Rokotiden igennem hævdede de sig, og først Nyklassicismen søgte — ved at stryge Tagrejsning og Kvist — at lade Façaden virke alene med sin rene Flade, brudt hist og her af konsolbaarne Saalbænke af Sandsten eller kanclerede Pilastre fra Sokkel til Gesims.

Nærmere at gøre Rede for det københavnske Borgerhus' arkitektoniske Fysiognomi, dets Indretning og Forudsætninger, ligger udenfor min Opgave; kun turde der være Grund til at fremhæve, at 1728 ikke skabte nogen ny Hustype, idet en saadan i alt væsentligt forlængst var fæstnet. Det afgørende Livtag mellem gamle og nye Stilformer udkæmpedes i Virkeligheden

først i Perioden mellem de to Brande, af hvilke den sidste 1795 kun aabnede fri Bane for det nyklassiske Hus, som alt forinden havde erobret sig Plads i Gadebilledet.

Her og der kunde et Barok- eller Rokoko-Palæ med Mansard og Frontespice skyde sig bredt dominerende ind mellem smalle Borgerhuse, men for det meste var det kun paa fornemme Strøg, slige Pragtbygninger var at finde; thi i Smaastræderne sluttede Gavlkvisthusene trofast op Skulder mod Skulder.

Lige saa adstadig og ensartet Husrækken tog sig ud fra Gaden, saa rigt og fantasifuldt virkede den set fra oven; thi i Tagenes maleriske Mangfoldighed, Rejsningens dristige Linjer var et Stykke Middelalder vandret med ind i Oplysningstidens »Régularité«.

Hvor steg de dog festligt og smukt, Tagene med de skarpe Rygge og stejle Spær, tækkede af røde Vingetegl eller af og til blaa, glasserede Tagsten, det gamle Bybillede var flyttet med og havde taget Plads paa Paryktidens Huse. I Fugleperspektiv var København en vidunderlig By; thi som et lunefuldt Hav steg og sank Tagene, barokt brudte med svungne Konturer eller trodsigt og stejlt som Middelalderens og Renaissancens, en overraskende, rigt afvekslende Blanding, hvorom Udsynet fra Rundetaarn — før Vognmagergadekvarterets Fald — gav et lille, ufor-glemmeligt Indtryk.

Stærkere end paa noget andet Omraade klamrede gamle Byggetraditioner sig netop til Tagene; thi det typiske københavnske Gavlkvisthus holdt sig tæt op ad gamle Motiver i Rejsning af Tag og Kvist, hvis stigende Linjer faldt saa nøje sammen med svundne Tidets Idealer.

Blodrigt og rødt løftede Taget sig som en Hanekam paa Baroktidens Hus, og karakteristisk er det, at det knækkede Tag, Mansardformerne og den fortrykte, indknebne Tagetage, der ganske vist indførtes og fandtes rundt om i Byen, i Talrighed langtfra kunde naa op paa Siden af de ældre Konstruktioner, som havde Borgernes Yndest og Rod i gammel Overlevering.

Se paa et typisk Borgerhus fra 18. Aarhundredes første Halvdel, hvor Kvistens Holdning i Regelen er smuk og fri, Ryg-

ningen skarp og knejsende, Tagfladerne anselige og høje! Følger man Hustypen op gennem Aarhundredet vil man imidlertid se disse Linjer lidt efter lidt afslappes og tabe i Dristighed, indtil endelig Nyklassicismen næsten berøvede Bygningen dens stolte Krone.

Paa de smalle Grunde havde den gamle Gavlkvist dog i 18. Aarh. faaet en farlig Medbejler til Københavnernes Gunst i den saakaldte »Spids« eller »Front«, en Gavltrekan, som løftede sig over Façaden i hele dens Bredde, snart kraftigt skudt i Vejret, snart lavere som en tresidet Fronton. Fra Gaden tager denne maleriske Afslutning sig ofte fuldstændigt ud som en Gavl af den gamle Slags, men i Virkeligheden staar man her overfor en Nydannelse, en ret ejendommelig Formation, halvt Gavl, halvt Kvist, som synes at have været noget særegent for København. I de nordtyske Stæder holdtes det ægte Gavlhus stadig i Ære, men i København brød man pludselig helt med det; thi selv om man vedblev at rejse en monumental Gavl over Façaden, var og blev den kun en Slags Kulisse.

Dens Saddeltag løber nemlig ikke helt igennem, men er — som et Kvisttag — føjet vinkelret ind i Bygningens egentlige Tag, der paa almindelig Maade ligger med sin Rygning parallelt med Gaden og kun er trukket et Stykke tilbage, saa den »forlørne« Gavl ret kan gøre Parade. Oppe fra afslører »Gavlfronten«s sande Karakter sig straks, men set nede fra Gaden virker den meget illuderende.

Denne mærkelige Melleform, som man ogsaa kan finde enkelte Steder, f. Eks. i Antwerpen, slog i ganske særlig Grad an i København, skønt man var klar over, at denne »Bygnings-Façon« gjorde Taget utæt og kostede lige saa meget som en fuld Etage.⁹⁾

Paa Gavlfrontens Saddeltag rider som Regel et Par simple Smaakviste, en paa hver Side, formet af 2 Stolper om et Vindue eller en Lem og dækket af en Flig af Taget, der løfter sig ud over den. Lav og trykket, ligesom knuget under Tagets Vægt, ligner slig en lille Lugkvist, der for det meste hænger lavt nede paa Tagskraaningen, et Dyr med lammet Bagkrop, som stritter imod med Forbenene for ikke at skride ud over Dybet, og i

Massevis sidder de den Dag i Dag i de gamle Gader, hvor de i Forening med Gavlkvistene bringer Liv og Bevægelse ind i de regelrette Rækker af Huse.

Dette Indtryk forstærkedes ved den Ulighed i Højde, som efterhaanden sneg sig ind i Geledderne i skarp Modstrid mod Øvrighedens Bestræbelser efter at fastholde den ensartede, harmoniske Helhed, Baroktiden satte saa stor Pris paa.

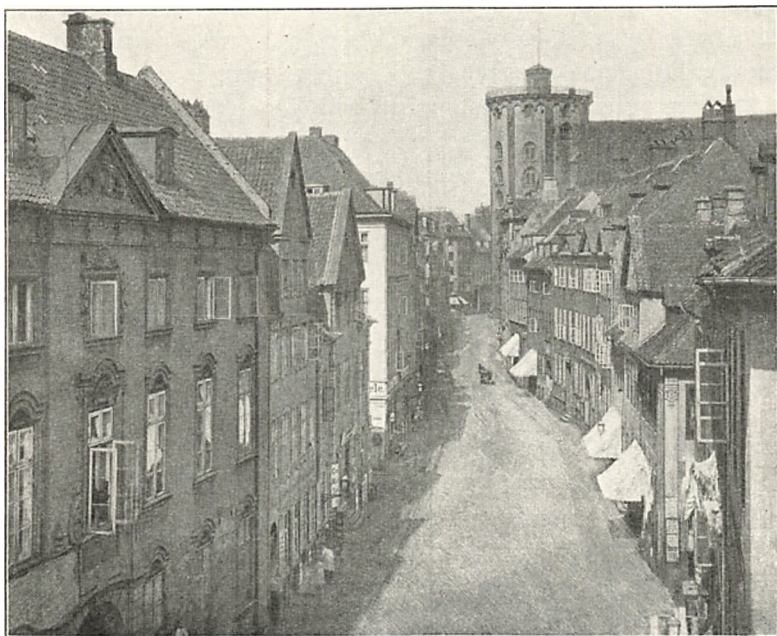

Fig. 7. Købmagergade med Barokhuse. (Efter gl. Fot.).

Efter 1728 talte Husene som Regel 4 — stundom 5 — Etager, Kælder og Kvist iberegnet, og i Sammenligning med Provinsbyernes maatte de kaldes ret anselige.¹⁰⁾

1751 indgik to Borgere i Holstebro Væddemaal om, hvor høje Husene i Hovedstaden vel kunde være, idet den ene hævdede, at de kunde findes 7 Lofter høje, hvad Modparten benægtede, og for at faa Striden afgjort, førtes den for Retten og endte for Viborg Landsting. Af en fra Københavns Stads-

bygmester indhentet Udtalelse fremgik det da, at medens Beboelseshuse kun naaede fire, kunde Magasiner, Sukkerhuse og lignende nu og da være syv Lofter høje, og paa Grundlag heraf kendtes det da for Ret, at den Borger, som havde holdt paa, at slige Bygninger fandtes, havde vundet sit Væddemaal.¹¹⁾

Efterhaanden begyndte Husene at løbe i Vejret, en kun 3 Fag bred Bygning i L. Købmagergade løftede sig saaledes i 5 Etagers Højde og kronedes yderligere af et »gebrokkent« Tag i 3 Etager,¹²⁾ og til en vis Grad stræbte Myndighederne efter i alle Fald at sætte de Smaahuse i Vækst, som lavstammet stak af mellem velvoksne Naboer og brød Regulariteten i Gaden.

Da en Hyrekudsk i Pilestræde saaledes 1781 satte Grundmur i Forsiden af sit kun et Stokværk høje Hus, anstrengte det Offentlige sig forgæves for at bevæge ham til at forøge denne Bygning, der var »af saa ussel en Anseelse«, med mindst 1 Etage.¹³⁾

Nyklassicismens Smag for store, enkle Façader begyndte da saa smaat at gøre sig stærkere gældende, og Forkærligheden for at forhøje Husene var under Indflydelse heraf i stadig Vækst til Uro og Forskrækkelse for mange, som imødesaa de mest skæbnsvangre Følger af denne Stræben mod Skyerne.

»Høje som Taarne knejse de splinter nye Huse, den ene Klynge Værelser opstablet oven paa den anden,« udbryder en Forfatter 1787. »Her springer 6 Familier hinanden paa Hovedet, hver for sig hjælper ærlig til at berøve hinanden sin Smule sunde Luft, Arnestederne ryge, Rønderne løbe som uophørlige Kildevæld fra Qvisten til Kælderen med alle de fugtige Uhumskheder, som et saadant Antal Mennesker kan tilvejebringe, Stank og Qualme hæmmer Aandedrættet i de hede Sommerdage; Folk af svag Bryst staae i Fare for at paaføres en Svindsot, naar de krybe op af alle disse Trapper,« — og svimmel over Etagerens Mængde forudser Skribenten de forfærdeligste Tilstande.¹⁴⁾

En Fordel kunde dog selv saa forbitret en Modstander ikke frakende de høje Huse; thi nægttes kunde det ikke, at de bidrog til at trække *Kældrene* med sig op af den pestsvangre Sump, hvori de hidtil havde været nedsænket. Allerede 1789 maa den

samme Pen derfor indrømme, at de højere Bygninger synes — »at ville forjage Kældershalse og Kælderskure fra vore Fortouge; herefter vil Folk hellere stige et Par Stokværk op i Dunstkredsen, end krybe ned i Gruber og Huler og have Luftens Forplumringer fra første Haand.« Og ingen kunde fortænke dem heri, idet Kældrene maatte anses for »sande Drivkasser for Sygdomme og Uhumskhed.«¹⁵⁾

Med det voksende Befolkningstryk indenfor Voldene var Husene ikke alene blevne højere og tættere, men ogsaa Kældrene i stigende Grad beslaglagte til Bolig for Mennesker. Denne Udvikling var forholdsvis ny; thi 1728 synes kun ca. 3 Procent af Stadens Indbyggere at have været henvist til Kælderrummene, og betegnende for Byens stadig stærkere Overfyldning er det, at 1855 havde 8½ Procent Tilhold i disse, ja i Strandkvarter til med 16 Procent — eller hvert 6. Menneske.¹⁶⁾

Allerede 1764 var man naact saa vidt, at »næsten alle Huse beboes endogsaa i Kældrene«¹⁷⁾ og de Familier, som var fordomt til at leve i Dybet af Stræderne, førte en evig Kamp mod den Vandflom, Regnskyllene væltede ned i deres Stuer. Farvet af Rendestensskarnet fyldte den dem Gang paa Gang, odelæggende Varer og Indbo.

Til Tider kunde det tilmed gælde Beboernes Liv; thi under Stenbroens Omlægning 1775 oversvømmedes en Kælder paa Hjørnet af Set. Anneplads og L. Strandstræde saa grundigt, at Mand, Kone og to Børn paa et hængende Haar var druknet. I samfulde 3 Timer maatte de staa i Vand til op under Armene og befriedes først, da man fik Vinduernes Jerngitter vristet ud.¹⁸⁾

Stadig hang Faren truende over de Smaafolk, som boede under Gaderne, til hver en Tid maatte de være parat til, naar Rendestens rivende Strøm gik over sine Bredder, »at præcavere sig med Rammer for deres Kælderdøre eller paa anden Maade«¹⁹⁾ — og som en uhyggelig Mur stod Gydernes Bundfald af Dunst urokkeligt om deres Hjem.²⁰⁾ Mange Kældre husede jo tilmed Køer, og dybt under Portenes Gulve skjulte der sig i en Mængde Ejendomme underjordiske Rum, der dog naturligvis var fuldstændig uskikkede til Beboelse.²¹⁾

Til Ærgrelse for alle spadserende stak Kælderposter, hvor med man pumpede Vandet ud, næsvist deres Tud frem over Fortovet, og Halvmørket i de fugtige Værelser gjorde Opholdet dér dobbelt besværligt; thi 1729 synes adskillige Kælderfolk ved Gammelstrand overhovedet ikke at have haft anden Lysning end deres Halvdøre, saa Værelserne fuldstændigt formørkedes, naar de lukkedes.²²⁾

Det var let nok — som en Avisskriver 1759 — at angribe de »Matroner, som steger Sild, Lammehoveder, Aal, Flynder og Kiød af Oxehoveder i gammelt Fidt og bager de saa velsmagende Æbleskiver«, og anbefale dem at stege »deres lugtende Victualier i deres Kiøkken og ikke i Kjælderens Forgemark«,²³⁾ — eller, ligeledes af Hensyn til de forbigaaendes Næser, atter 1771 at foreslaa, »at de gode Sildestegere og ÆbleskiveKierlinger med deres gamle Fidte-Stegeri maatte skubbes ind til deres Skorstene«. ²⁴⁾ Vindfangsforstuen indenfor Kælderhalsen var nemlig i mange Tilfælde Beboernes eneste nogenlunde lyse Rum, fra hvilket de naturligvis ikke saa let lod sig fordrive. —

1728 talte København ca. 76,000 Indbyggere, 1769 over 92,000, 1801 var 100,000 passeret; tættere og tættere trykkede Husene sig sammen paa de Strog, hvor der for havde været aabne Rum, — fyldt med Mennesker fra Kældere til Kviste muredes Gadevæggene sammen i en stadig fastere Helhed.

I disse Rækker af Huse, hvor det ene lignede det andet, vilde det have været meget besværligt at finde netop det, man søgte, hvis *Skiltene* ikke havde været. Husnumre gennemfortes først 1771, før den Tid fandtes de kun i Størrestræde overfor Holmens Kirke, samt paa Charlottenborgsiden af Nyhavns Kanal, og andet Steds i Byen maatte hver Grundejer, om han vilde, selv sørge for at gøre sit Hus kendeligt ved efter middelalderlig Skik at anbringe et Skilt paa Façaden.²⁵⁾

Prydet med Billedet af et Dyr, en Plante, et Redskab eller en Figur af en eller anden Slægt, som alle vidste, hvad var, gav det paa en og samme Tid baade Bygningen Navn og skilte den tydeligt ud fra Naboerne, og i det 18. Aarhundredes København vrimlede det Stræde for Stræde med Løver og Bjørne, For-

tuner, Falke og Heste i alle Farver, Stjerner, Maaner og gyldne Sole. Morianer og Vildmænd, Druer og Kroner. Malet paa en Trætavle eller et Blikskjold og hængt ud i en Jernarm tjente en

Fig. 8. Gavlkvist og Front. Forsvundne Huse i St. Kongensgade. (Efter gl. Fot.).

Del af disse Skilte — hvortil jeg i anden Forbindelse skal komme tilbage — som Professionsmærker eller i Reklameøjemed, en flygtig Flok, som med Ejerne flyttede fra Hus til Hus om i

Byen, — i Modsætning til de ægte, stabile *Husskilte* af Sten, som solidt indmurede trofast blev ved den Bygning, de gav Navn.

Nu er der kun faa tilbage af den forhen saa talrige Skare, men hist og her i de gamle Gader kan man dog endnu den Dag i Dag finde sligt et lille, nydeligt formet Stenbillede paa sin oprindelige Plads over Doren.

Stiv og strunk paa det ene Ben staar Tranen, Aarvaagenhedens Symbol, paa Façaden af Adelgade 62, holdende en Sten i Kloen; forstum vilde ingen have været i Tvivl om, at her var Huset »Tranen« at finde. Ejendommen »Det hvide Lam« i Nyhavn røbede sig straks, saa snart man over Gadedøren fik Øje paa dette Troens Sindbillede med Korsets Fane, og gennem Gadernes Labyrinth kunde man — takket være denne fornøjelige Billedskrift — uden Besvær finde frem gennem Skiltenes Mangfoldighed just til det Hus, i hvilket man havde Ærinde.

»Falken« i Borgergade, »Sorte Hest« paa Vandkunsten, »Stokfisker« i St. Regnegade, »Hummeren« i Hummergade, »Kronen« i Rosengaarden, »Den grønne Krans« i Stormgade, »De 9 Hjerter« i St. Kongensgade og deslige, som Tegn for Tegn i Hundredevis lavede op i Gaderne, lettede føleligt det indbyrdes Samkvem mellem Beboerne af Hovedstadens ca. 4000 Huse; thi det, hvis egen Mur savnede Skilt, kunde ved at klynge sig til bedre forsynede Naboer og Genboer nemt afmærke sin Beliggenhed, — ja selv skiltbærende Ejendomme fristedes stundom til yderligere at hævde sig ved at tage et særlig iøjnefaldende eller gammeltkendt Billede i Nabolaget til Indtægt.

God, gammel Mjød var saaledes 1767 »at bekomme i det hvide Lam i Adelgaden lige overfor den hvide, cenhjørnet Hest«, og Brændevinsbrænderiet »Den graa Ko« fandt det ligeledes praktisk at gøre opmærksom paa, at det laa »næst Eenhiørnen« i samme Gade.²⁰⁾

8. Maj 1771 udgik der endelig Befaling om, at hvert Hus i København skulde bære sit Matrikelnummer malet med Oliefarve uden paa Façaden »paa et saadant Sted, hvor det kiendeligt kan være at see«, og med denne Foranstaltning blev med et

Slag hele den ærværdige Forsamling af Morianer og Vildmænd, Svaner og Lam sat fra Bestillingen.

Et kedsommeligt, lille Tal blev gnidret op over Gadedøren og for Fremtiden betroet den vigtige Opgave, Skiltene i Aars hundreder havde røgtet. Men de faste, indmurede Stenplader med naive Billeder beholdt dog deres Plads, og de Navne, hvormed de havde forsynet Huset, forblev i Brug i lange Tider; thi blandt Københavnerne havde Betegnelser som »grønne Træsko«, »Skibet«, »Prinsen«, »Rosen«, »Hvalfisken«, »Arken« og deslige stadig Kurs, ja — trodsende nye Tider og Paafund — vidste »Den nye Stork« i Dronningensgade paa Christianshavn endnu i Aaret 1800 ikke af noget Husnummer at sige.²⁷⁾

De skæve, smaa Numre, som maledes paa Façaderne og i Aarnes Lob aflivede Skiltens Dyre-, Plante- og Fabelverden, gjorde dog i Forstningen en ynkelig Figur, »af en Tommes Størrelse 4 à 5 Alen højt i Vejret« var de ofte helt ulæselige, Regn og Slud udslettede hurtigt deres Træk, saa de forsvandt saa totalt, at der 1793 maatte en ny Plakat til for atter at sætte Penslerne i Gang.²⁸⁾

Samtidig med at Husnumrene holdt deres Indtog, blev »paa alle Hjørnehuse ligeledes malede Gadernes Navne«, endnu et Skridt frem mod Orden og Ensartethed i Byen;²⁹⁾ thi ganske vist havde man før brugt statelige Stentavler med indhugne Gadenavne — to af disse, VANDKONSTEN og FRIDERICHSHOLMS CANAL, ses endnu paa Ejendommen mellem disse Gader — men almindeligt gennemførte var de ikke, og deres Bogstavering lod meget tilbage at ønske.³⁰⁾ I endnu højere Grad blev de nye, malede Gadenavne dog en Kilde til Ærgrelse for Folk, som fordybde sig i deres forfærdelige Ortografi.³¹⁾

Mens Skiltene førte det store Ord i Stræderne, og før Numrene kom i Brug, havde Husene ogsaa et andet Middel i Baghaanden, naar de ret vilde gøre sig gældende i den ensartede Række, hvori de var placerede; thi saa længe Farver og Pensler fandtes, behovede selv den uanseligste Bygning ikke at staa i Skygge.

Renaissancen havde svælget i *Farvepragt*. De Bindingsværks-

gaarde, som nu graa og kalkede ligger i gamle Købstadgader, prunkede i deres Velmagt i rig Staffering. Over rodmalede Murtaavl tegnede Fugerne Monster med hvidt optrukne Linjer, Egetommeret — især Knægtene og Overgangsfodens Udskæringer — skjultes af kraftige Farver, selv Stenhusenes i Sandsten udhugne Hermer, Portaler og Friser straaledede af Kulører og ægte Forgyldning.³²⁾

Medens man nu har faaet Forstaaelse af Renaissancefaçadernes brogede Pragt, har man ikke i tilsvarende Grad været opmærksom paa, hvor levende denne Farveglæde holdt sig gennem Tiderne, saa den — selv i Rokokoens Dage — afgjort beherskede Hovedstadens Gader.

Lad være at Herskabshuse, Slotte og Palæer fulgte nye Moder og klædte sig afdæmpet i Graat og Hvidt; den gamle Glæde over kraftige Kulører havde stadig sikkert Tag i Borgerskabet, og Gade op, Gade ned prangede Husene i broget Bemaling.

Det lidt kølige Gadebillede, vi nu kalder gammelkøbenhavnsk, den Helhed af Graat i Graat, som giver de ældre Bydele deres harmoniske Ro, er et Barn af Nyklassicismen; thi Barokken havde endnu noget af Renaissancens fyrige Blod, som slog ud i farverige Façader.

Om Hovedstadens Huse hed det før 1728, at de »til Zirät« var malede i stærke Farver.³³⁾ Men ogsaa i den nye By, som rejste sig af Askehoben, vaagnede de gamle Lyster efter — i alle Tilfælde hvad Kulører angik — at udmaje Husene paa det bedste. Nissen var flyttet med over i det genopførte København og stak hoverende sin røde Hue op i den almodiske By.

Røde og blaa, gule og grønne sluttede Façaderne op, ja mangen Gang tog hver enkelt af dem forskellige Farvepotter til Hjælp for ret at bryste sig i Geledet; thi Stafferingen nøjedes ingenlunde med kun at fremhæve Bygningens arkitektoniske Led, Gesimser, Profiler og Vinduesomfatninger, selv Murfladerne blev en Tumbleplads for Malernes Fantasi, fyldt af Ornamenter og figurlig Udsmykning, som frigjorde sig helt fra Arkitekturens Former og førte sin egen Tilværelse.

Hist prydede man en Gavltrekannt med en malet Vase, her

med en Buste eller en Fregat med svulmende Sejl, langs Sydsiden af Amagertorv kroede Façaderne sig i overdaadig Dekoration (Fig. 9), og paa en Murflade ved Christianshavns Torv havde Penslen fremtryllet en Brystning med en Række Træer, plantede i Baljer.³⁴⁾

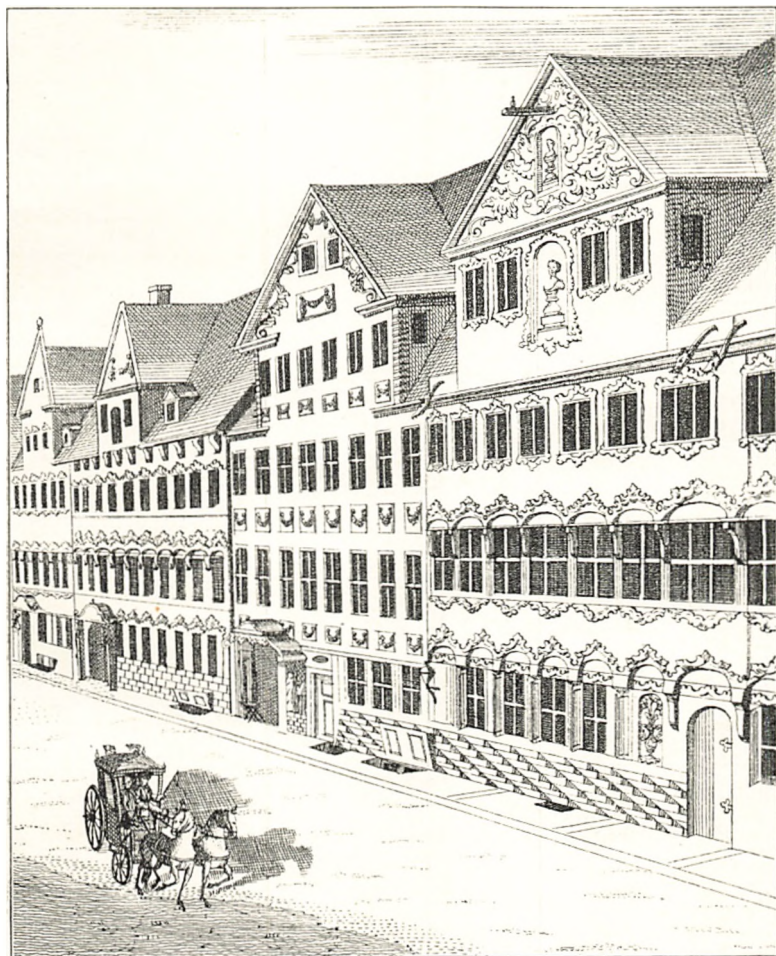

Fig. 9. Dekorerede Façader paa Sydsiden af Amagertorv i 1760erne. (Efter Stik af Haas).

At Murerne og Malerne kom i Haarene om, hvem der rettelig burde forestaa Udsmykningen, siger sig selv, og 1748 afgjorde Hojesteret endelig Striden ved en Dom, efter hvilken Murerne havde — »at entholde sig fra Ornamente og Architraver med Farver udenpaa Husene at sætte«. ³⁵⁾)

Ubekymret fuskede de dog stadig dermed, men naar Malerne 1749 skreg op om, at de »engagerede sig i Kulører«, maatte Magistraten dog fastholde, at Murerne havde gammel Ret til »med Vandfarve og deri mænget Kønrog eller Rødsten med Kalk meleret« at overstryge deres Arbejde. ³⁶⁾)

Paa den sikre Side var Malerne derimod, da de 1750 greb en formastelig Mursvend paa fersk Gerning i at udsmykke en Husfaçade i Vognmagergade med — »gule Rabatter, røde Fyldinger, blaa Architraver og Gesimser med hvide Lister«. ³⁷⁾)

I London brugte man paa denne Tid i Reklameøjemed at iklæde et Hus, dets Porte, Balkoner og Dørstolper iøjnefaldende Kulører for at gøre det tilstrækkeligt afstikkende. »Røde«, »blaa« og »hvide« Huse, »blaa« og »røde« Dørposter, »sorte« og »grønne« Façader skreg under Beboernes hidsige Konkurrence op i Avertissementerne ³⁸⁾) — og heller ikke de københavnske Næringsdrivende var blinde for den Rolle, en broget Farve paa Huset kunde spille for deres Forretning.

Herom kan man læse i »Adresseavisen«s Bekendtgørelser; thi *blaa* Huse traf man i Rigensgade, Skidenstræde, Laxegade, Gothersgade, St. Kongensgade, Studiestræde, Købmagergade og andet Steds, ³⁹⁾) baade Sct. Pederstræde, Sofiegade og Adelgade skiltede med en »*blaa Bod*«, Sct. Pederstræde desuden med et »blaat Plankeværk«. ⁴⁰⁾)

»*Den grønne Bod*« paa Hjørnet af Admiral- og Laxegade delte Navn med en i St. Fiolstræde ⁴¹⁾), *gule* Huse lyste op i adskillige Stræder, og det formelig vrirmede med *røde*. »En rød Altan udenfor Vinduerne med blaa Urtepotter paa« kendetegnede en rødmalet Façade ved Vestervold. ⁴²⁾) i Aabenraa gløede et »rodt Plankeværk«, ⁴³⁾) og baade i Vognmagergade og paa Hjørnet af Larsbjørns- og Sct. Pederstræde — vis à vis den

»blaa Bod« — søgte en »rød Bod« at tiltrække Opmærksomhed.⁴⁴⁾

Ogsaa *Portene* fik deres Part. I Bellmans Stockholm kaldtes en Beværtning »blå dören«, og »kära mor« i Bacchitemplet »bruna dören« tilegner Digteren Fredmans 24. Epistel.⁴⁵⁾ Samtidig kunde man i København udpege en »blaa Port« baade i Pilestræde og i Adelgade, i samme Gade horte ogsaa »den grønne Port« hjemme, og 1766 var en grøn Papegøje at faa »udi St. Kongensgade i Brændevinsbrænder Joen Eskelsens Hus i den forgyldte Løve i en liden blaa Port«.⁴⁶⁾

Efter 1750, da Rokoko'en fik stærkere Tag og fransk Kultur vandt Indpas, spører man dog saa smaat Tegn paa, at Smagen var ved at forandre sig.

Forkærligheden for stærke Farver mindskedes, et efter et dukkede et Hus — grundmuret og *hvidkalket* — op i Barokfaçadernes brogede Række, og værd at lægge Mærke til er det, at naar Avertissementerne omtaler slig en Bygning, er det næsten altid med en Bemærkning om, at den er *ny*.

1764 nævnes f. Eks. »det nye, hvide Hus« paa Gammelmønt, en møbleret Sal findes 1766 til Leje i »det nye, hvide Hus« i L. Kongensgade, og »udi Studiestræde op imod Volden« kunde man 1767 faa »god, oprigtig Græsmælk« i »et nyt, hvidt, grundmuret Hus, hvor en forgyldt Høvl sidder over Døren«.⁴⁷⁾

Rundt om begyndte de hvide Façader at pippe frem. Eksempel fra oven smittede efterhaanden ned efter, Moden blandt Borgerskabet var i Færd med at vende, og da Nyklassicismen mod Aarhundredets Slutning brød Bane for en helt ny Smag, rejste de nybyggede Huse sig skinnende hvide til Forargelse for Folk, som svor til de gamle Skikke.

1788 tager »Morgenposten« saaledes stærkt paa Veje mod den overhaandtagende Mode: at hvidte Husene udvendig, en Mani som mere og mere griber om sig, saa man til Slut maa tro, — »at Kiøbenhavn er forflyttet til Møens Klint«. Fremtidsperspektivet var afskrækkende. »Man forestille sig en lang Gaderække af hvide Huse, hvilket modbydeligt Syn, og hvor skadeligt for Øjet!« Om Byen virkelig skulde miste »det behagelige

Udsyn over en Række buntede, mangchaande farvede Huse«, vilde det være et Tab, men den Mulighed maatte man regne med, da »Kalkmoden« desværre allerede havde slaact for stærkt an.⁴⁸⁾

Da Baalet 1795 og Bombardementet 1807 atter stillede Hovedstaden overfor Genopbygning i stor Stil, havde den klassiske Smag sejret, og i dens Billede prægedes det Empire-København, fra hvis Træk man omhyggeligt søgte at bandlyse alle stærke Farver. Ikke faa af Nyklassicismens Façader fremstod dog — som de den Dag i Dag ligger i de graa Gader — røde og varme med mørkbrændte Mursten og lyserrøde Nexø-Sandsten i Saalbænke og Konsoller, ja i visse Lag af Befolkningen var den gamle Farveglæde endnu ikke udbrændt.

Forholdene havde imidlertid ændret sig, nu var Hvidtekostens Tilhængere foreløbig i Majoritet og protesterede imod, at Forælskærligheden for Kulører — denne »latterlige Grille« — fik Lov at skamfere Gadebilledet. Særlig vakte det Mishag, naar Godtsfolk morede sig med at male Forhusene i Bælter af forskellige, stærke Farver, som om man havde bygget »et Stykke af blaa, et andet af brun, et tredje af gule, et fjerde af røde Stene«.⁴⁹⁾ Visse Borgere — selv Folk af hvem man mindst skulde vente det — fandt nemlig Behag i at stribe Façaderne med 4, ja 5 forskellige Kulører,⁵⁰⁾ og af Husene paa Hjørnerne af Holmens Kanal, Skvaldergade og Dybensgade var det ene malet sort, det andet kaffebrunt og det tredje blaat, et Slag i Ansigtet paa alle, som sværmede for Antiken.⁵¹⁾

Paa den anden Side hævdede der sig dog paany Stemmer mod Bygningernes helt »hvide Anstrøg«, mod hvilket en Blads skriver søgte at alarmere Politiet, da »denne Malning paa Huse, der beskinnes af Solen, er en altfor betydelig og vigtig Aarsag til Øjensvaghed, til at den uden Indskrænkning burde taales«.⁵²⁾

En Trost var det dog, at »Gadernes Stov, Skorstenenes Røg og fugtige Uddunstninger« hurtigt forvandlede det Hvide til »en smudsig, styg, graa og sortagtig Farve«,⁵³⁾ og praktiske Hensyn bandede derfor Vej for det afdæmpede, graalige Gadebillede, hvori København i Frederik den Sjettes Dage faldt til Ro.

I denne Helhed gik alle brogede Farver under, ensfarvet og graat gled ogsaa det 18. Aarhundredes Barokhus ind i Empiretidens Bybillede, og naar det saa stilfærdigt kunde underordne sig de nye Forhold uden at vække Anstod, var det ikke alene fordi det sagde sin Farvepragt Farvel, men ogsaa fordi det — allerede før 1795 — Stump for Stump var blevet plyndret for Storstedelen af sin gammeldags Pynt.

TREDJE KAPITEL

Façadernes Liv.

„Huse, som ikke ere tilstrækkeligt gennemtrængte af Liv, der ligesom nærer dem, angribes af en vis Magerhed“.

Charles Dickens.¹⁾

EN dyb Sandhed ligger gemt i disse Ord, saa vist som et Hus ikke alene er et Stykke Arkitektur, men selv delagtigt i det Liv, som rører sig om Murene; smaa Organer, af hvilke hvert har sit at varetage i Bygningens Funktion, er i Virksomhed fra Tagryg til Kælder, og langt mere end man aner, bidrager de til at give Façaden dens Udtryk.

Storme gaar over Gavlene, Solen brænder og Regnen pisker paa Tagene, paa mangfoldige Maader maa Huset være rustet mod ydre Angreb og paa samme Tid elastisk slutte sig som en Ramme om de Mennesker, som lever bag dets Vægge.

Ligesom en beboet Stue besjæles af en særlig Individualitet, faar det 18. Aarhundredes københavnske Borgerhus saaledes først sin rette Fylde i Sammenhæng med et Mylder af Smaa-ting, som — upaaagtede og tilsyneladende ubetydelige — i Virkeligheden rummer stor kulturhistorisk Interesse; thi ogsaa i disse beskedne Træk — ja mangen Gang bedst i dem — sporer man Udviklingens Linje, og i Tiden mellem de to store Brande vil man tydeligt i dem se gamle Tanker brydes med nye som Lysstraalerne i et Prisme.

Bedsteborgerligt og selvbevidst breder Barokhuset sig den Dag i Dag i Hovedstadens Gader — om Graabrødretorv, paa

Christianshavn, i Adelz, Borgergade og mange andre Steder — Forhold og Maal er de oprindelige, men dog fremtræder Bygningen langtfra i det samme Ydre som i sin Velmagt. Ansigtets store Linjer er ganske vist ikke undergaaet nævneværdig Forandring, men de karakteristiske Smaatræk, i hvis Spil Façaden fra først fik Liv, er forlængst forsvundne. Da Huset stadig er befolket, er andre traadt i Stedet, men de hører Nutiden til og har afløst det Sæt af gamle, uden hvilke Bygningen kun vil være i Stand til at give et magert, ufuldkomment Udtryk for den Periode, i hvilken den opstod. —

Sværtet af Sod, skørnet af Sol og Regn løftede en Skov af Skorstene sig højt over Byens Vrimmel af røde Tage. De svære Murklodser, hvori Røgkanalerne fra hele Huset løb sammen, var i Regelen anbragt i Skæringen af Tag og Gavlkvist, og paa den sodede Brystning kunde en drejelig *Røghætte* nu og da have Plads, »*Væderhatte*«, som de stundom kaldtes i ældre Tid, fordi de — samtidig med at passe deres egentlige Hverv — tillige tjente til at vise, fra hvad Kant Vinden blæste.

De var for det meste formede som simple Blikhuer, forsynet med en Fane, Vinden kunde fange og dreje rundt, saa de vendte den Ryg, men en sjælden Gang hændte det dog ogsaa, at de optraadte i rigere Udstyr. Paa et Par københavnske Huse svævece en af Jærnblik udklippet *Mercurius* med Slangestav og vingede Hæle i sirlig Balletattitude over Skorstenens Gab, hvor han — fastgjort til Røghætten — drejede denne for Blæstens Pust.²⁾

Hele Bygningen igennem, fra Kælder til Kvist, satte de gamle Tidets Forkærlighed for Pynt af denne Art sine Spor; thi paa Gavlens højeste Spidse knejsede for det meste en Jærnstang, der — som Afloser af Bindingsværkshusenes »Brand« — kronedes af en Vindfløj, en Stjerne, Blomst, Kugle, Vase eller Knap, som gyldent blinkede i Solen. (Fig. 10).

Ofte brugtes disse Gavlspidser Side om Side med Skiltene som praktiske Vejvisere, naar det gjaldt om at udpege en Bygning i Gaden, og i Avertissementernes Mylder finder man f. Eks. Henviisninger til det Sted i »Borregade«, »hvor den for-

gyldte Krone staar paa Spidsen af Huset«, i Studicstræde næst op til Murmester Høstemark, »hvor en Stjerne findes over Gavlen«, eller Laurids Platfuss Bryggergaard paa Nørregade, »hvor den forgyldte Stjerne sidder paa Kvisten til Gaden og Sukkertoppene udhænger«.³)

Forlængst er alle disse Prydelser nu forsvundne, kun hist og her klamrer en Stump Smedejern sig mishandlet af Fugt og Rust endnu til Gavlspidsen som en stormhærget Gren, og medens Borgerne i det 18. Aarhundredes København saa at sige i hver Krog af Byen fra deres Vinduer let kunde følge Vindenes Luner, klagede man senere hen i Empirens Dage — da Smagen ikke havde Plads for de gamle Vejrhaner — stærkt over Savnet af dem.⁴)

Moden havde aflivet disse forgyldte Kugler og Stjerner, som fangede Morgensolens første Glimt og i Maaneskin lyste fantastisk over Tagenes Kløfter, og de mange, morsomme Vindfløje, som skrattede i rustgroede Hængsler og i Stormvejr laante Gavlene Stemmer, ogsaa de faldt som Offer, da den strenge Smag og Kravene om simple Linjer sænkede Tagene og jævuede de knejsende Rygge og Tinder, hvor den Slags Pynt selvskreven hørte hjemme. —

Efter Ulykken 1728 trak København lydigt i moderne Klæder, i Triumf drog den borgerlige Barokarkitektur ind i Gaderne, men trods alle Formaninger om »Régularité og Egalité« vilde Godtfolk dog ikke slippe visse Dele af Arvegodset fra Renaissanceen og endnu ældre Tider, og i det nye Bybillede overførtes mangt et malerisk lille Træk, som bag sig havde Aarhundreders Traditioner.

Plumpe Rander af Træ, raat udhulede Tømmerstykker, der til Tider var forede med Bly, lagde sig atter solidt tilrette i Kløften mellem Gavle og »Fronter«. Deres svære Muler ragede gerne $\frac{1}{2}$ Alen ud over Husets Façade, saaledes at Regnvandet kunde falde fra Højden ned over Fortovet, og alt fra Middelalderen havde de været i Brug. Formede paa samme Maade, men hugne i Sten, finder man den Slags Rander Gang paa Gang

i de gamle franske Byer, og i de ældste Dele af Hamborg, hvor Bindingsværkshusene ligger tæt i Rad og Række, vil man den Dag i Dag se disse tunge Trærender rage frem mellem Gavlene i imponerende Mængde. Af Frygt for Brandfaren havde man i denne By dog allerede 1733 forbudt at anvende Fyrretræ

Fig. 10. Ved Storstræde, nu Holmens Kanal, 1749. (Efter Maleri af Rach og Eegberg).

til dem,⁴⁾ og slagen med Rædsel over Katastrofen 1728 søgte man i København helt at komme disse farlige Indretninger til Livs.⁵⁾

Forsøget mislykkedes dog fuldstændigt. Kun fornemme Folk havde Raad og Lyst til at forsyne deres Huse med Rønder og Nedløbsrør af Kobber og Bly, Flertallet af Borgerne blev stær-

digt ved det gamle, og i det 18. Aarhundredes København laa Trætagrender derfor i Tusindvis i Dybet mellem Gavlene som Landeveje for de vandrende Rotter.

Sure og frønnede var de ved Vintertide, men naar Sommerens solens Straaler glødede over Tegltagene, skrumpede de ind i Heden, revnede og sprækkede, og let fængelige som Trøske lurede de i Stimmelen af tætpakkede Huse som frygtelige Ildledere. Da Skæbnen derfor en varm Junidag 1795 ramte det sorgløse København umiddelbart efter en lang Tørkeperiode, hævnede Borgerskabets Ulydighed sig forfærdeligt; thi alle som én stemmer Meddelelserne om denne Kæmpebrand overens i Fremhævelsen af, hvor ivrigt de knastørre Trærender rakte Flammerne Haand under deres hastige Stormløb over Staden.⁷⁾

Og dog — alle bitre Erfaringer til Trods — fik disse Render Lov at blive liggende paa Husene i de af Ilden skaanede Bydele. Ganske vist forbød man strengt for Fremtiden at opsætte Hovedgesimser og Tagrender af Træ, men det kneb kendeligt at faa dette Forbud respekteret,⁸⁾ og paa mangt et Barokhus i den gamle By fjæler Render, som er udhulede i svært Tømmer eller samlede af Brædder, sig den Dag i Dag mellem Gavlene. Mundingen lukkes dog nu af en Metalplade, medens et moderne Nedløbsrør fører Regnvandet ned til Gaden,⁹⁾ og det samme gælder de kraftigt profilerede Trægesimser, i hvis Indre der mangen Gang skjuler sig en udhulet Rende.¹⁰⁾

Nedløbsrør kendtes og brugtes ganske vist ogsaa i det 18. Aarhundrede, men forholdsvis faa satte sig i Udgift til sligt, da man foretrak at hjælpe sig paa anden Maade.

Ud fra Tagskægget kravlede sælsomme Munding af Kobber eller Blik paa lange, snirklede Ben stundom flere Fod ud fra Façaden. Formede som Uhyrer med vredt opspilet Gab, som Storkenæb, Dragesvælg eller lignende fantasifulde Dyrefjæs svang de sig dristigt ud i Luften, understøttede af et Jernsprinkelværk med Snirkler og Kraller. (Fig. 10—11). Bagdelen af disse Rør — der til Tider ogsaa fremtraadte helt glatte uden Pynt af nogen Art — sad fastgjort i Tagrenden, og naar Regnen for Alvor tog fat, fik disse mærkelige Skabninger pludselig Liv.

En sælsom gurglende Lyd lod sig høre i deres Blikstruber, og naar det skyllede ned, styrtede Tagvandet fra deres Svælg langt ud over Gaden. Fra 2., 3. eller 4. Sals Højde oversprojtede disse saakaldte »*Drager*« store Dele af Fortovet, og naar det oven i Købet blæste, fejede Vandstraalerne langt ud i Luften som et Springvand — til største Ulempe og Fornærmelse for mangen Paryk og Solhat, som færdedes nedden under.

I det polerede og regulerede København, som rejste sig paa Brandtomterne efter 1728, genopstod disse ejendommelige, middelalderlige Indretninger, som i lige Linje kunde nedlede deres Herkomst. fra Gothikens Dage. Deres Stamfædre var de Vandspycere af Kalksten — de saakaldte »*gargouilles*« — der formede med en overdaadig Fantasi som Uhyrer og Fabeldyr vandret sprang fra de franske Katedraler og Slotte alenlangt ud fra Muren med Bagbenene plantede paa dens Flade. Renaissancen lyste dem i Kuld og Køn, ja selv Barokken formaaede ikke at slippe dem, og paa kopenhavnske Prospekter fra 18. Aarhundrede ser man dem Gang paa Gang liste frem over Tagskæggen i al deres middelalderlige Ejendommelighed.

Danmarks Hovedstad var dog langtfra ene om at prange med disse gammeldags Dragesvælg, der saa mærkeligt stod i Modsætning til Husenes bedsteborgerlige Præg, — nej, rundt om i Europas Storbyer var de stadig Genstand for Forbandelser af de Fodgængere, som nede i Dybet overskylledes af deres Vandflom.

Naar Regnen stod tæt som Røg over Londons Tage, styrtede Vandet ned fra Hundredvis af lignende Dragekæber, der dog i Aarhundredets Lob mere og mere fortrængtes af lukkede Ror,¹¹⁾ og i Paris, som paa lignende Maade i Regnvejrr havde været overplasket af »20,000 Vandfald fra 50 Fods Højde«, skrumpede deres Tal efterhaanden føleligt ind. 1764 forbød man dem helt, og 1791 var der i det Indre af Scinestaden kun nogle faa Stykker tilbage.¹²⁾

Forst da Udryddelseskrigen var fort saa vidt, opdagede man, at disse kraftige Kaskader dog havde spillet en vis Rolle i Rensgøringens Tjeneste ved at spule Fortovene rene, medens det i

Rør indelukkede Tagvand gik til Spilde uden at gøre Nytte. Folgen var, at Stenbroens Skarn bed sig fast og Byen blev mere snævset end før.¹³⁾

Den Mission »Vandspøjterne« saaledes udførte for Gadernes Renholdelse, har dog næppe i København bidraget til at holde dem i Agt og Ære; thi her, hvor Stenbroen var en anden, paastod man tværtimod, at Vandfaldet fra Tagene voldte Fortræd ved at skylle Sandet bort mellem Brostenene.¹⁴⁾

Længe havde Øvrigheden næret Ønske om at komme »Draerne« til Livs. Allerede 1685 var det blevet paabudt, »at de udstaaende Render, som gaar lige ud fra Husene langt ud over Gaderne«, straks skulde tages ind, og det blev paalagt Ejerne at gøre dem saa stakkede, at Tagvandet kunde falde i Rende-
stenen og ikke ud paa Gaden »til at incommodere baade gaaende og agende Folk, samt Varer, som tit og ofte deraf fordærves«. ¹⁵⁾

Denne Forordning synes dog forlængst at være gaaet i Glemme, og først mod Slutningen af 18. Aarhundrede aabnede man et mere energisk Felttog mod disse karakteristiske Rester af Fortidens Bybillede.

1771 krævede en Patriot saaledes, »at alle Tagrender, der har sit Fald ud paa Gaden og ved Blæst og Regn vidsker Godtfolk baade i Ansigtet og paa Klæderne og mangan Gang en Mark af Lommen til Hyrekusken«, straks skulde erstattes med lukkede Nedløbsrør. Den »nu brugelige Slendrian« — at afvente en Ombygning eller Hovedstandsættelse, før denne Reform indførtes — burde afskaffes, saaledes at »SlangeRenderne« i alle Tilfælde udryddedes af de store, reelle Gader.¹⁶⁾

»Hvorledes« — spurgte I. C. Tode — »kan man befordre paa en god Maade de osende Tagrenders Fald, som endnu er tilovers i vort ellers saa smukke Kiøbenhavn og gøre mangan Gade uigennemtrængelig og mangt et stolt Trottoir utrotterligt, saa tit som det regner?« — »Er det ikke artigt nok at se midt i en Rad dejlige Gaarde og Huse en gammel gothisk Runge, et knækket gammelt Fuglebur, der ikke alene vanzirer den prægtige Gade, men ogsaa gør Fortræd og — med Tugt at tale — spyer paa Folk som en grim, fordrukken Kælling?« — Hvor

ubehageligt er det ikke for Folk, som en Regnvejsaften op-
hedede kommer fra Selskab, Teater eller Concert, pludselig at
træde ind — »under saadant et flekket Hornfiskefysiognomi
og at faa en god Slump koldt Vand« i den varme Nakke. Man
maatte virkelig se at finde Midler til at bevæge de ærede Med-
borgere, »hvis Tage endnu bramme med disse Springværker«,
til at fjerne dem.¹⁷⁾

Formaninger alene gjorde det dog visselig ikke, ja selv da
disse Taguhyrer i Hundredvis smeltede i Kæmpebaalet 1795,
lykkedes det ikke at rense Byen for deres fantastiske Fjæs, der

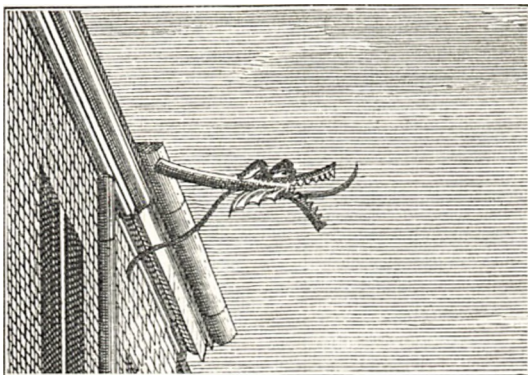

Fig. 11. »Drage« paa Amagertov. (Udsnit af Stik i »Danske
Vitruvius«).

i de skaanede Bydele haardnakket bed sig fast i Tagskægget
og værgede sig mod Angrebene.

Paa disse kom det i alle Fald ikke til at mangle, da »*Politi-
vennen*« 1798 begyndte sin Virksomhed og aabnede en ubarm-
hertig Udryddelseskrig mod disse »saakaldede Svanehalse«,
»Løvkjæfter«, »hæsselige Storkenæbbe« og »vederstygge-
lige Tagspøtjer«, hvis Vandflom ikke alene forulempede Godtfolk,
hver Gang det regnede, men som ved Vintertide truede med
at slaa Hjerneskillen i Stykker paa de spadserende, som færde-
des paa Fortovet neden under de tykke, alenlange Istapper, der
hængte ud af deres Gab.¹⁸⁾

Sandelig, den ivrige Redaktor havde her faaet nok at tage

fat i, Gade for Gade stak disse »saa fortrædelige Indretninger« deres Fjæs frem. I Overgade neden Vandet ragede en »ærke-aristokratisk Rende« halvanden Alen ud fra Bygningen, paa Hjørnet af Halmstræde og Lille Kongensgade stod en lignende »Tagtud« tilmed 2 til 3 Alen frem, paa Skyggesiden af Borgergade skæmmedes Husrækken endnu 1806 af 3 af disse »Tag-spojter«, medens andre 3 stak af paa Solsiden af St. Kongensgade, der dog ellers helt var forsynet med Nedlobsrør, ja samme Aar paastodes det, at der trods alt endnu fandtes gammeldags Vandspyere paa $\frac{1}{100}$ af Hovedstadens Huse, — medens ikke mindre end en $\frac{1}{10}$ ganske simpelt hjalp sig med Tagdryp.¹³⁾ —

Naar alle disse gamle »Drager« strakte Hals ud over Stræderne, havde de Fætre af samme Familie lige i Nærheden, som — anbragt en Smule højere til Vejrs og af mindre fornærmelig Karakter — ligeledes laa paa Udkig; thi ogsaa de var Ætlinge af ældre Arkitekturformer, der havde sneget sig ind i det 18. Aarhundredes Bygninger for atter at indtage det Stæde, de i Aarhundreder havde hævdet.

Langt ud fra Gluggen, overst i Gavl eller Kvist, oven over Lugerne, var der nemlig meget ofte — selv paa Borgerhuse i de fornemste Gader — stukken en svær »Udlægger« af Træ, d. v. s. en vandret liggende Bjælke med indlagt Tridse, som stod i Forbindelse med en Hjulvind inde paa Loftet og brugtes til at hejse Varer op eller ned.

Efter Branden 1795 maatte de ikke mere laves af Træ, men dog kan man endnu i vore Dage se disse plumpe Bjælker hist og her rage ud over Stræderne i den gamle By. Om dem alle gælder det dog nu, at de er saare simple -- i Modsætning til de fornøjelige Former, man i deres Velmagtsdage plejede at give dem.

I enkelte tyske Byer faar man endnu et Indtryk af, hvor festligt de da gjorde sig gældende i Gaderne, f. Eks. i Coln og især i Münster, hvor Rækken af Gavlhuse smykkes af anselige, i Egetræ rigt udskaarne, malede Udlæggere. Hen over deres Ryg breder der sig et lille Saddeltag, og under dette er Bjælken formet som en Lovefigur med Forpoterne krummede ind under

den laadne Krop og vidtopspærret Gab. Inde i dette findes Tridsen anbragt, ud af Uhyrets Flab kravler der en kort Stump af det oprullede Tov, og Jernkrogen i Spidsen heraf dingler ustandseltigt frem og tilbage i Blæsten.²⁰⁾

Lignende fantasifulde Skikkelser beherskede ogsaa Gavlkvæstene i Baroktidens København, hvor Udlægger-Bjælkens Overside bar en lidt bredere Planke som Fodstykke for en liggende, i Træ udskaaen Figur, i Regelen en Love, stundom en Hjort med knejsende Gevir, et Lam, en Fugl eller deslige, ja en enkelt Gang en Indianer eller Morian, rygende paa en Pipe, — Billeder, som fra deres høje Stade tegnede sig mørkt imod Luften og ved Nattetid i Ledtog med Tagskæggets Drager smuglede middelalderlig Stemning ind over Stræderne.²¹⁾ (Fig. 12).

Selv om Vandspycerne, Trærenderne og Udlæggerne, der alle rakte og strakte sig for at spejde ud over Gaderne, som om der var noget paa Færde, hørte langt ældre Tider til, var de dog i hele deres ivrige Nysgerrighed paa en vis Maade i Slægt med de Barokhuse, de beboede; thi ret beset er netop en nyfgen Udadvendthed et af de mest karakteristiske Træk i det borgerlige københavnske Hus, som rejste sig af Kæmpebrandens Ruiner.

Hist og her kunde der — dog udelukkende paa mere fornemme Bygninger — hænge en lille yndefuld Balkon paa Façaden, omsluttet af et Rokoko-Gitter af Smedejern, men denne Pynt var dog forholdsvis sjælden. Smagen gik andre Veje, og de fleste foretrak *Altaner*, som fik Plads højt oppe paa eller helt ovenover Tag eller Kvist.

Blyklædt og begrænset af en Sandstensbalustrade strakte den sig paa adelige Palæer undertiden hen foran en tilbagetrukken Attika, medens den paa almindelige Borgerhuse som oftest bestod i et tømret Udsigtsstade, hvorfra man kunde nyde det maleriske Skue over Gavl og Tagrygge langt ud i den frie Luft, hvor Duerne tumlede i Solen paa flimrende Vinger.

Den Slags »Kiggenborge«, som var i Slægt med de smaa Udsigtstaarne, man endnu kan finde paa gamle Huse i Søkøb-

stæder som Rønne og Helsingør, skød i det 18. Aarhundredes København op i Mængde baade paa Forhuse og Bagbygninger, og stundom synes de at have ført en vis selvstændig Tilværelse. I Hørkræmmer Huulegaards Ejendom paa Kulturvet kunde man saaledes ad en bræddeklædt Öpgang direkte fra Gaarden stige op paa »en liden Altan«, der var bygget af Tømmer, beklædt med Fjæle og forsynet med et Tag af Brædder og Sejldug.²²⁾

Særlig lader Pilestræde til at have vrimlet med Tagaltaner, der af og til optraadte som smaa, lukkede Glaskasser,²³⁾ og i Lille Købmagergade brystede en Ejendom sig med en sand Rigdom af Altaner, ikke mindre end hele 7, én til Gaard og én til Gade paa Forhusets Tag og en fra 5. Etage, Trappehuset kronedes af én, baade Baghusets 5. Sal og Baggaardens Sidehus havde hver sin, ja selv Gaardens »dobbelte Lokum« stod ikke tilbage, idet der paa dets Tag var indrettet en lille Altan, hvor Godts folk kunde nyde Udsigten og Luften.²⁴⁾

Længe før Branden 1728 rasede denne Mani i det københavnske Borgerskab, og uanfægtet af Ulykken levede den sorgløst videre, Fjællegavle og Bræddevægge genopstod igen, og stadig fandt Bygherrerne »Behag udi at lade opføre Altaner oven over deres Huse af bar Tømmerværk og Brædder uden engang at forsyne samme med Bly eller Kobber«. Fyldt af Uro saa Naboerne disse farlige Stilladser rejse sig, 1734 gjordes der Forberedelser til at skride kraftigere ind, men det synes at være blevet ved det gode Forsæt, og da man endelig 1749 nedlagde Forbud mod at opsætte nye og istandsætte de gamle Træaltaner, knejsede de udfordrende paa en Mængde af Stadens Tage.²⁵⁾

Herfra kunde Borgerne holde et vaagent Øje med Gade og Gaard, Naboer og Genboer; thi det 18. Aarhundrede var i højeste Grad optaget af Omverdenen, interesseret og nysgerigt, — og som Menneskene var, blev ogsaa deres Huse.

Først nu kom *Vinduerne* for Alvor til Ære og Værdighed.

I Middelalderen og Renaissanceen havde man lukket sig inde i Stuerne, afstængt sig fra den urolige Verden udenfor bag smaa, delvis mørkt farvede, blyndfattede Ruder, gennem hvilke Lyset

kun dæmpet sivede ind, og som tilmed ofte var anbragt saa højt oppe, at man ikke kunde se ud af dem.

Man fandt en Erstatning i Bislaget foran Gadedøren, hvor Godtfolk efter endt Dagværk kunde sidde paa Bænken og faa

Fig. 12. Huse med Udlæggere paa Kulturvet i 1750erne. (Efter Stik af I. I. Bruun).

en Snak med de omboende, og i 17. Aarhundrede blomstrede de lukkede, hængende eller staaende *Karnapper* talrigt frem i Gaderne, indtil man i København 1683 voldsomt slog ned paa dem og med haard Haand ryddede ud i den Yngel af fremskudte

Udbygninger, som stjal Lys og Luft fra Naboerne og erobrede store Dele af Fortovet.²⁶⁾

Trods de strenge Modforanstaltninger levede de dog videre i Hovedstaden hele det 18. Aarhundrede igennem, særlig i de af Ilden skaanede Bydele, og paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Lille Kongensgade stak et saadant hængende Bur i to Fag længe truende ud over Gaden.²⁷⁾

Men selv om de — formede som større eller mindre Glaskasser — ogsaa i Rokotidens København kneb sig en Plads her og der, var de dog ingenlunde almindelige, og da Nyklassicismen brod frem, gik Forkæmperne for den gode Smag heftigt løs paa disse »Fortidens smagløse Sirater«, disse Levninger af »gammeldags Arkitektur-Barbari«, der havde den Frækhed nu og da — selv efter 1800 — at skyde op i Gaderne »til Vanære for vor Bygningskunst og Smag.«²⁸⁾ Da sligt et Karnapvindue — »Skomagervindue« som det kaldtes — 1805 pludselig dukkede op paa en 1. Sal i Borgergade, slog »Politivennen« saaledes straks Alarm,²⁹⁾ og 1807 beretter en Forfatter, at der — saa vidt han vidste — kun var en eneste Karnap tilbage i Byen.³⁰⁾

Naar disse Udkigsposter sygnede stille hen i Løbet af det 18. Aarhundrede, var det dog ingenlunde, fordi man mistede Interessen for at spejde ned over Gaden, — tværtimod; thi naar man mod Sædvane paa dette Punkt nogenlunde villigt højede sig for Forbudet, skyldtes det vel nærmest, at man fik saa rigelig Erstatning paa anden Vis, idet hele Façaden nu fik Øjne at se med og aabnede Blikket paa vidt Gab.

Vinduerne blev store, talrige og klare, de smaa blyndfattede Ruder veg for det blanke Glas.

Barokslotte og Palæer banede Vejen, lidt efter lidt fulgte Borgerhusene efter, saaledes at Vinduerne i det efter 1728 genopbyggede København saa at sige overalt blinkede af *gennem-sigtige Ruder*. I al sin Pragt strømede Lyset ind gennem disse i de forhen saa mørke Stuer og drog Livet udenfor ind i dem.

Franske Spejlglas med slæbne Rande prunkede i Christiansborgs rigeste Gemakker, nærmest i Rangfølgen kom det engelske »Kronglas«, der ogsaa vidste at finde Vej ud til Borgerska-

bets Hjem, men det store Forbrug i Byen dækkedes dog som Regel af mindre kostbare Sorter, »bohmsk Glas«, »lybsk Glas«, »det hvide, oprigtige Tornauer Vinduesglas«, »Mecklenborger« og »det velbekendte Storbands hvide, pommerske Vinduesglas«, ikke at forglemme de hjemlige Varer fra det Norske Glas-kompagni.³¹⁾

Fra tykt grønligt til gennemsigtig klart bredte det sig i Vinduerne, og jo klarere det var, des dyrere.

Perlegraat og Hvidt var fornemst, men det brede Borger-skab foretrak grøn Maling paa Vinduesrammerne, som prægede med pynteligt udhamrede Hængsler og Vindjern, i 1760erne nævnes »engelske Rammer« Gang paa Gang, og paa samme Tid kom *dobbelte Vinduer* mere og mere i Mode.³²⁾

Da Vinduerne ofte — og altid paa Bindingsværkshuse — laa i Plan med Murfladen eller kun svagt forsænkede, sad der paa deres Overkant indsat et smalt »Draabetag«, en Strimmel af Kobber eller Bly eller en simpel Træliste, der til Tider i et løb hen over Façaden over den hele Vinduesrække. I Regn-vejr dryppede Draaberne fra disse smaa Vandbryn uden at plette de blanke Ruder, i Frostvejr bræmmedes »Draabetagene« af glimtende Istapper, og naar Sollyset fra Siden gled hen over Bygningen, gav deres lette Skygger Façaden et Skær af spillende Liv.³³⁾

De tætsiddende Vinduer blev med et befolkede. Som hundredevis af Øjne spejdede de over Stræderne, den Æra var indledt, da Stuernes Beboere om Dagen drog fra Dybden af Rummene ud til Lyset og Udsigten. for mere intimt end før at blive Medvidere i Gadernes brogede Liv. og denne Udvikling, som i det 19. Aarhundrede affodte Gadespejle, Vinduesforhøjninger og hvad dertil hørte, synes først nu at være naaet til sit Vendepunkt. Mange Tegn tyder paa, at Vinduespladsens Saga i det 20. Aarhundrede for en stor Del vil være udspillet, trætte og overmætte af Gadelivets Uro trækker Folk sig atter ind i Rummene, Hjemmene lukker alle de fire Vægge, Forhængsgardiner spærrer for Indtryk udefra og bygger — som fordem de smaa, farvede Ruder — stilfærdigt en Mur mod forstyrrende Indgreb.

I det 18. Aarhundredes København var det anderledes. Glæden over de klare, blanke Vinduer afspejler sig paa mangfoldige Maader, Moralister og Økonomer ivrede mod Forkærligheden for kostbare Gardiner af Silke, Damask, Fløjl og stribet Gingang, Gardiner som ogsaa af Sirts og jævner Stof fandtes i almindelige Borgerhjem, men ofte kun ophængtes som en Kappe for oven, saaledes at Udsigten frem for alt lodes fri.³¹⁾ Og for at Beboerne uhindret kunde kigge ud paa Gaden selv i brændende Sommersol og dog holde Varmen ude fra Stuerne, tog man sin Tilflugt til *Markiser*; thi allerede 1749 ses en saadan afbildet paa en Gaard paa Kongens Nytorv (Fig. 14), og 1757 udbydes de til Salg i »Kiøbenhavnske danske Post-Tidender«. ³²⁾

Ved Vindueskarmen havde Borgerne deres Yndlingsplads, først og fremmest Husets Kvinder, hvor stærkt end Moralprædikanterne tog paa Veje mod »den bestandige Liggen i Vinduerne«, der klædte ilde og var uanstændig for honette Jomfruer,³³⁾ og for ikke at trættes paa Vagtposten, brugte man stundom at lægge Puder i Karmen for mere mageligt at kunne hvile Arme og Overkrop, naar man lænede sig frem paa Udkig.

Hos rigere Folk var disse Puder naturligvis af Silke og Fløjl, hos mindre velstaaende af tarveligere Stof. Syborde og lakerede Theborde rykkede frem i Vindueslysningen, hvor det unge Blod forventningsfuldt »sad paa Stats«, ivrigt optaget af at holde Øje med de galante Sprader, som velpudrede og i straalende Dragter trippede forbi og spejdede efter smukke Ansigter bag Ruderne.

For de skønne, som med et Haandarbejde foran sig tittede ud bag Gardinerne, kneb det sikkert mangen Gang at holde Opmærksomheden ved Naal og Traad, men — som »Den danske Argus« skrev — det var dog i alle Fald smukkere »at forrette lidet end slet intet, eller at lade to Alabaster-Arme hvile paa nogle Fløjls-Vinduespunder«. ³⁴⁾

Foragede sligt et Syn af pyntede »Vindues-Dukker« gammeldags Folk, var det til Gengæld en Fryd for unge forelskede, som trofast lagde Spadsereturen forbi den udkaarnes Hus, for om muligt at fange et Glimt af hende bag Ruden.

»Saac jeg Jomfrue H. i Vinduet med hinds deilige Haand under den nydelige Kind.« skriver en ung Student saaledes 1795 i sin Dagbog.³⁸⁾

Vinduerne havde faaet Liv. Eroter omsvævede dem. Avind og Klaffer sad paa Lur bag de skinnende Glar; thi — som en

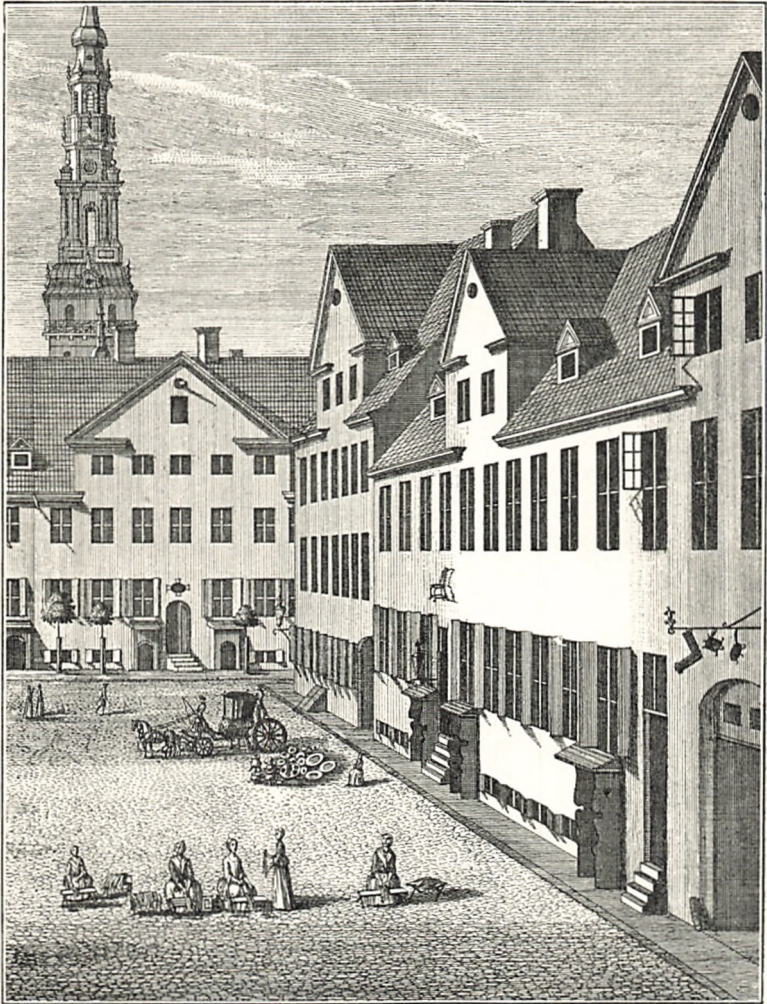

Fig. 13. Kælderbislag paa Graabrødretorv. (Efter Stik i »Danske Vitruvius«).

vred Husfader sagde — »dér stjæles Tiden og Æren bort, dér stikkes og myrdes med Tungen.«³⁹⁾ Hver ledig Stund sad Fruentimmerne her til Doms og stak Hovederne sammen, naar noget mærkeligt var i Sigte. »Et artigt Syn, en nye Mode, en herlig Opdagelse maac jeg ellers fortælle mine Læserinder af det smukke Kion,« udbryder »Dag-Runden« 1772. »En lille Skønhed trippede langs ad Gaden op ad Volden« med en hvid Salop med en sort Hætte, — »alle saac paa hende — ikke et Vindue var lukket, ikke én Gadedør ledig.«⁴⁰⁾

Vinduerne var som et Spejl for de Mennesker, som boede bag dem, ja saa at sige som en Fane for Huset; thi naar der var Fest, ikke alene i Anledning af Højtideligheder i den kongelige Familie, men blot naar en Ven, »en lille bitte Nul i Staten har Bryllup og haster med sin anden Nul i Brudesengen«, straaledede de med Tællelys illuminerede Ruder herligt i hele Nablaget.⁴¹⁾

Hvide Lagener, som helt dækkede dem fra øverst til nederst og gav Vinduerne et koldt, udslukt Præg, forkyndte derimod, at Døden havde gæstet Huset, og at en af Beboerne stod Lig.⁴²⁾ Ellers var de helligede Livet, saa længe det var Dag, medens ud- eller indvendige Skodder lukkede tæt for dem, naar Mørket faldt paa og Lysene tændtes.

For de skønne, som blussende spejdede ud, dannede Blomster en yndig Ramme af Farve og Duft; thi *Potteplanterne* erobrede nu for Alvor deres Plads i Vindueskarmene, badende deres Blade i Lyset. Gyldenlakker, Levkojer og Aurikler, Krusemynte og Ambra aandede Vellugt i Stuerne, ikke mindst hos Smaaborgerne, og Balsaminerne fylkede sig saa tæt inde bag Ruderne hos de gamle paa Vartov, at de gik under Navnet »Vartovsblomster.«⁴³⁾

Heller ikke paa dette Omraade fornægtede Borgernes Forskærlighed for Kulører sig, Urtepotterne var ej alene af Porelæn og Fajance, men ogsaa af broget Glas. Røde Glasurtepotter synes især at have været paa Mode i 1760erne, og Hyacinther opklækkedes i de hvide, røde og blaa Svibelglas, hvor med det norske Glasmagasin i Mængde forsynede Staden.⁴⁴⁾

Blomsterelskeres Vinduer svulmede til Tider af et bugnende Flor, hør blot hvor nænsomt og fint Edvard Storm 1782 besynder sine »oprigtige Veninder« i en »Ode til mine Urtepotter«:

»Her *Hyacinthen* smiler,
 hist brænder *Gyldenlakkens* Knop,
 dér *Tuliproden* hviler,
 som snart skal spire malet op;
 nu stiger blodbestænkt
 en *Nellik* frem af sit lysgrønne Moderbæger,
 mens *Rosmarinen* uforkrænkt
 med Vaarens Farve Øjet kvæger.«⁴⁵⁾

Borgere, som ikke havde Have bag deres Hus, tog stundom til Takke med at omdanne Vindueskarmene til Blomsterbede. og mange Smaafolk, som længtes efter en Kokkenhave, maatte — som Wadskiær 1741 fortæller — i al Beskedenhed nøjes med »en Fjæl hængende under Taget med et eller flere Ler-Kar med Log ic.«⁴⁶⁾

Naar Poeten trækker lidt paa Smilebaandet af denne fatige Indretning som »givende en liden Prospect og Erindring af« de berømte hængende Haver i det gamle Babylon, fortjener det dog at anfores, at København ogsaa havde mere værdige Efterligninger af disse at opvise. Oven paa Taget af et 3 Etager højt Sidehus i Vestergade fandtes der saaledes 1756 »en liden Lysthave«, forsynet med adskillige Frugttræer, 2 Æbletræer, 2 Kirsebærtræer, 2 Vinranker, samt et lille Lysthus af Brædder med Tegltag og indvendig beklædt med Maatter.⁴⁷⁾

Vinduerne genlød af Fuglesang; thi i det 18. Aarhundrede var Fuglebure saa at sige selvskevne i alle Hjem. Mest standsmæssige var naturligvis gyldne Gitre med spraglede Papegøjer, der atter og atter averteres til Salg i Aviserne med en fristende Skildring af samtlige Dyder og Talenter, de sad inde med. Deres Talefærdighed, Sprogkundskaber og rige Farver udmales paa den mest tillokkende Maade. Melmanden i Skidenstræde udbyder saaledes 1766 til Salg »en magnifique blaa Popegøye med

rød Rump, som taler Tysk, samt fløyter perfect«, hist kunde lysthavende erhverve en stor, grøn Fugl af samme Sort, »som fløjter og sjunger« og taler »meget renlig Tysk og Dansk«, her en anden, som glimrede ved at kunne »meget godt snakke Tysk, Dansk og Fransk«, eller »en blaa Papegøje med rød Rump, som kan snakke og fløjte«.48)

Blandt de Daarligheder, som »Den danske Argus« 1772 udpeger som særlig velegnede Skatteobjekter, anføres blandt andet »Abekatte, Papegøjer, Canariefugle og unyttige Hunde«. Det maatte dog indrømmes, at man ikke kunde vente sig stort af »Abekatteskatten«, at sige naar den kun »skulde tages af de firbenede«. Ej heller Papegøjerne vilde skæppe synderligt i Kassen, men uden Tvivl vilde baade Kanariefugle og Hunde en Tid lang kaste temmelig godt af sig.49)

De smaa gule Sangere var nemlig i høj Grad yndede og efterspurgte i 18. Aarhundrede, da man tilmed opfandt særlige smaa Spilledaaser eller Lirekasser, de saakaldte »Serinetter«, ved Hjælp af hvilke man lærte Fuglene nye Melodier.50)

Manien for Kanariefugle raadede over hele Europa. To Gange om Aaret kom Sveitsere og Tyrolere til Paris med store Pakker paa Ryggen, indeholdende Tusindvis af disse Smaasangere, og Staden Innsbruck havde alene paa Udførsel af disse en aarlig Indtægt af 70,000 Francs.51)

Ogsaa København hjemsøgte stadig af disse Fuglekræmmere.52) 1758 slog et Blad derfor til Lyd for hjemlig Avl, da »Fuglekræmmerne fra Tyrolen aarlig slæbede 1000 Daler ud for saadanne Creature«,53) — og Aar for Aar mødte disse Tyrolere frem med deres kvidrende Last. »Den bekjendte Tyroler er ankommen med friske Canariefugle, toppede og slette«, forkyndte »Kiøbenhavnske danske Post-Tidender« 1750, Stephan Butz, Poul og Mathias Kùchel og Jacob Meyer nævnes som faste Gæster fra Aar til Aar, medens Fuglekræmmerne fra Harzen søgte at konkurrere med »smukke Dompfaffer« og Kanariefugle, som fløjter »baade gejstlige og verdslige Stykker«.54)

Snart lærte man dog ogsaa selv at lade Fuglene »hække«, og

gule Sangfugle af hjemlig Avl myldrede efterhaanden frem paa Markedet. Alt 1753 kunde man i Springgade købe »friske og sunde, gode Canariefugle«, som »sjunger om Aftenen ved Lys ved Klokken 6 slet og haver adskillige Slags Stemmer, saasom Nattergals-Stemme og Flojteslag«,⁵⁵⁾ i »Studenstræde« var »extraordinære gode Synge-Lærker« at faa, og hos en Brændevinsmand i Landemærket »gode Kiøbenhavnske Canari Hekke-Fugle«. ⁵⁶⁾

Naar alle disse Sangere fra Vinduerne og Muren udenfor, hvor Folk stundom hængte Buret ud i Solen paa et Søm, stemte i af Hjertens Lyst, bragte de formelig Luften til at dirre for deres Strubers Kraft, og midt i denne Jubel blandede der sig nu og da en skarpt klingende Diskant.

Det var *Dørklokken*, hvis Streng med et gav sig til at svinge inde i Forstuen, naar en kraftig Haand tog et Ryk i det rocaillørnamenterede Smedejernshaandtræk, som sad ved Siden af Gadedøren.

Denne Opfindelse begyndte nemlig nu for Alvor at erobre København, hvor man dog længe forinden havde kendt den. I Christian den Femtes Dage var Klokkerboligen ved Trinitatis Kirke blevet beriget med »en Klokke til at ringe paa med«, og om en Bryggergaard berettes, hvorledes Husets Dreng under Pesten 1711, naar Portklokken klang, af Angst for den Smitte, den besøgende muligvis kunde føre med sig, skyndte sig at trække Slaen fra og springe op i en Vogn for derfra at modtage Besked.⁵⁷⁾

Efterhaanden som disse Klokketræk vandt Indpas, forsvandt de massive, gammeldags *Dørhamre*, man fra Arilds Tid havde brugt, ofte herligt forarbejdede Metalbeslag med en i et Hængsel fastgjort Ring eller Banker, som, naar den stødtes mod Pladen bagved, bragte Forstuen til at runge. Mangen københavnsk Gadedør bevarede dog trofast denne gamle Pynt, men deres Tal svandt i Aarhundredets Løb mere og mere ind; adskillige faldt i Tyvehænder — 1769 efterlyses saaledes en »Messing-Dørhammer«, som sad paa Isac Josef Levis Bolig paa Christianshavn, samme Aar blev en Borger i St. Fiolstræde ligeledes

plyndret for »en stor Messing-Klopper«⁵⁸⁾ — og Resten udryddedes lidt efter lidt, da Naboer og Genboer ej længer vilde jages op af Sovne, hver Gang en tung Metalhammer ved Natte-tide fyldte hele Strædet med sin Drønen.⁵⁹⁾

Den besøgende, som trak i Klokkestrengen eller lettede paa Dørhammeren, maatte saa at sige altid stige op ad en *Trappe*, som — med Trin af Kampesten, Nexø-Sandsten eller Træ — forte op til Gadedøren. Myndighederne saa ganske vist med dyb Uvillie paa disse anmassende Stentrapper, som ofte tilmed bredte sig med anselige Jernrækværk; men komme dem til Livs, maatte man ikke, ja mangen Gang maatte man oven i Købet finde sig i at se dem yderligere beslaglægge et Stykke af Gaden i Kraft af en uheldig Omlægning af Stenbroen.

Dette var saaledes Tilfældet i »Dronningens Bredgade«, hvor man havde gravet saa stærkt af Gaden for at give Renderne Fald, at Husrækkens Grundmure blottedes og Ejerne saa sig nødt til at forlænge deres Trapper endnu et Par Trin ud over Fortovet.⁶⁰⁾

Bedsteborgerligt og egenmægtigt som disse Trapper bredte sig, dannede de et meget malerisk Træk i Gadebilledet, men i allerhøjeste Grad generende for Fortovsfærdselen som de var, gik de efterhaanden deres Undergang i Møde, og da Nyklassicismen trængte igennem, samtidig med at de moderne Trottoirer opstod i Kobenhavn, var deres Skæbne besejlet. Trapperne lagdes ind i Huset, Gadedøren blev — kun hævet et Par Trin over Stenbroen — trukket ned omtrent i Niveau med Fortovet, og de høje, slanke Døre, som saa udpræget giver Empirehusene deres rolige, fine Holdning, herskede allerede for Branden 1795 mange af Hovedstadens Gader.

I den genopbyggede By sejrede de helt, men selv da klagedes der over, at »udløbende Dørtrapper« genopstod paany,⁶¹⁾ og i de bevarede Bydele forfægtede solide Jernrækværker stadig deres gamle Plads paa Fortovene, sligt et »fatalt Møbel« stak saaledes hensynsløst ud i Lille Kongensgade. — »og vare de ulykkeligtvis ikke stærkere end Forbigaaendes Pander og Tænder, saa vilde vist den største Del af dem for længe siden have været nedbrudte«. ⁶²⁾

Naar Husejerne saaledes ganske roligt disponerede over Fortovet, klamrede de sig til ærværdige Traditioner, det ikke var let at undlive, og Side om Side med de anmassende Sten-
trapper stak hist og her et Træskur i al sin Ulovlighed Maven ud fra Muren som fast Stædeplads for Sælgekoner. Selv i St. Færgestræde, en af de smalleste, mest befærdede Gader i Hjertet af Byen, snyltede et udvendig grønt, indvendig rød-

Fig. 14. Østsiden af Kongens Nytorv 1749. (Efter Maleri af Rach og Eegberg).

malet Skur fredeligt paa Fortovet, befolket af Kællinger, og naar Hjørnstedet mellem samme Stræde og Lille Kirkestræde kaldtes »Fjælleboden«, skyldes dette Navn muligvis en Udvækst af lignende Art.⁶³⁾

Værre var det dog, naar der fra Bygningens Sokkel listede brede, skraatliggende *Kælderlemme* ud paa det snævre Fortov som farlige Faldgruber for de spadserende, som meget let kunde komme til Fortræd i de aabne Gab. 1729 var det rigtignok paa-
lagt Ejerne at gøre disse Lemme jævne med Brolægningen, saa

man uhindret kunde passere hen over dem, men — rent bortset fra, at dette Paabud langtfra fulgtes til Punkt og Prikke — blev Ulemperne ikke mindre følelige, naar Lemmene stod aabne.⁶⁴⁾

Selv paa et saa befærdet Strog som Amagertorv lurede en Mængde af disse Faldgruber, som »Morgenposten« 1789 udtalte Haabet om at se »tilskuffede«, og endnu ved Aarhundredets Slutning løftede der sig indignerede Protester mod, at Øster-gade gjordes farlig af disse »Vinduesgrøfter.«⁶⁵⁾ Ofte var Kælderhalsene dog formummede under »Hængeskure« eller hele smaa Bislag af Fjæle, der stundom kuplede sig som en Baldakin, stundom formede sig som en barok, svungen Skærm eller et simpelt Skraatag. Ved Siderne kunde der være anbragt smalle Bræddevægge med udsavet Kant, saaledes at Kælderhalsen helt omsluttedes af en Slags Portal »med Bildhuggerarbejd og Maling ziret«,⁶⁶⁾ og midt i »Vangstykkerne« var der til Tider udskaar et kantet, rundt eller hjerteformet Kighul, gennem hvilket Kældermanden i Skjul paa sin Trappe kunde holde Øje med For-tovet. (Fig. 13).

I hyggelig Smaaaborgerlighed groede disse Udbygninger langt ud over Stenbroen, pynteligt malede i stærke Farver eller dekorerede paa forskellig Vis, og under Kanten af Skærmtaget fandt de Handlende en velegnet Plads til i Kroge at ophænge Prøver paa deres Varer. Mangen Borgermand listede i Tusmørket ned ad den Kælderhals, »hvor Bacchus paa sin Tonde sad oven over Skuret til Skilt og udpressede med sin højre Haand de ædle, oplivende Druer i den forgyltde Pocal«,⁶⁷⁾ og i retfærdig Vrede efterlyste en Guldsmed 1764 den Misdæder, der en Vinternat fra hans Hus i L. Kongensgade skammelig havde bortstjaalet det hele Kælderskur, »som var gult anstrøgen og ziret med en Vindrue«. ⁶⁸⁾

Lavt anbragt og utilladelig store i Omfang gjorde Kælder-skærmene et føleligt Afbræk i Fortovsfærdselen, men til Gen-gæld vidste Vægterne i Slud og Kulde at sætte Pris paa dem, og sammenkrøbne i Kavajen med Morgenstjernen i Armen for-kortede de i disse Kroge Nattens langsommelige Timer.

Medens disse barokke Kælderbislag ved Aarhundredets Midte udfoldede sig i al deres Glans, lakkede deres Blomstring mod Slut, da den sobre, klassieerende Smagsretning fra 1780erne kraftigere begyndte at omforme Bygningerne og naturligvis paa ingen Maade vilde taale Snyltegæster af denne Art.

I det rene, nye Arkitekturbillede afløstes de derfor af flade Saalbænke, Dækplader af bornholmske Sandsten, som baarne af kanclerede Konsoller i klassisk Stil fik Plads over Kælderens døren; i denne forfinede Form genopstod det gamle Skur efter Branden 1795 i den hele By, og den Dag i Dag horer det til de karakteristiske Smaatræk, som betinger det københavnske Empirehus' Ynde.

Med et Slag lod Barokkens Kælderskærme sig dog ikke fejle af Marken. I de Gader, Flammerne ikke naaede, forsøgte de endnu et Stykke Tid at hævde Skansen; særlig Vintapperen paa Hjørnet af Halmstræde og L. Kongensgade vakte Forargelse paa Grund af sit uforskammet lange Kælderskur, som gjorde Fortovet »virkelig ubrugeligt.«⁷⁹⁾ og endnu ind i 19. Aarhundrede levede de i »dejlig Mængde« videre. 1810 spærrede de saaledes vedblivende Gammel Mønt ved paa den fornærmeligste Maade at rive Hatten af Hovedet paa Folk.⁷⁹⁾ —

Lidt efter lidt begyndte København allerede længe før 1795 at skyde Ham, idet en tydelig Stræben efter at krænge alt det gammeldags pudsige og maleriske Vedhæng af Façaderne gjorde sig stadig stærkere gældende i Aarhundredets sidste Menneskealder. Husene skulde være strenge i Linjerne, rene og lyse, og Kravet herom fandt i denne Periode blandt andet et Udtryk, som fra visse Hold vakte den voldsomste Modstand.

Forbitrede over det Svineri, som gik i Svang i alle *Portkroge* og forpestedede disse med Stank, søgte Husejerne saaledes med den voksende Renlighedssans at komme Uvæsenet til Livs ved at afspærre dem med Jernbuer, der forsvarligt var væbnede med Jernpikke. Lange og spidse strittede disse ej alene op og ned, men tilmed vandret ud i Luften, saaledes at de — anbragt umiddelbart op ad de smalle, overfyldte Fortove — let kunde anstifte Ulykker.

1779 blev en »Opfostringsdreng« — oven i Købet paa en af Stadens reelle Gæder — spiddet paa disse Spyd, der borede sig dybt ind i hans Krop. I samme Nu hejsede den menneskekærlige Tode sit Kampsignal og aabnede en Række heftige Angreb paa disse »gyselige Haandangler«, hvis Tal stadig voksede rundt om i Byen, »disse flammede Pikker«, man ej kunde se »uden at crindre de Kroge, som Algiererne have i deres Stadsmure til at fange nedstyrtede Forbrydere«. ⁷¹⁾

Trods alt var Forkærligheden for at værne Portene ved »Rævesakser« af denne Art i stadig Vækst, i styg Kontrast til »den ellers saa udraabte kiøbenhavnske Menneskekærlighed«, men den nidkære Læge bekæmpede dem uforknytt, ⁷²⁾ og ogsaa andre Røster løftede sig mod »Morder-Redskaberne«, som opvakte »en rædsom Gysen«, da man skulde tro, at de var — »en Opfindelse af Menneskeædere for at se den første den bedste, der snubler udenfor deres Vaaninger, spiddet og derpaa smaa-hugge ham til et Maaltid«. ⁷³⁾

Efter 8 Aars Taalmodighed kunde Modstanderne af de »paalisaderede Portkroge« endelig saa smaat se Frugterne af deres Virksomhed modnes, og som »en glædelig og mærkelig Nyhed« meddele, at flere og flere Borgere — blandt disse »retsindige« ogsaa en Jøde — havde ladet »denne Vanære for en vel indrettet Kongestad« fjerne fra deres Huse. ⁷⁴⁾ Mangen forstokket hyggede sig dog endnu bag et »saa mordisk Gjerde for Indgangen til sin Boelig«, dov for Menneskekærlighedens Stemme lukkede han tilmed Øjnene for den frygtelige Mulighed, — at »vor dyrebare Kronprins«, lige saavel som enhver anden dødelig, paa sine Spadsereture kunde udsættes for Fare. ⁷⁵⁾

Da Ildebranden 1795 fik odclagt en Mængde af disse Portkroge, var deres Glanstid forbi; hist og her sad enkelte tilbage — den Dag i Dag har Rundetaarn og Trinitatis Kirke endnu deres gamle Hegn af flammede Pikke — men groede de op paa de nyopførte Ejendomme, var »Politivennen«s skrappe Redaktør nok Mand for at faa fjernet — »disse spanske Ryttere, som engang var saa almindelige, men nu til Ære for Tænke-

maaden ere næsten forsvundne.«⁷⁴⁾ Saa meget des større var derfor hans Harme, da han saa en lignende menneskekærlig Opfindelse, et med opadvendte Som forsynet Bræt, komme i Brug bag paa Kareter og Herskabsvogne, hvor de frembød et højst ugæstmildt Sæde for de Gadedrenge, som intet anende indtog deres vante Plads.

FJERDE KAPITEL.

Reklame og Bod.

„Al Børsens Kram med Fløyl og Talt
og al den Stads, som Vimmelskaff
i sine Boder eyer.“

Wadskiær.¹⁾

I Middelalderen havde Haandværkere og Handlende fagvis beslaglagt visse Stræder, hvor de Dør om Dør bejlede til Godtfolks Købelyst, og selv om denne gamle Fordeling af Byens Næringsdrivende forlængst var forsvunden og Erhverv af alle Slags i broget Blanding kunde findes i alle Gader, levede der dog endnu — som et Minde om Fortidens Tilstande — Rester af Fagfællernes Forkærlighed for at slutte sig sammen i formelige Kolonier.²⁾

Brede og velhavende dominerede 28—30 *Bryggergaarde*, der i Pris 1760 kunde maale sig med »maadelige Herregaarde«, begge Sider af Nørregade.³⁾ De lange Stykker Tøj i forskellige Kulorer, der stukket ud fra Gavllugen som Skilt bølgede for Vinden i de vestlige Dele af Staden, særlig Frederiksberg og Vestergade, vidnede om, at *Farverne* folte sig mest hjemme i disse Omgivelser,⁴⁾ og omkring Vandkunsten, i Compagni og Læderstræde, samt alle Smaagader i Strand og Snarens Kvarter, søgte Medlemmerne af »den jødiske Nation« selskabeligt sammen.

Tæt som *Vintappernes* gyldne Druer vinkede om Amagerstov, fyldte disse Strøg Bacchi Børn med svære Fristelser, og paa »det snørlivpiinte Kion« udovede Vimmelskaffet, hvor *Galanteri* og *Klædekræmmernes* Boder laa Dør om Dør, en dragende Magt.⁵⁾

Hørkræmmerne holdt til paa andre Kanter; thi af de 34, Byen 1765 talte, fandtes de 9 i spredt Fægtning, 7 under Børsen, 6 paa Kultorvet, 6 i Frederiksberggade og 6 paa Vestergade,⁶⁾ netop de Strøg, hvor Bønderne mest søgte hen, og fra Bøderne steg den sælsomme Duft, Øhlenschlæger mindedes fra sin Barndom; thi da denne blandede Lugt af Tjære, Klip- og Bergfisk aandede ham første Gang i Møde, syntes alle Frederiksbergs Roser, Levkøjer, Gyldenlakker og Ambra med et at blive til intet.⁷⁾

Mandstærkt bredte *Skomagerne* sig fra Arilds Tid i Midten af Byen. I Middelalderen beherskede de saaledes Skobodgaden og Vimmelskafte, men fortrængt herfra maatte de efterhaanden tage til Takke med det mere beskedne Klosterstræde, hvor Skomagerdrengene spillede Herrer og efter en sejrrig Dyst med Rebslagerdrengene 1728 aftvang disse en Tønde Øl, samt en højtidelig Procession gennem Strædet med Fanesving »paa Skomagerdrengenes Honnør.«⁸⁾

I Gadens 26 Ejendomme herskede 1701 ikke færre end 28 Mestre med Vælde, medens 4 Skræddere knob sig en beskedne Plads, men 1735 var Opløsningen saa smaat i Gang og Ud-hængsstøvlerne paa Vandring til andre Strøg af Staden. Kun 20 Skomagere svang endnu Spanremmen over deres rebelske Dreng. Samtidig var Skræddernes lille Skare dog vokset til 7, 1760 fandtes der ikke mere end 15 Skomagere, og Aar 1800 holdt 3 Skomagere og 3 Skræddere hinanden i Skak i det korte Stræde.⁹⁾

»O Gud, hvilken Udsigt!« udbryder Øhlenschlæger ved Synet ud over Graabrødreplads. »I en snever Kreds af Slagterboder, hvor Kiødet hang i prægtige Stykker, med blomstrende Talg og kunstige Indsnit, hævede sig høist romantisk Ulfeldts forunderlige Støtte til: Ævig Skam, Spot og Skiændsel.«¹⁰⁾ Dette Billede af fyldte *Slagterboder* Side om Side kunde man møde ved Gammelstrand, i Skindergade og rundt om paa Torvene, hvor man efter middelalderlig Skik — for Kontrollens Skyld — tvang Mestre til at holde Udsalg. Særlig statelig var en Række Boder indrettet i Bugangen under et Palæ ved Siden af Hoved-

vagten paa Kongens Nytorv, hvor Indkørselen brammede »af Oxekjodsfigurer i alle Slags Figurer«;¹¹⁾ thi iovrigt var det Slagterne forment at holde Udsalg fra deres Bolig, hvor en Ko ofte som Skilt stod malet paa Porten. Bag denne gemte der sig mangen Gang Kød, som paa Kroge hang til Salgs, og 1774 klagede Politimesteren over, at 19 Slagtere solgte fra deres Hus.¹²⁾

Da man 1776 ikke mere vilde taale de ildelugtende Slagtergaardene i Stadens mere anselige Gader, begyndte Udvandringen til Vesterbro; thi her, hvor der 1760 ikke synes at have boet én eneste Slagter, fandtes der blandt Forstadens 100 Borgere i Aaret 1800 ikke færre end 23, samt 31 Traktører og Værtshusmænd.¹³⁾

Bagergaardene, af hvilke der skulde findes 50, laa derimod fordelt over hele Byen.¹⁴⁾ Rummelige, ja formelig struttende af Borgerlighed og Soliditet, ligger enkelte af dem endnu hist og her, kendelige paa den gyldne Kringle over Porten. Paa værdige Bygninger som Gammelmønt 19, Grønnegade 13 og Torvegade 22 er denne nu det sidste Minde om det fordums Bageri, medens Bagergaardene Østergade 36 og Landmærket 10 endnu hver Morgen — som uafbrudt i henimod 200 Aar — fylder Forstøvet med Duft af det varme Brød.¹⁵⁾

Naar man 1791 sagde, at »i hvert 3. Hus i Gaden er Pøbelens umistelige Finkel tilfals«, var det ingenlunde overdrevent;¹⁶⁾ thi indbydende vuggede Brændevinsskiltene med deres Billeder i hvert eneste Stræde, og mod Aarhundredets Slutning boede der ca. 3000 *Brændevinsmænd* og 300 *Brændevinsbrændere* i Staden.¹⁷⁾

»Enhver Ynder af denne himmelske Drik finder i Kjøbenhavn næsten hver andet Skridt Lejlighed til at gjenkalde i sin Erindring de herlige Virkninger deraf, hvert andet Hus beboes næsten af en Brændevinsmand og prunker med et Brændevinsskilt«;¹⁸⁾ og da Halvdelen af Byens Ejendomme var forsynede med Beværtninger »i Stuer, Kældere og paa Sale«, savnede Borgere langt fra Anledning til at »debauchere i Drik«.¹⁹⁾

Karakteristiske Skilte — reliefhugne Sandstensplader med en Opstilling af Destillérkolber, Svalctonder, Mæskekar, Klukflasker og Snapseglass i hyggelig Klynge — sad Port for Port i de mindre Gader, hvor Brænderierne holdt til, ja Borgergade var til Tider fuldstændig sløret i Dampen fra deres Svalcekar, idet man af de 275 Brændeovnsbrænderier, Byen 1741 rummede, kunde

Fig. 15. Skilt fra Brændeovnsbrænderiet »De 3 sorte Ravn« i Gammel Mønt.

finde de 22 paa Christianshavn, 16 i Adelgade — og 25 i Borgergade alene.²⁰⁾

Ogsaa *Øltapperiet* var i Stand til at nære sin Mand, hvor han end hængte sit Skilt ud, men dog følte adskillige Folk af dette Fag Trang til at klumpe sig sammen paa særlig fugtige Strøg, hvor der var mest Haab om Søgning; 33 boede saaledes paa Vesterbro 1760, og samtidig drev ikke mindre end 45 Øltappere Forretning paa begge Sider af Nyhavn.²¹⁾

Forkærligheden for at bo Dør om Dør med Fagfæller var

endnu ikke uddøet — selv i Mands Minde dominerede Børstebinderne jo Antoniestræde, Høsekræmmerne Grønnegade²²⁾ — men i det store og hele var Skikken i Opløsning, og i Løbet af 18. Aarhundrede splittedes de Næringsdrivende mere og mere ud over alle Gader og Stræder i den hele By.

Denne Spredning fik paa mange Maader kulturhistorisk Betydning, blandt andet ved at sætte Fart i Reklamens mægtige Svinghjul. Saa længe Folk af samme Erhverv sad Side om Side under streng gensidig Kontrol, lagde Naboskab og Laugstraditioner stadig en Dæmper paa den enkelte, der vanskeligt kunde bryde ud af Flokken. Med den voksende Afstand steg Selvstændighedsfølelsen, ensom i Gaden maatte hver Laugsbroder for egen Regning gøre Publikum opmærksom paa, hvor han boede, og hvad han havde at sælge, og i Bladenes Spalter myldrede *Avertissementerne* efterhaanden frem.

I Førstningen kantede de sig underlig usikkert og frygtsomt ind i en Krog af Bladene, som om de generede sig; thi i Christian den Sjettes Dage var en Mand som *Kilian Drubin*, »Paruque-Fabriqueur udi denne kgl. Residence-Stad«, i sin bombastiske Frækhed et enestaaende Fænomen. En Række Aar fyldte han Aviserne med sit markskrigerske Skraal, fantasifuldt vidste han at udmale Parykkernes Skønhed og Soliditet, og med rund Haand strøede han om sig med Navne og Specialiteter paa sine Varer, naar han i *Avertissementerne* med et sirligt Buk rettede Ordet til alle »Elskere og Kiendere af en retskaffen Alonse-Paruque af propre og veldannet Fason, justi efter hver Mands Physiognomie, kort og lang Hals, & Corpus Dannelse og Couleurs Klædende«. Behændigt slog han paa patriotiske Strengte for at støtte sin Industri, rørt pegede han Gang paa Gang paa sine 10 uforsørgede Born, og i Aviserne kunde Københavnerne følge ham paa hans Haarindsamlingstourné i Jylland, hvor han blandt andet paa Viborg Snapsting købte Haar op i Mængde, »med sin egen Haand selv afskaaren af Menniskers gamle Hoveder«, en kostelig Dyngge, der skulde — »legge første Fundament til Avantage for Fabriquen og dets Interesser«. ²³⁾

Som en enlig Komet paa tværs af Planeternes regelbundne Baner straaede Kilian Drubin — Hovedstadens første Reklame-mager i stor Stil — og sluktes 1747 pludselig for fuldstændigt at forsvinde i Mørket. Tiden var endnu ikke moden for Frem-toninger af hans Kaliber, endnu lod Folk sig ikke kritikløst besnakke af paagaende Reklame, men denne groede i det stille i Avisernes smaa, gnidrede Spalter, hvor Avertissementerne blev tættere Aar for Aar, indtil de fra Aarhundredets Midte — og især efter »Adresseavisen«s Fremkomst 1759 — svulmede op som en stadig voksende Flod.

Konkurrencen skærpedes, den ene Handlende pressede den anden frem, Alverdens Produkter udkrammedes i Avisernes tættrykte Annoncesider, og fra Peder Madsengang til Mikkelbryggersgade, fra Landemærket til Christianshavn kaldte Forretningsfolk, Urtekræmmere og Spækhøkere, Klædekræmmere og Galanterihandlende, ivrigere og ivrigere Publikum til deres Boder.

Mange blev modstræbende trukne ind i denne Reklame og maatte nødtvungen hæve Stemmen; thi naar »den rette Handlingskilder« i »de 3 forgyldte Falke« udi Store Færgestræde 1749 forkyndte, at hjemkomne Pommeranser, Appelsiner og Citroner var at faa for billig Pris, fik »den nye Handlingskilder« i »de 3 forgyldte Hiorter« hos Anna Dorthe i samme Stræde saa at sige Kniven sat for Struben, saa ogsaa den i Bladets følgende Nummer maatte raabe op om sine Sydfrugter, franske Valnødder og spanske Nødder.²⁴⁾

Udenlandsk Hjemstedsbetegnelse tjente yderligere til Anbefaling for Varerne, hele Verden stod paa Pinde for hver Kræmmer, som aabnede Bod; thi løber Øjet hen over Annonce-spalterne, flyver Riger og Lande forbi i hastig, flimrende Rækkefølge: Dantziger Egeplanker, Lærreder, Bønner, Oste og Mel, Petersborger Tællelys og Sejldug, Engelske, Hollandske og Hamborger »Skrivfiære«, Holstenske Skinker, Østers, Smør og Mjød, Engelsk Ost, Sennop og Bogstavkager, Norsk Kummen og Mjød, Leipziger Borstofferæbler, Brunsviger Spegepølse, Lyneborger Ost og »Negenaugen«, Spanske Ansjoser, Silde-

salat, Nudler og Nodder, Franske Oste, Confekt, Kastanier, Rainet-Æbler og Valnødder, Tyrkiske Bønner, Roer og Pølser fra Lybæk, Westfalske Skinker, Flamske Sild, Schweitzer-Oste, Hamborger Kiødpølser og meget mere.²⁵⁾

En Overdaadighed af Madvarer og Delikatesser satte hinanden Stævne i Urtekræmmernes Bod til stor Forargelse for mange; thi »en Sild for en Mark, en Fasan for en Dukat, Østers med Posten, Leipziger Lerker og Leipziger Borstoffer Æbler, Brunsviger Pølser og Westphalske Skinker, Parmesan eller andre Slags dyre Oste og deslige betale vore Indbyggere med Glæde«. ²⁶⁾

Livet var blevet mere forfinet, Indbo, Klæder, Mad og Luxus rigere og frem for alt langt mere nuanceret end i ældre Tid, Kræmmerne udbredte en fristende Rigdom af Orientens Pragt, ostindiske Varer af alle Slags, Stoffer som Sirtser, Abadsi, Padula, Gingang, Zirsak, Cattuner, Nankin og saa fremdeles, Baandfabrikørerne — frem for alt i 1760erne Pullich og Tschudi paa Østergade — lokkede Damerne til deres Butik, hvor Skrue-snore, Barattes-, Silke-, Taftes-, franske-, chaterte-, Atlask- og nyemodens blommede Baand, Galloner, Agramaner og Crépiner satte dem i Henrykkelse.²⁷⁾

Kaffe og The af forskellige Sorter, Congo, Pecco, Thebohé, »Ziou-Zioug«, Kejserthe, grøn The og lignende, falbødes fra Urtekræmmernes Boder, i hvilke deres Duft blandede sig med Parfumernes Aande af Blomster. Hans Jørgensen i Gothersgade fristede 1765 Damerne med »Eau de Lavande, de Sanspareille, de Mille Fleurs, Eau Dange, de Chipre, à la Marchale, de Violette, de Bouquet«, og Hoffner i Skindergade gemte kostelige vellugtende Vande i sin Butik: Eau inconnu, eau par-donne, dauphine, de princesse, vulnenaire, charmante, de beauté, de vierge, eau de parfum-royal, Eau de la Reine d'Hongrie à la Bergamotte, samt ungarsk Hovedvand i »korte og lange Glass«. ²⁸⁾

Mangfoldigheden voksede med Konkurrencen, Navnene vrimler frem, selv Tobakskarduserne brystede sig med Billeder og lokkende Betegnelser.

Allerede i 1720erne skrev Phonixberg, at:

»paa hvert et Kramboe-Gulv og lidet Urte-Bur
jeg skuer *Spansk Toback* med Cancellie-Fractur.«²⁹⁾

og i Aarenes Løb blev Paaskrifterne mere og mere interessante og pralende. 1750 anbefales saaledes foruden Hollandsk ogsaa »Hannovers Tobak uden Lugt«, »gul Jomfruc Tobak«, »Luthersk Kirketobak«, ja tilmed »Store Mogols livegen Røgtobak«, 1751 yderligere »gul Krøll-Tobak med 2 Morianer«, »engelsk Kardus-Tobak med 3 Brødre« og »hollandske Krefter«, og 1758 kunde man hos Mr. Douilhac paa Kongens Nytorv — »hvor Skiltet med de 3 Kaarder hænger ud« — vælge mellem Blandinger, hvis største Del muligvis var avlet paa Fredericia Marker, men i Kardusen fremtraadte i stiveste Puds som: ren Rappé, veri-tabel St. Omer, St. Laurent, St. Vincent, de l'Oronoco, de Paris, Clairac, Violet — »og et andet aparte Slags kaldet de Tonka«.³⁰⁾

Piber i rigt Udvalg stod til Raadighed for Tobakkens Dyrkere, saa baade »Store Mogols livegen Røgtobak« og de ringere Sorter passende kunde blive anbragt efter Rang og Stand i — Kejserpiber, Kongepiber, lange Mussel, korte Mussel, lange Krumhoveder, Brøder-Piber, Knasterpiber, korte Slangepiber, Bønderpiber, afbrækkede Piber og Skillingspiber, »som kan gjøre samme Nytte, men ikke har den Anseelse«.³¹⁾ —

»Forhen boende i store Helliggeistesstrædet Bakkelse-Folk er nu« — hedder det 1757 i et Avertissement — »at finde i den saakaldede Hiortes Gaard i Trompetergangen, hvor Skiltet staar over Døren«;³²⁾ thi hvor kendte de brave Bakkelse-Folk end smigrede sig med at være, kunde de ikke undvære Skiltet som Fane for Forretningen. Hvad kunde det hjælpe, at Københavnerne fik Underretning om de herligste Varer og billigste Priser, naar Udsalgets Beliggenhed ikke blev angivet, og — saa længe Husnumre og udpyntede Butiksvinduer endnu ikke var i Brug — horte *Skiltene* derfor som Vejvisere uundværligt hjemme i Gaderne.

Rundt om i Europas Storbyer førte man Krig mod de kæm-

pcmæssige Former, under hvilke de i Tidens Løb fremtraadte; thi under de Handlendes hidsige Konkurrence antog de efterhaanden saa kolossalt et Omfang, at deres Vægt truede med at styrte Husene i Ruiner.

»En Støvle saa stor som et Vinfad, en Spore saa bred som Hjulet paa en Karosse, en Handske saa rummelig, at der i hver af Fingrene kunde huses et 3 Aars Barn, uhyre Hoveder, Arme væbnede med Kaarder« og lignende gigantiske Skilte spændte i Paris saa at sige fra Hus til Hus og raslede i Blæsten som et klagende Klokkespil. Da greb Øvrigheden 1761 ind og befalede, at alle Skilte skulde anbringes fladt paa Façaderne, og Aaret efter begyndte man i London Gade for Gade at rydde ud i hele denne mærkelige Vegetation af Smedejern, som fantastisk bredte sig over Fortovene og næsten formørkede Dagens Lys.³³⁾

Noget Felttog af denne Art kom det dog ikke til i København, skønt man ogsaa her havde behængt Husene med Skilte i overflødig Mængde, idet Façaderne ikke alene — som foran omtalt — var forsynet med indmurede Stenplader med Bygningens Vartegn, men tillige strakte en eller flere Skiltarme af Jern alenlangt ud over Gaden for at fange de forbigaaendes Blik.

Da Tusindvis af disse morsomme Skilte krympede sammen i Storbrandens Glød og forsvandt 1795, fik man i den genrejste Empireby Afsmag for disse gammeldags Indretninger, som i de skaanede Bydele — i L. Kongensgade f. Eks. »uendelig mange« — stadig vuggede i deres Kroge.³⁴⁾

Ivrige Penne tog paa Veje mod »de saa grimme, saa øjesaarende, saa væmmelige, fra Muren ofte indtil 5 Alen udhængende Skilte«, hvis tunge Jernskeletter truede med at rive Façaden ud paa mangt et Hus; thi i adskillige Stræder kunde man ikke »skue op i Himlens Blaa uden at see den vanziret med de forunderligste Himmeltegn af Fade, Nøgler, Bibler, Snedker-værktøj og deslige«.³⁵⁾

»Hvor fortrædeligt er det ikke for En, naar den yndige Gjenstand, man fra Vinduet af bemærker paa Gaden og gierne

forfølger med Ojet, paa cengang undslipper bag et Par Skindbuxer eller et Barberbækken«. ³⁶⁾ Og saa det evige Spektakkel af slikt et Sprinkelværk, der med klagende Stemme gav sig i sin rustne Stang, hver Gang Blæsten gik gennem Strædet; thi »er man i Nærheden af dette Instrument, skal den Sunde meget

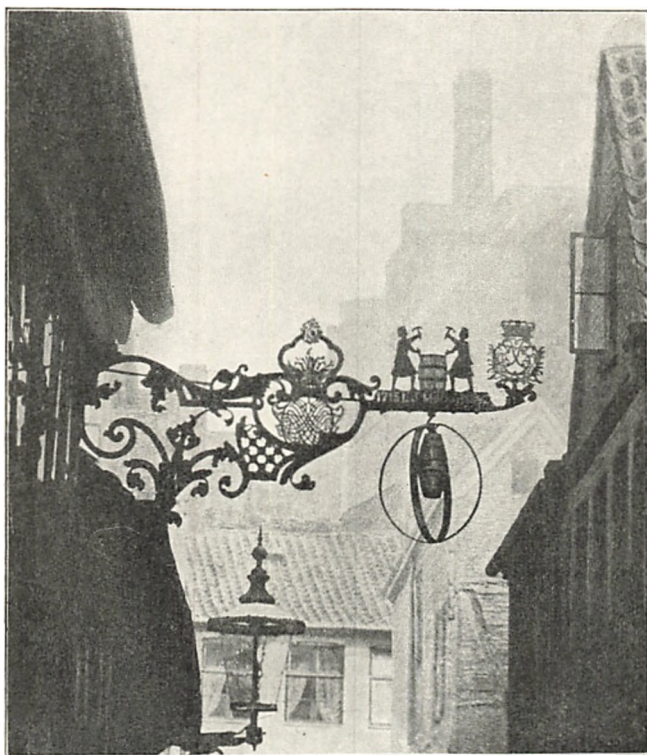

Fig. 16. Rokoko-Bødgerskilt i Holmsgade. Nu forsvundet.

vanskelig falde i Sovn, og den stakkels Syge venter forgievs dens velgjørende Virkninger«. ³⁷⁾

Helt galt var det i Stormvejr, rasende som Skilttavlerne da sled i deres Lænker og truede Folk nedenunder med Lemlæstelse og Død, — ja i Landemærket havde et Brændevinsskilt 1798 i mindst 14 Dage hængt paa Nedfald med hele sin Vægt

af Jern, som mageligt kunde knuse Hjernen paa den ulykkelige, som fik det ned over sig.³⁸⁾)

De fornærmede Roster, som i Nyklassicismens Dage hævdede sig mod de gammeldags Udhængsskilte, havde man ikke tidligere hørt noget til; thi hidtil havde Københavnerne befundet sig meget vel under den fornøjelige Billedverden, som udfoldede sig over deres Hoveder. I det maleriske, gamle Bymilieu horte Skiltene hjemme, de var jo i Familie med alle de mange andre pudsige, smaaborgerlige Træk, som gav Stræderne Liv, og festligt straaledede deres Guld og Farver over Façadernes brogede Række.

Medens Stenskieltene blev, hvor de var, befandt Udhængsskieltene sig ofte paa Vandring; hver Skomager, som flyttede, tog naturligvis Støvlen med sig, og Brændevinsmanden lod, naar han skiftede Bopæl, sin Svane eller gyldne Love genopstaa foran sin nye Bod, saaledes at Husenes Navne ofte kom i Forvirring paa Grund af de altfor hurtigt skiftende Skilte. Sluktes Solen i det ene Stræde, stod den til Gengæld op i det andet, og 1767 meddeler Adresseavisen saaledes, — at »jeg Martin Orelus Snustobaks-Handler, som haver hidtil boet paa Kultorvet i den forgyldte Soel, er nu flyttet paa lille Kiøbmagergade 3. Dør paa venstre Haand fra Kultorvet, hvor Skiltet den forgyldte Soel staar over Døren.«³⁹⁾)

Sommetider var det rigtignok ikke altid med Ejermændens gode Vilje, at hans Udhængsskilt skiftede Plads i Gaden, da Svirebrødre og Natravne som bekendt sværmede for at ærgre Borgerskabet ved at bringe Uorden i Geledderne. Naar Dagen oprandt, hængte der saaledes af og til en Kringle foran Skomagerens Dør, en Bibel paa en Bagers eller et Jordmoderskilt paa en Barbers, ja Tyvepak forgreb sig ikke sjældent paa sin Næstes lovlige Ejendele. 1767 efterlyses saaledes et »med Gewalt« afbrudt og bortstjaalet »Vindrue-Skilt«, og samme Aar blev Joh. v. Essen i Laxegade af »nogle Skarns Mennesker« berøvet »et over min Dør staaende Skilt, blaat malet med et forgyldt Anker og de Bogstaver I. v. E.«⁴⁰⁾)

Skiltene hentede deres Motiver fra Alverdens Kanter. intet

var dem helligt; Planter og Dyr, Fabler og Aeventyr, Historien og Bibelen, Fyrster og Feltherrer, Riger og Stæder, alle maatte svare dem Tribut, og i Aarenes Lob blev Emnevalget under Trykket af den skærpede Kamp for Føden mere og mere mærkeligt og bizart. Det kunde være godt nok med de gamle Løver, Elefanter og Svaner, Vildmænd og Falke, men de fandtes jo efterhaanden paa hver andet Hjørne; nej, der maatte noget nyt og ekstraordinært til for at vække Opsigt i Gaden og gøre Indtryk paa Publikum.⁴¹⁾

Ret praktisk kunde det være at skabe en Sammenhæng mellem Forretningens Skiltmærke og Indehaverens Navn, det var noget, Godtfolk bed Mærke i, og tilfældigt var det sikkert ikke, naar Brændevinshuset »Bjørnen« paa Rosengaarden 1766 beboedes af Ole Bjørn,⁴²⁾ eller at Caspar Hiortlund holdt til i »Den brune Hjort«.⁴³⁾ 1753 kunde man ogsaa i »Berlingske« finde følgende Avertissement:

»On trouve actuellement chez le Sr *Chevalier* dans le *Skidensstræde* à l'enseigne *du Cavalier* un ample assortiment de livres François«.⁴⁴⁾

De Næringsdrivende brød Hjernen for at finde paa noget, som ret kunde fæste sig i Hukommelsen eller pirre Nysgerrighedens heden; derfor brugte en driftig Mand nu og da at vælge sit Skilt fra »den forkerte Verden«s vidtstrakte Omraade.

Under denne Betegnelse sammenfattede Datiden nemlig alskens snurrige, barokke Indfald, som i Kraft af deres Originalitet og Uoverensstemmelse med Tingenes naturlige Orden tiltrak sig Opmærksomhed, og Skiltet »den forkerte Verden«, der kunde indeholde de sælsomste Paafund, forestillede mangan Gang en Jordkugle, paa hvis Sydpol en Menneskefigur var anbragt med Hovedet nedad.⁴⁵⁾

I Gæstgivergaarden »Weltkuglen« eller »den forkerte Verden« — Gothersgade 8 — stod der f. Eks. over Porten en omvendt Globus,⁴⁶⁾ medens Motiverne for »Stadt Wunderlig« i Sølvgade og »den forkerte Welt« i Adel- og Vestergade nu næppe mere lader sig opspore.⁴⁷⁾

Til de mærkeligste Skilte hørte utvivlsomt et, som var for-

svundet før 1805, og paa hvilket man saa en drabelig Mand, klædt i Harnisk og væbnet med et blankt Sværd i Haanden. Neden under denne Figur stod skrevet paa Tysk: »So habe ich mir vorgenommen die Welt durch zu kommen!« Og naar Folk nysgerrigt vendte sig om for at betragte Bagsiden, saa man her den samme Mand afklædt al krigerisk Pral. krum og ydmyg liste sig frem som en Olding, medens Moralen var at læse neden under: »Es wollte mir nicht beglücken.«⁴⁸⁾

Mest Livskraft viste dog de egentlige *Laugsskilte*, som fyndigt fortalte, hvad man kunde finde i Huset. En Kringle talte jo sit tydelige Sprog, og en Støvle kunde ingen tage fejl af; hvor den paa en Stang hængte ud — den være sig rød, gul, grøn eller »forkert« — vilde alle forstaa, at her virkede en Mester med Læst og Syl bag Døren.

Langt vanskeligere havde Publikum ved at regne ud, at Billedet af »den gamle General Blakney« paa Østergade og »De 3 Kaarder« paa Kongens Nytorv viste Vej til en Tobaksbod,⁴⁹⁾ og for de fleste Fag havde der derfor ved Siden af Forretningens eget Mærke fæstnet sig visse bestemte Kendetegn, som — laante fra Værksted eller Lager — klart gjorde Rede for, hvad Næring Beboeren drev.

Udenfor Rebslagerens Hus legede Vinden med en hængende Stump Tovværk; søgte man »Rebslager-Enken« ved Vestervold, havde man blot at lægge Mærke til, »hvor Rebet hænger over Porten«,⁵⁰⁾ og Kvinder, som havde Tilladelse til at sy Fiskebensskorter, brugte i Regelen at anbringe et af disse struttende Apparater foran Døren.⁵¹⁾ Uden Tvivl var det i den Anledning, at et Hus i Aabenraa 1766 gik under den mærkelige Betegnelse, »Fiskebensskortet«. ⁵²⁾

Snedkeren anbragte en Hovl, Karetmageren Billedet af en Karosse, Stolemageren en Stol over sin Gadedør; udenfor Skrædderens hængte en Saks, udenfor Grovsmedens en Hestesko, udenfor Kleinsmedens en Nøgle — og saa fremdeles. Jordmoderen fandt man, hvor Skiltet bar et Maleri af en Kvinde med et Svøbelsebarn paa Skødet, Barberernes blanke Bækner funkede i Solen — de eksaminerede Bartskeer brugte hele 3⁵³⁾ — Lysestøbernes Udsalg kendte man paa en Triangel eller kulørte, ud-

hængte Tællelys, og Sukkertoppe pyntede op foran Urtekræmmerens Bod.⁵⁴⁾

Hosekræmmerne kunde anbringe deres Stromper i Række under Skærmtagets Rand (Fig. 18) eller paa dertil indrettede Jernstænger, som vandret jog ud over Gaden; thi skønt Politiet havde forsøgt at faa disse Indretninger bøjedede ind langs Husvæggen, gjorde de vedblivende Passagen farlig paa Fortovene. 1798 førtes der saaledes et helt lille Pressefelttog mod den drabelige, næsten 3 Alen lange Jernstang, hvormed Hosekræmmer Albek uden videre tillod sig at spærre Fortovet ved Hjørnet af Sct. Jørgens- og Østergade.⁵⁵⁾

Alt i gammel Tid var Farverens blaa Haand flyttet over i hans Udhængsskilt, paa Amagertorv førte, som bekendt, en Gaard i Aarhundreder Navn efter et saadant, og ogsaa paa Christianshavn optraadte en Ejendom — antagelig af samme Grund — under Benævnelsen: »Den blaa Haand«.⁵⁶⁾

I det 18. Aarhundrede foretrak Mestrene af dette Fag dog at lade et langt Stykke Tøj vaje i Blæsten fra Loftets Luge som en Fane, og denne bestod tilmed mangan Gang ganske simpelt i friskt bearbejdede Varer, der saaledes samtidig hængtes ud til Torre.⁵⁷⁾ Efter Branden 1795 blev det ganske vist Farverne forbudt — saafremt de igen vilde bo paa Frederiksberggade — at fortsætte med denne Form for Skiltning, men stadig lød der dog Klager over, at deres af 8—10 Stykker farvet Tøj bestaaende Professionsskilt flagrede lavt ned over de befærdede Gader ved Portene, saa Hestene løb løbsk og Borgerne, som boede dér i Nabolaget, mistede Udsigten fra deres Vinduer.⁵⁸⁾ I retfærdig Vrede klagede en Mand endnu 1807 over at være bleven overstænket med blaa Farve, som drev ned fra det farvede, til Tørring udhængte Klæde.⁵⁹⁾ —

Laugmestrene forfægtede med Myndighed Eneretten til at bruge de for hvert Fag hævdvundne Mærker, og 1781 fik de fra højeste Sted Støtte heri, idet det blev Frimestrene forment at føre samme Skilt som Laugets. Udenfor deres Bolig maatte der kun findes — et »udhængende Bræt, hvorpaa kan tegnes deres Navne, og at de ere Frimestre i det eller det Haandværk«.⁶⁰⁾

For Bageren var Kringlen, for Hattemageren Hatten et Adelsmærke, uværdige ikke maatte føre,⁶¹⁾ men undertiden kunde Brødrene indenfor det enkelte Laug komme i Strid om Skiltens Udstyrelse; thi saaledes gik det i alle Fald Hattemagerne 1723.

Disse havde fra Aarhundredets Begyndelse — ja tidligere endnu — fremfor alle andre udfoldet en overdaadig Skilt-Luksus, idet den Castorhat, som var Haandværkets egentlige Mærke, udhængtes i en pralende Omfatning af Løver, kongelige Navne, Kroner og gyldne Ornamente.⁶²⁾

Nu hændte det sig imidlertid, at Mester Joh. Løve steg saa højt, som det kunde falde i slig en Mands Lod, idet han allernaadigst fik Titel »kongelig Hof-Hattemager«, og herligt prunkede et kongeligt Navnetræk med Krone i hans Skilt i Raadhusstræde. Tæt herved, paa Vandkunsten, havde imidlertid hans Laugsbroder Mester Niels Jørgensen Holm sin Bod, og ogsaa han havde kongeligt Ciffer og Krone i sit Skilt, der i Udstaffering ikke gav Mester Løves noget efter. I adskillige Aar havde det nu hængt uanfægtet paa sin Arm, men først da Naboen var bleven »kongelig«, fik han Øjnene op for, hvor upassende de kongelige Emblemer tog sig ud paa Vandkunsten, og forarget krævede han dem derfor fjernede af Konkurrentens Skilt.

Det blev under Sagens Gang blandt andet oplyst, at Skiltens Indretning hidtil havde »afhængt af Folks egen Fantasi«, idet især Skræddere og Parykmagere havde yndet at udsmykke dem med »saavel Kongens som Dronningens, Prinsernes og Prinsessernes Portræt«, og Mester Niels Holm paaberaabte sig, at andre Laugsmestre ogsaa brugte Kroner, samt at hans Skilt var bekostet »ikke nogen til Bravat, men alene Kongen til Ære og Staden til Zirat«.

Desuagtet forte Mester Løve dog sin Sag sejrrikt igennem og havde den Triumf, at Fagfællen paa Vandkunsten fik Paalæg om atter at pille Krone og Kongenavn af sit Skilt.⁶³⁾

Dette var et haardt Slag — og uretfærdigt tillige; thi runde og velnærede pyntede Bagernes Guldkringler — lige saa vel

som adskillige andre Laugstegn — sig stadig med en Krone uden Hensyn til, om Mestrene var Hofleverandører eller ej, og endnu 1781 bredte Skrædderskiltene sig med »majestætiske Brystbilleder, hvor en Konge eller en Dronning staar afmalet« som Æresvagt om en Saks.⁶⁴⁾

Malerisk fyldte alle disse Skilte op i de trange Stræder, hvor Elefanter, Storke og Lam, sorte, hvide og brune Bjørne, Heste

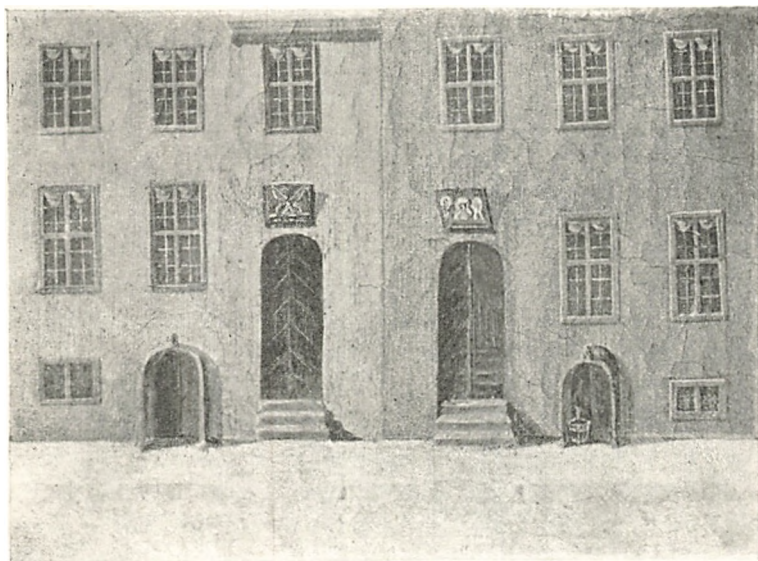

Fig. 17. Skrædder- og Parykmagerskilt i St. Kannikestræde 1749.
Efter Maleri af Rach og Eegberg.

og Løver, Syvstjerner og Maaner holdt hinanden med Selskab.⁶⁵⁾ Gæstgivergaarde pyntede sig med Kroner og berømmelige Byvaabner, baade fremmede og hjemlige, paa Vesterbro kunde Godtfolk søge Glemsel i »Sorø Kloster«,⁶⁶⁾ og et Par Steder i den gamle By bejlede et Brændevinshus med Skiltet »Aarhus Domkirke« til Borgernes Gunst.⁶⁷⁾

Et Gæstgiveri ved Vandkunsten gik under det besynderlige Navn »Døden og Djævelen«,⁶⁸⁾ og havde nogen Lyst »at se Hol-

ger Danskes Skilderie, da findes samme paa en Brændevinsmands Port i Lavendelstrædet med saa barbarisk en Mine og saa lang en Dyrendal ved Siden, at man har ingen anden Bussemand fornøden til at styre Bornene med der i Nabolauget«, skriver Poeten Wadskiær 1741.

»Det gaar underlig om i Verden,« fortsætter han; thi mindst af alt havde denne Nationalhelt vel dromt om at »staae Skildvagt for en Brændevinsmands Port.« Det turde dog næppe være »for Antiquitædens Skyld, at man har afmalet Holger Danske der paa Porten«, langt snarere maa Værten, i hvis Hus der vel ofte er yppet Klammeri og Trætte, have tænkt, at denne Figur »kunde tjene til at holde uroelige Giæster i Ave«. ⁶⁹⁾

Det fremgaar heraf, at Fabelheltens Billede — som en Slags Udsmydelse — stod malet *paa selve Porten*, og dette lyder meget troligt; thi man brugte i det 18. Aarhundrede ret ofte at tage dennes Fyldinger til Hjælp i Reklamens Tjeneste.

Trindt om i Staden var Døre og Portfløjene bemalede med Emblemer og Skilte. Selv Magistraten lod Porten i Materialgaarden i Kattesundet dekorere med Byens malede Vaaben, ⁷⁰⁾ og Holberg fortæller om Skræddere, Skomagere og Bagere, at de bo i Huse, man kunde tage for Paladser, — »hvis Dørene ikke var tegnede med Saxe, Støvler og forgyldte Kringler«. ⁷¹⁾

I Kattesundet omtales 1738 et Hus, »hvor den malede Elephant staar paa Porten«, Raad mod Væggelus og Rotter kunde 1760 købes i Pederhvidtfeldtstræde lige overfor Snedkerens, »hvor Løven staar paa Porten«, og to hvide Svaner prydede 1769 en Port i Sct. Pederstræde. ⁷²⁾

Særlig Slagterne synes at have sat Pris paa denne Form for Skiltning; thi i St. Kongensgade fandtes 1751 et Hus, »hvor den hvide Koe er malet paa Porten«, en Slagtergaard i Studiestræde havde »en hvid Stud« anbragt paa samme Maade, og endnu kan enkelte gamle mindes en lille Slagtergaard, »Den blaa Stud«, paa Vesterbro, der ligeledes havde sit Mærke malet paa Porten. ⁷³⁾

For de Handlende laa det dog mere nær at forgribe sig paa *Induesskodderne* udenfor Butiken.

»Utan för boddörrn, min bror,
 på luckan, himmelsblå och grann,
 vändes två målade skor
 emot hvarann.«⁷⁴⁾

Saaledes besynger Bellman en Skomagerbod i Baggensgatan i Stockholm, og i Pickwickklubben beskriver Dickens 1833 en engelsk Gæstgivergaard, hvis Skodder »bar en Mængde forgyldte Indskrifter med Lovtaler over gode Vine og pæne Senge«.⁷⁵⁾

Skodderne i København var ej alene broget malede — røde, grønne eller dekorerede med Ornament, ⁷⁶⁾ — men tjente ogsaa i udstrakt Grad som Skilte. Et Blad omtaler saaledes 1781 »Kommens-Kringlerne, som afmales kronede paa Vindues-Skaaderne«.⁷⁷⁾

Hver 4. Stue i Smaagaderne beboedes af Købmænd, om hvem det 1791 hed, at de i deres Bod tit ikke engang ejede de Varer, »som staae malede paa Vinduesskodderne«, ⁷⁸⁾ og en Student, som følger tæt i Kølvanet efter en køn Pige og ser hende forsvinde ind i et Hus i Pilestræde, fortæller 1793 i sin Dagbog om denne Oplevelse, at »af de paa Skodderne paa samme Sted afmalede Hattedatter, — smuk og velskabt var hun, det er vist«.⁷⁹⁾

Det var i Virkeligheden praktisk at udsmykke Indersiderne af Skodderne paa denne Maade; thi om Dagen, naar de stod aabne, fyldte deres Træflager op paa Murfladen mellem Vinduerne, og naar Aftenen kom og Butiken skulde stænges, lukkede Købmanden — samtidig med at han trak Skodderne til — meget hensigtsmæssigt de malede Billeder af Sukkertoppe og andre Herligheder ind mod Ruderne, saa Nattesværmerne ikke kunde forgribe sig paa dem.

Atter og atter omtales denne Maade at skilte paa derfor i Avertissementerne. Hos Fribageren Niels Jensen paa »Bakken« mellem Vester- og Frederiksberggade saa man saaledes Brød afmalet paa Vinduesskodderne, den Kælder i Christenbernikovstræde, »hvor Vindrueerne findes paa Skodderne«, var uden

Tvivl en Vinstue, og naar Madame Terkelsen i Vognmagergade 1767 anbefaler Publikum sit gode, uforfalskede Rugbrød, føjer hun til, — at »hun boer, hvor hun pleyer, nemlig der, hvor Kronerne staaer mahlet paa Vindue=Skudderne«. ⁸⁰⁾

Langt op i 19. Aarh. fortsatte Kældersfolk især med at udnytte Skodderne, og *Indskrifternes* skrækkelige Bogstavering bragte Bladene i Harnisk. ⁸¹⁾ Naar et Vinduesskod i L. Grønnegade meddelte, at »Her sælges di bedste Caffé for 6 Mk. 8 Sk. Pot«, eller et Kælderskilt i Pilestræde 1806 var forsynet »med følgende væmmelige, lige meget til Latter og Harme fristende Indskrivt«: »Her Selles Bæue Brenne Til 3, 4 a 6 tolt«, — blev det til Skræk og Advarsel paatalt i »Politivennen«. ⁸²⁾ Og ikke mindre forarget angreb dette Blad et Skilt paa Graabrødretorv, hvorpaa der stod, — at »her er den Ny Sebe Kielder; Vor die Gamle Sebe Kielder Folk er in fløttede I. M. 1808«. Forgæves søgte de forskrækkede gamle Sæbekælder=folk at tilfredsstille den vrede Redaktør ved at ommale Skiltet; thi ogsaa i dets nye Udgave havde han kun Haan og Spot tilovers for det. ⁸³⁾

Al den megen Bogstavering, Moden efterhaanden krævede, voldte med Rette Malerne Besvær, vant som de var til Tegn og Billeder, som uden overflødige Ord talte for sig selv. Ogsaa tidligere havde man dog nu og da knyttet en lille Indskrift til det Billede, som prangede over Døren. Paa Brændevinshuset »De 3 Parykker« i Compagnistræde læste man saaledes:

»I de 3 Parykker fin
købes Øl og Brændevin«.

og i samme Gade bød en Gæstgiver — som med en bred Haand=bevægelse — sine Gæster til Sæde i følgende Strofer:

»For norske Mand anrettis her,
for Norske og for Tydske,
Honette Folk enhver især, jeg glemmer ej de Jydske,
hvo Penge har, kom ind, sid ned
og spis her, om du lyster,
for dig er altid Mad bered
og Drikke, om du tørster.« ⁸⁴⁾

Billedskiltens Blomstring lakkede mod Enden. Indførelsen af malede Husnumre havde ramt haardt, men ikke mindre føleligt blev det, at Købmændene mod Aarhundredets Slutning fik mere og mere Smag for Indskrifter. Skiltene foran Butiksdøren forsynedes nu med noget af den Oprensning og Lovprisning af Varene, som Bladenes Annoncer hidtil havde været ene om

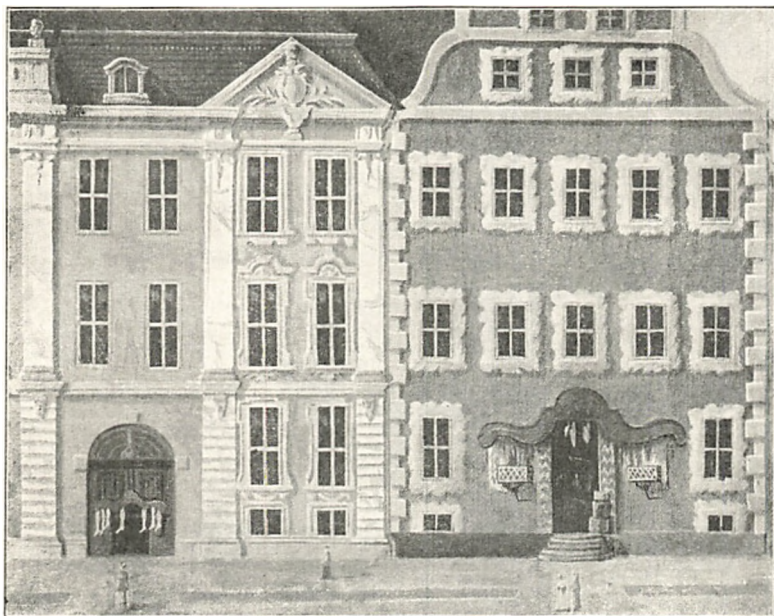

Fig. 18. Skærmtag og Butik 1749. Efter Maleri af Rach og Eegberg.

at besørge. Dermed rykkede Bogstaverne frem i sluttet Trop og faldt de gamle Billeder i Flanken.

Efter 1795 tog Bevægelsen Fart. »Skræddere og Skomagere boede tilforn paa 2. og 3. Sal og havde deres Udkomne; nu maa de« — hed det 1803 — »have en Boutique med en Glaslampe og et Skilt med Alen lange Bogstaver«;¹⁴⁾ thi »at hænge en Støve ud som Skilt anser mangen Skomager ganske under sin Værdighed«.¹⁵⁾ Tiden krævede, at ogsaa Bogstaverne optraadte i anseligt Format, ja 1804 vakte 2 Skilte Opsigt, idet

de — hos en Konditor og en Skrædder — fyldte næsten hele Façadens Bredde med Bogstaver paa mindst $\frac{1}{2}$ Alens Højde, saa Folk, som ikke kendte København bedre, fristedes til at tro, — »at dens Indbyggere ere meget kortsynede«.77)

De gamle Skiltes Trængsler skyldtes dog ogsaa — og ikke mindst — den Udvikling, som i Løbet af det 18. Aarhundrede bandede Vej for den moderne *Butik*.

En Mængde Næringsdrivende holdt stadig til i almindelige Stuer, Vinduerne lignede alle de andre i Huset, og kun det over Døren udhængte eller fladt anbragte, fastnaglede Skilt forraadte, hvad der indenfor var tilfals (Fig. 17). Øverst paa Trappen stod der stundom placeret en Prøve af Varerne, eller Vindueskarmene var tagne i Brug; thi paa disse saa man i mange Smaafolks Hjem kinesisk Porcelæn, Lakarbejder og Stoffer, der hjembragt af en Kinafarer udbødes til Salg,78) og selv Forretningsmænd nøjedes ofte med at udstille et og andet bag Ruderne. »Den kgl. allernaadigste privilegerede Conditor« Johan Justus Gebhardt averterede saaledes 1753, at han havde etableret sig udi Landemærket, »hvor Thedaaserne staa udi Vinduerne«;79) thi — som et Blad 1758 skrev — »naar man ikke har en aaben Krambod, setter man sine Vare for Vinduerne til Liebhaberens Efterretning«.80)

Om Natten dækkedes Herlighederne af svære Skodder, af hvilke særlig de øverste voldte de smaa Butiksdrenge mange Kvaler, naar de i Regn og Kulde tidligt om Morgenen skulde lukke dem op.81)

Tidens Løsen var dog *den aabne Bod*, Galanterikræmmerne i Begyndelsen af 1700erne havde indført fra Paris,82) og hvorved man forstod en *Butik* i mere moderne Betydning, indrettet med direkte Adgang fra Gaden og kendelig udefra i Kraft af sit særlige, iøjnefaldende Udstyr. I flere Trin førte en Trappe fra Fortovet op til Døren, paa hvis Sider der i passende Højde var fastgjort firsidede Kasser med rødmaalede Gittervægge og aabne foroven, saa der kunde anbringes Varer i dem, og over Indgangen bredte et *Skærmtag* sig i al sin barokke Vælde. Snart

hævede det sig kuplet, klokkeformet eller rundt med anseligt Omfang, saa hele Trappen, ja en Del af Fortovet, laa i Ly under det, snart hvævede det sit Midtparti højt op og sænkede Siderne som et Par Vinger ud langs Muren (Fig. 18), og paa dets Forside var Forretningens Mærke i Regelen malet med brogede Farver.⁹³⁾ Under Randen af dette Tag kunde man udhænge forskellige Vareprøver, men til Tider bræmmedes det ogsaa af en ensartet Række spraglet farvede Kvaster eller runde og klokkeformede Prydelser af Træ eller muligvis Glas; thi de store og smaa Glaskugler »til at sætte udenfor Gaarde og Huse«, som Blikkenslagerne førte paa Lager i Tusindvis, har antagelig fundet Anvendelse her.⁹⁴⁾

I Paris, Civilisationens straalende Midtpunkt, hørte Butikernes Skraatag fra gammel Tid ind i Gadebilledet, Størrelsen voksede og tog atter af efter de skiftende Moder; thi stundom svulmede de saa stærkt op, at Lufttrækket i Gadens Bund truede med at kvæles, til andre Tider krøb de som et smalt Skraatag sammen over Vinduernes Række, og lige fra Middelalderens Dage fortos der en stadig Kamp mellem Skilte og Skærme, af hvilke snart de første, snart de sidste, vandt Forspring paa Modpartens Bekostning.⁹⁵⁾ Og paa samme Maade gik det i København, hvor Bodernes Skærmtag i Baroktiden naaede en Udfoldelse, der væsentligt bidrog til at reducere de gamle Ud-hængsskiltes Dimensioner.

Butiksdørene var dobbelte; de yderste, som stod aabne om Dagen, havde Fløje med faste Træfyldinger, medens de inderste forsynedes med Glasruder eller blankt pudsede Messinggitre med Knapper, og inde i Boden, hvor Gulvet undertiden var lagt i Mønster af farvede Fliser, stod Disken som en Skranke mellem Kunderne og Varerne, som bredte sig i Skabe, Reoler og Skuffer. Forsiden af Disken kunde være smykket med brogede Figurer, ovenpaa den var der nu og da anbragt et Gitterværk af Træ, og et Skillerum i flere Fag med engelske Rammer og store Ruder afdelte stundom Lokalet.⁹⁶⁾

Saaledes tog en Galanteributik sig ud ved Aarhundredets Midte, og efterhaanden blev det flere og flere Handlendes Ær-

gerrighed at indrette sig paa samme Vis. Butikerne voksede i Tal fra Aar til Aar, og Bränden 1795 slog Dørene op paa vidt Gab for den Udvikling, som allerede forinden var begyndt.

De barokke Skærmtag og brogede Farver taaltes dog ikke mere; thi ogsaa i Butikernes Udstyrelse satte Nyklassicismen Spor, fine, graa og hvide, med Spejlglas, Lisener og Forgyldning lyste de nymodens Butiker i Skæret af Glaslampen under Loftets Plafond;⁹⁷⁾ thi — som man skrev 1804 — »en af de Ting, der udmærke det nye Kiøbenhavn fra det gamle, ere Boutiquer.«⁹⁸⁾ Alle maatte have en saadan, Skomagere og Skræddere flyttede ned fra Salene til Stuerne, selv Skoflikkere fandt det passende »at sælge lappede Sko og Støvler i en Boutique med en stor Lampe ic, ja paa Østergade gav en Mester 500 Rdr. i Leje om Aaret.⁹⁹⁾

»I det Øjeblik en Kræmmer, en Modehandler eller en anden Handlende nedsætter sig, saa anser han Østergaden for den directe Vej til Lykkens Tempel«;¹⁰⁰⁾ frem for alle andre Gader blev denne nu det fornemste Forretningsstrøg, hvor der 1804 næppe fandtes »en Rønne, hvor der ikke er anbragt et Hul, som et eller andet handlende Væsen har bygt sin Rede ic, et af Husene var tilmed saa tæt besat, »som en Tallerken med Sirup er belejret med Fluor, naar den i September Maaned staar i Solen.«¹⁰¹⁾

Den Bygning, som efter 1795 opførtes paa Hjørnet af Amalgertorv og Østergade paa gamle »Lækkerbidskens« Ruiner, blev med sine 7 Butiker, for hver af hvilke den mindste Leje var 3—400 Rdr. aarlig, en sand Guldgrube, idet den indbragte Ejeren »mere end 100 Tønder Hartkorn mangan Herremand«,¹⁰²⁾ og 1805 mente man, at det ikke var nogen Overdrivelse at paastaa, at Byen havde lige saa mange Butiker som Bygninger.¹⁰³⁾

Mellem de Skomagere, som efter middelalderlig Skik tæt Dør om Dør befolkede Klosterstræde, og de yngre Fagfæller, som uden Udhængsstovle, men med Lampe og Skilte med lange

Bogstaver indrettede sig i Butiker, der næsten maalte sig med Galanterikræmmernes, ligger der en Udvikling. I Tiden mellem de to Brande 1728 og 1795 groede den sin stille Vækst, og nu brød den med et igennem med en Styrke, som gjorde Borgerne betænkelige; et gammelt Bybillede var gaaet under, et nyt i sin Vorden, og ængsteligt spurgte man: »*Hvad bliver Følgen heraf?*«¹⁰⁴)

FEMTE KAPITEL

Færdsel og Gadeliv.

„At gaae paa Gaden fra Morgen til Aften
i Kiøbenhavn og ikke høre Løyer, det skulde
næsten være urimeligt.“

Aftenposten, 1775, Nr. 5.

VED Morgengry, naar Duggen laa over Markerne og Kirkespirene inde bag Voldenes Trækroner gyldent blinkede i det graanende Lys, skred Rækker af Vogne med Hø, Halm, Tørv og Fedevarer ad Landvejene Fod for Fod frem mod den vaagnende By. Det var de sjællandske Bønder, som agede til Torvs. Sindigt kom de krybende som Snegle, ved hver Kro, de mødte, stoppede de op »for at vrævlc en halv Time bort og for at fortære for et Par Skilling«;¹⁾ nærmere inde under Byen sluttede Vogntoget tæt op foran Acciseboderne, og endnu langt ind i 19. Aarhundrede hørte denne sendrægtige Rad af Kærrer med halvsovende Kudske ind i Morgenbilledet af Vejene foran Stadens Porte.²⁾ »Forleden saae jeg uden for Porten, hvor stille og dybsindig en Bonde kiørte med sit Læs her ind til Kiøbenhavn,« fortæller en Avisskriver 1775. »Hans gamle og matte Heste lod han gaac saa langsomt, som de vilde; selv sad han, hængende med Hovedet, og gjorde Overregning paa de Penge, han ønskede at faae og deres nyttige Brug.« Næppe havde han dog i Staden sat »en Sobken for Kulden« til Livs, før alt var glemt, og naar han efter et Besøg paa »Tre Hiorter« om Aftenen forlod Byen, var han som forvandlet. »Nu sad han rank i sin Vogn, syngende og støyende, svingende uden Ophold Pisken

over sine forhungrede Heste«, og ofrede hverken Konge eller Husbond nogen Tankc.³⁾)

Hver evige Dag saa man paa Københavns Gader »nogle Hundrede Bønderfolk af begge Køn«,⁴⁾ deres Vogne og Kærser fyldte op paa Torve og Gader, ved Gæstgivergaarde og Hørkræmmerboder, saa Politiet havde nok at gøre med at hindre dem i at holde stille i Timevis midt paa Gaderne og bringe Færdselens Strøm til at standse.⁵⁾)

En levende Trafik pulserede gennem Stadens trange, krogede Stræder, Vogn paa Vogn rullede frem, Stenbroen drøned under Hjulene af de vægtige Bryggervogne, og Glasruderne klang i de prunkende Karosser, som buldrede frem i al deres barokke Værdighed. Deres Tal var stort alt fra tidligere Dage; thi i Frederik den Fjerdes København drog de gennem Gaderne i saa anselig en Mængde, at selv Udlændinge forbavsedes. Kareter var paa Mode, selv almindelige Borgere lod sig stateligt transportere i tunge Karosser med Billedhuggerarbejde og indvendig betrukne med Fløjl, Silke eller Klæde.⁶⁾ Ja, helt ueforlyldte Kareter kunde man se, slebne Spejlglasruder glimtede i Vogn dørene, og skønt sligt et Køretøj i 1750erne kostede 3—400 Rdr. eller mere, lod Folk sig ikke forskrække.⁷⁾ Utrætteligt paa talte Moralisterne den voksende Luksus og raadede Københavnerne til at bruge deres Ben, dels af Hensyn til Sundheden, dels for at spare og dels for — som Holberg sagde — at gøre en Ende paa »den Bulder, som Nat og Dag af idelig Kiørsel forsaarsages«. ⁸⁾)

Mod honnet Ambition og Modens Tyranni førte Pennene dog en haabløs Krig; thi ligesom man ved Klæder forstod alt, hvad Moden krævede, maatte man 1762 under Begrebet Sko henregne »Heste, Vogn og Portochaiser, fordi skikkelige Folk kunne ikke mere gaae, og disse Ting ere derfor lige saa fornødne som Skoc«, og 1771 vidste en rejsende Russer at fortælle om København, at ingen gik til Fods, alle kørte, saa man skulde sværge paa, at her havde Podagra taget Sæde.⁹⁾)

Hyrekudskene havde dog længe farlige Konkurrenter i *Porte-*

chaiserne, hvis Drift 1726 organiseredes med faste Holdepladser i »Kongen af Sverige« ved Sct. Nikolaj, paa Vandkunsten og paa Ulfeldtsplads. I disse udskaarne, malede og forgyldte Bærestole med Glasruder, Gardiner og Betræk af Klæde eller Silke kunde Damer og Kavallerer i al deres Pynt torskoet og uden at faa Parykkerne i Uorden af Blæst og Regn bekvemt lade sig bringe fra Sted til Sted. De to stærke Portører, som i Bærestænger slæbte Afskæn gennem Gaderne, var vante til at krydse sig frem gennem Vognenes Mængde, og 1751 fandt man det yderligere fornødent at indskærpe Hyrekudskene ikke at køre Portechaiserne for nær eller paa anden Maade genere dem. Lejen for en hel Dag, fra 8 Morgen til 9 Aften, beløb sig til 4 Mark eller 1 Rdr., om man beholdt Bærestolen længere; en enkelt Time kostede 1 Mark, en Tur i den indre By 12 Skill., og 1 Mark hvis man skulde transporteres til Christianshavn, Kastellet eller Toldboden.¹⁰⁾

Skønt dette Befordringsmiddel fandtes i Wien, London og flere andre Storstæder hele Aarhundredet ud, ja længere end nu, gik det i 1760erne efterhaanden af Brug i København, og 1811 hævede der sig forgæves Stemmer til Fordel for Genindførelsen af de Bærestole, hvori man sad saa bekvemt og saa billigt kunde lade sig bringe lige til sin Dor.¹¹⁾

I Kareternes Række tog Bøndernes Pindevogne sig ud som Spurve mellem straalende Papegøjer, og i de smalle Gader med de dybe Rendestene og farlige Afvisere forvoldte den stærke Færdsel af Hyrekudskes, Vognmands-, Møllers- og Bryggervogne mangfoldige Ulykker, for hvilke Kudskene ved ildsom Flugt ofte unddrog sig Ansvar. 1755 befaledes det derfor, at alle disse Køretøjer skulde bære et Nummer efter den Orden, hvori Ejerne fandtes indtegnede hver i sit Laug, og 1758 paalagdes det Kudskene altid at holde *til højre*.¹²⁾

»Den Skarnagerkarl, som i en af Gaderne foraarsagede saa stor Opsigt og Skade ved sin uforsvarlige Kiørsel, bliver ventelig Spansk-Fodgiænger, om han slipper dermed,« meddelte et Blad sine Læsere 1765;¹³⁾ thi den rødmalede Tønde eller saakaldte *spanske Kappe*, hvormed Mandspersoner ofte slæbte om

i Byen under Opsigt af 2 Vægtere med Morgenstjerner, fandt især Anvendelse paa Bonder og Vognmandskarle. Paa Synsderens Hoved satte man stundom en Hat af Kobber eller Træ, paa Tøndens Vom forkyndte en skreven Seddel, hvad Forseelsen var, og latterligt udmajet paa denne Vis maatte han derpaa til almindelig Moro promenerere i Gaderne.¹⁴⁾ (Fig. 19).

»Kappen« var hyppigt i Brug; thi med Refordringsmidlernes

Fig. 19. Synder i spansk Kappe 1784. Efter Howard.

Udvikling og stigende Tal udartede Korselen mere og mere i Hensynsløshed. Barokkens ærværdige Karosser, som sindigt vaklede hen over Stenbroens knudrede Dække, overfløjedes i Aarenes Lob af Chaiser, Karioler, Facton'er, Diablé'r og en Mængde andre lettere, mere hurtige Vogne, og Hjulene tog Fart for Alvor, efterhaanden som Brolægningen forbedredes og Kørebanerne gjordes mere farbare. Piskene knaldede og Hovslagene klappede, højt fra sin Buk hidsede Herskabskudskén

Hestene frem, medens hans lange Overskæg bølgede for Vinden; thi i den ellers skægløse Tid krævede Moden bestemt, at han skulde bære Moustacher. »Til Efterretning for de Herskaber, som saadant forlanger«, meddeler en pladssøgende Kudsk derfor 1765, »at han haver tillagt sig et stort, sort Knebelsbart«. ¹⁵⁾)

»Al den jammerlige Ulykke«, som »den umaadelige Kiørsel og Riden« forte med sig, tvang Politiet til 1780 at tage kraftigere fat. Galop blev forbudt; Hyrevogne, Chaiser, Kareter og deslige maatte ikke bevæge sig hurtigere end i »maadeligt Trav«, tomme Arbejdsvogne kun i »Lont-Trav« og læssede alene Fod for Fod. Angiveri opelskedes ved flittige Ducører, og Bøder, Spansk Kappe, Halsjern og Vand og Brød stillede Overtræderne i Udsigt. ¹⁶⁾)

Anmeldelser og Afstraffelser skortede det ikke paa, ¹⁷⁾) men Forholdene blev ikke bedre, tværtimod, og Resten af Aarhundredet genlyder Pressen af Klager over »de kaade Eskeføreres rasende Kiørsel«. ¹⁸⁾) Hvad hjalp Politiplakaten, som paalagde alle, fra Hyrekudskene, »som præsiderer for en Fiacre«, til Kavalleren, »der svævende ruller 3 Alen fra Jorden i en engelsk Diablé«, at køre varsomt, naar Virkeligheden tog sig helt anderledes ud? ¹⁹⁾)

»Kaad som Hingsterne, der trækker ham, og stolt af sin Herre«, lader den gallonerede Herskabskudsk Hestene Tøjlen. Ve den, der ikke er hurtig nok; thi fra sit høje Stade ser han intet nedenfor. »Først da, naar han af Skriget kan merke, at en uheldig Fodgænger er anstødt eller overkiørt, raaber han *Varschou* og iler med fordøbet Fart af Sigte«. Med Svobeslag jager Hyrekudskene deres Heste, og Færdselsordenen kan med Føje tælles blandt dem, »der forsvinde hastigere end Vind og Regn fortærer de paa Hjørnerne opslagne Plakater«. ²⁰⁾)

Alle kører, de Smaa aber de Store efter, selv Vægtene og Kinafarere bestiger, »naar de ret ville vise sig galante«, en Karet; thi af den Slags »Befordrings-Machiner« vrimslede Byen 1792, de fandtes »baade paa Tysk og Dansk, paa Engelsk og Fransk«, og i visse Gader gik man stundom »som i en Caré-Allé«. ²¹⁾)

»Det skal nu gaae her paa Gaderne, ligesom man kiørte om Kap, Brændevoagne med Careter, Careter med Bryggervogne, ja saagar Bøndervogne kiorer sommetider, som Pøkker var efter dem.«²²) Politimesteren var ved at fortvivle, trodsige og uartige gav Vognførerne Betjentene en god Dag, og særlig klagede han over, at Herskabskudskene, i Tillid til Beskyttelse fra deres Herrers Side, fuldstændigt manglede Respekt.²³)

Kørselen havde udviklet sig til en Slags Sport, og om Vinteren kom *Kanerne* frem, Bjælderne klang, og Tæpperne fejede for Vinden. Naar Sneen — som 1777 — lod vente paa sig, var det en Skuffelse for mange; det klagede Hyrekudskene over, det græd »saa mangen brav Jomfru over og maaske Madame med«. »Hvortil nu de nye Topper, nye Kanchuer, de nye Forgyldninger paa Kanerne og Husarhuerne?« »Bielder kime vel nede ved Højbro, men hvilket Menneske af fin Smag og en høj Tænke- maade kunde overtale sig at lade sig slæbe over de blotte Broestene.«²⁴)

Malerisk tog en Kanefart sig ud en Vinteraften i Begfaklers Skær (Fig. 20); thi 1770 havde man ophævet alle tidligere Forbud mod Anvendelse heraf,²⁵) og naar Kongefamiliens Medlemmer kørte til Komædie i Kaner eller Karosser og omgivne af Løbere med flammende Fakler, fyldtes de mørke Gader — hvor kun søvnige Tranlamper brændte — for et Øjeblik af Fest og straalende Lys. —

I Færdselens stadig voksende Strøm trængtes Fodgængerne helt bort fra Kørebanerne, men ikke mindre levende, særpræget og broget var det Billede, *Fortovet* frembød.

Forst gennem haard Strid er dette erobret for de spadserende; thi fra Arilds Tid følte Husværten sig som Herre. Det var jo ham, der maatte punge ud til Brolægning og Fejning, og trods alle Forsøg formaade Øvrigheden ikke at kvæle disse Selvejer-Nykker. Efterhaanden havde Politiet dog begyndt at røre paa sig, og Pressen blæste op til Kamp mod den Overflod af Ragelse, som belemrede de nye Trottoirer.

»Kiolderskure, Trapper, Borde, Stole, Bænke, Gryder, Potter og utallige andre Ting indtage paa mange Steder saa megen

Plads af Fortogene, at man nodes til at troe, de ere anlagte ikke for Fodgængere, men for de omtalte Skramlerier,²⁶⁾ og endnu efter Branden 1795 forundredes man »med Harme« over, at selv Østergades Trottoir »bortranes af Trappestene, Kælderluger, Lygtepæle m. m., tilskrumles af Auctionsfolk, Frugthandlere, Amagerinder, Fiskeblodere, Hosekræmmere, og gøres farlige ved underjordiske Vinduesgrøfter og Trapper.²⁷⁾

Særlig frit disponerede »det respective Marchandiser=Laug«s Medlemmer over Gaden. 1771 greb Politiet ind, men straks istemte de en »væmodig Klage«, og da denne var forgæves, lod de Jammeren fare og fortsatte uforsagt at bruge Fortovet, som de plejede.²⁸⁾ Vrede Stemmer spurgte, med hvad Ret de tillod sig »at opstable udenfor deres Stuer og Kieldere hele Bunker af Skrimmel=Skrammel, hvis Grundlag gjerne bestaar af nogle svære Kister, som netop lader den yderste Kant af Fortouget tilovers for Passagen.«²⁹⁾ Og Politiets Nederlag aabenbarer sig i hele sit Omfang, naar man i Anledning af Kronprinsesse Maries Indtog 1790 henstillede til »Kobbersmede, Marchandiser, Hosekræmmere, Frugthandlere og alle andre, som tage sig den Frihed ellers paa Fortougene at have adskilligt staaende« — den Dag idetmindste at holde dem ryddelig.³⁰⁾

Skinsygt vaagede Borgerne over deres gamle Ret til om Sommeren at sole Sengeklæder paa Trælad foran Husene, og da Politimesteren 1769 forsøgte at værne de nye Trottoirer, rejste Københavnerne sig i retfærdig Vrede; thi man maatte vel spørge om, hvad Meningen egentlig var? Skulde de Folk, foran hvis Døre Øvrigheden havde lagt Trottoir, af den Grund uden videre berøves de lovlige Rettigheder, deres Medborgere i andre Gader ubestridt var i Besiddelse af? Og i sin Raadvildhed maatte Politimesteren opgive at føre Striden igennem.³¹⁾

Det var i det hele taget Synd at sige, at Københavnerne viste de fine, nye Trottoirer skyldig Honnør. Tommer, Brædder og Murstene trykkede Stenene ud af Leje, Vinfade og Lerpotter stod i Falanks foran Kælderhalsene, og hvad værre var, Ryttere lod hensynsløst deres Heste trampe over Fortovene, og Vognmænd og Bønder splintrede Flisekanten med Vognenes

tunge Hjul. Gang paa Gang paakaldte Myndighederne Politiets Hjælp, og med faa Aars Mellemrum opklæbde man fra 1769 paa Gadchjørnerne nye Plakater, som strengt forbød Kørsel med Trillebøre, Anbringelse af tunge Dragter og lignende paa Trottoirerne.³²⁾

Alle Forbud og Trusler var dog spildte; thi — som Riegels 1786 sagde -- »Øret frydes ved Trillebørens behagelige Knir«

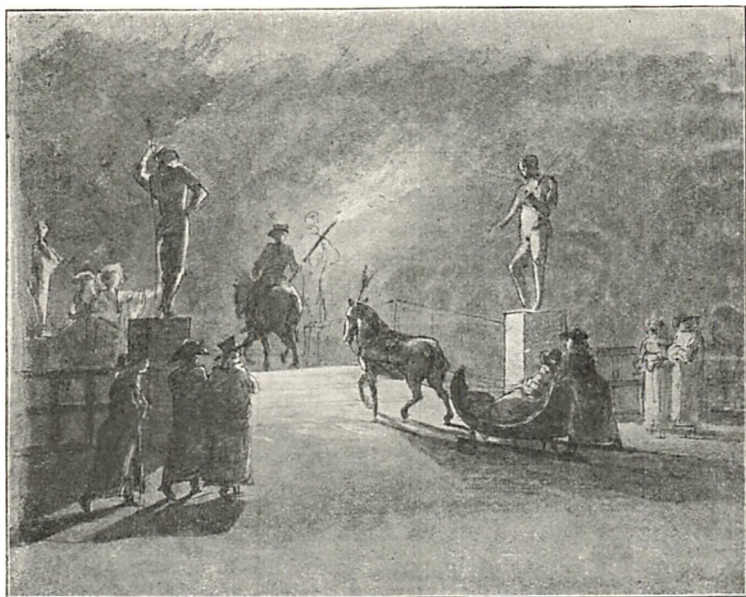

Fig. 20. Kanefart ved Fakkellys over Holmens Bro, 1790erne.
Efter Tegn. af Jens Juel.

ken«, og »at Dragere med Bylter paa Hovedet, Skuldre eller Arme tillades at betjene sig af Fortogene, er ikke allene til Lettelse for dem, men og nyttig og lærerigt for Fodgængerne, som derved vænnes til at vogte sig for Stød paa Legemet og Rifter paa Klæderne«. »Skulde en og anden bekomme Stød, Rift eller styrtes i Rendestenen, bør han tilskrive sin egen Ubehændighed det og glæde sig ved, at han har lært at tage sig i Agt«. ³³⁾

1789 klages der over, at ikke alene Brændebærere og Lastdragere erobrede Trottoirerne, men at »saagar Slaverne vove at trille med deres Bøer paa disse Gangveje,³⁴⁾ ja, paa visse Tider var Gaderne næsten livsfarlige at befærde, særlig yderst i St. Kongensgade ved Fyraftenstid, naar Matroserne i Skarer myldrede hjemad med deres Spaaner; thi da var — paastod P. A. Heiberg — Faren uafvendelig, hvis man uforvarende drejede om et Hjørne.³⁵⁾

Bjælker og Stænger, som ragede ud over Dragernes Skuldre, truede med at slaa Buler i Hovedet paa fredeligt spadserende, og hvor en af Stadens »*publique Poster*« var i Nærheden, spærredes Passagen formelig af Kvinder i Snak eller undervejs med Vandspandene paa deres Hoved.³⁶⁾ Naar omboende Koner og Piger tilmed gav sig til at vadske Tøj her midt paa Gaden, blev det naturligvis rent galt, 1731 klagede en Borger over den »idelige Vadsken og Tærskens« ved Vandposten i L. Kongensgade, som fyldte hans Hus med Spektakkel og ødelagde Stenbroen, og det følgende Aar forbød en Plakat al Vadske og Tvæt ved de offentlige Pumper.³⁷⁾ En Del Aar senere maatte der dog en ny Formaning til for at holde Kvindfolket i Ave.³⁸⁾

»Vandsprøjterne« lurede oppe i Tagskæggene, Kælderposterne nede i Dybet, Skilte og Skrammel, Bislag og urokkelige Sælgekoner rejste paa alle Kanter Forhindringer for Færdsele, og naar Folk — som rimeligt var — tyede ud paa Trottoirets magelige Kantstene, meldte det Spørgsmaal sig straks, naar og for hvem man burde vige til Side. Mødte fredsommelige Folk hinanden paa Fortovets Rand, ordnede Sagen sig let, men galhovede Personer røg naturligvis sammen, saa det gav Gny, grove Ord, Skændsmaal og Haandgribeligheder hørte i den Grad til Dagens Orden, at Politimesteren 1793 fandt det nødvendigt at skride ind. Han foreslog derfor, at den, som havde Rendestenen paa venstre Haand, altid skulde gaa til Side for den, som kom imod ham, men den *Fortovsret*, der saaledes tilfaldt den Person, der havde Rendestenen til højre for sig, gjaldt dog kun Folk i rene Klæder; thi Haarskærere i deres Pudderkjortler og Skorstensfejere i sodet Tøj skulde under en

Mulkt af 1—3 Rdr. altid vige udenom den, de mødte. Denne Regel fulgte man i fremmede Hovedstæder, og saaledes burde det ogsaa være i København. Politimesteren forregnede sig dog grundigt. I sin Visdom regnede Magistraten nemlig ud, at det jo var langt mere praktisk at paalægge Fodgængerne at holde sig paa højre Fortov, og dette Forslag vandt oven i Købet Regeringens Billigelse, idet den befalede Politimesteren at gennemføre det ved en Plakat. Han var dog fornuftig nok til ikke at adlyde, men stilfærdigt at begrave det i al dets Umulighed.³⁹⁾

Naar Fortovene mod Aarhundredets Slutning var blevet saa levende og stærkt trafikerede, skyldtes det ikke alene Befolkningens Vækst, men ogsaa, at Københavnerne i stigende Grad havde faaet Smag for at *promenere* i Gaderne. Hidtil havde mange, Damerne især, holdt sig inden Døre; Holberg ankede over, at de sad inde mangen Gang i hele Maaneder, »efterdi Moden forbyder dem at gaae ud til Fods og de ingen Ævne have ofte til at leje en Vogn eller en Æske«, og Følgen heraf var, »at Promenader og Spadsere-Gange, som ere anlagde for Indbyggernes Fornøjelse og Sundhed, gemcenligen ere gandske ode«. ⁴⁰⁾

Gadernes usle Forfatning gjorde dog sikkert sit til at hæmme Lysten til at promenere, og uden Tvivl har Anlægget af de nye, mere bekvemme Trottoirer banet Vej for den Forkærlighed for at spadsere paa Gaderne, som i Aarhundredets sidste Halvdel stadig mere og mere gjorde sig gældende. Kongens Have myldrede med spadserende i stiveste Puds, i Filosofgangen ved Foden af Vestervold sejlede fremfor alt »Fruentimmer i Modens fulde Udrustning, Flag, Vimpel og Gojs«, frem gennem Vrimmelen,⁴¹⁾ og paa Volden bevægede der sig paa visse Tider af Dagen en stadig Strøm af Mennesker, Damer ikke mindst. »Det var ej for intet, at man forgangen Aar afhug alle de udhængende Grene af Træerne paa Volden«, siger et Blad 1771, da Frisurerne antog taarnagtige Dimensioner; »thi havde det ikke sket, tør jeg forsikre, at mange af dem nu havde stødt an, og maaske en Del af disse høje Haarlokker havde fristet Absalons Skæbne, og deres Toppe havde blevet hængende i Grene til Himlens Fugle, som derved havde fundet en Høben bekvemme Reder«. ⁴²⁾

Manien for at spadsere var ikke alene en Modesag, Maaden at promenerer paa rette Maade var en Kunst.⁴³⁾ Fornuftige Folk saa med Bekymring Forholdenes Udvikling, især da Københavnerinden efterhaanden fandt Behag ogsaa i Aftenture, tilmed ved Vintertide, og Lægen Tode advarede energisk mod denne Uskik; thi »hvorledes,« spurgte han 1779, »er hun udrustet paa saadan et Tog?« »Med et Par Fragmenter af en Hanerumpe, nogle Favne Baand og endel Spindelvæv over en mægtig Totte fremmed Haar; med Titelbladet af en Silkekaabe over Skuldrene, med tynd Silke eller Sirs eller Linnen paa Kroppen, og med et Par Bomuldsstrømper paa Benene.«⁴⁴⁾

Af Gaderne udøvede Strøget især, Vinnelskafte, Amagerstov og Østergade med Galanteri og Modebutikerne, en dragende Magt. Festligt og broget kunde Gadebilledet være, naar Herrer og Damer i farverige Dragter, parykbærende og pudrede, med Kaarder og Solhatte, vrimlede imellem hinanden. I Hælene paa de skønne fulgte naturligvis »Petit-Maitren«, ombølget af Parfume; thi for slig en Fremtoning hørte »Orange-Pomade og lugtende Vande til de uundværligste Nødvendigheder, uden hvilke hans Væsen vilde blive til intet.«⁴⁵⁾

Den almodiske Spræde tripper med lyse Strømper sirligt hen over Stenbroen, nynnende paa en eller anden Vise; thi — som »Aftenposten« 1775 skriver — »jeg mærker, at det er nu Moden at gaae og synge paa Gaden.«⁴⁶⁾ Den pynteligt akkomoderede Paryk gælder det om at skaane, hvorfor den trehornede Hat ofte bæres under Armen i Stedet for paa Hovedet. Hele Aarhundredet igennem, fra først til sidst, kunde man daglig være Vidne til dette Syn paa Københavns Gader, og Wadskiær omtaler Spræden,

»der gaar med Hatten under Arm
om kolde Vinter-Tide,
ret som han svedig var og varm
af Solens Straaler blide,
fordi han ey forderve vil
den skionne Front i Panden.«⁴⁷⁾

Pillen og pudset maatte slig en »Stensliber« eller »Vindueskikker« i Sandhed være; thi bag de blanke Ruder sad de skønne til Doms over hver »Smaaherre«, som svandsede forbi.⁴⁸⁾ Hvilken Skraben og Bukken, Vrikken og Nejen! Hvilken Revu af Farver og ekstravagante Moder! Aarhundredet saa Parykker af alle tænkelige Former udfolde sig, prange og forsvinde, de mægtige, ærefrygtindgydende Allonger fra den store Baroks Dage, lærde Quarre-Parykker, lapsede Pung-Parykker afløste hinanden, og til Slut kæmpede de simple Piske-Parykker en haard Kamp mod det naturlige, lange Haar, som paa den franske Revolu-

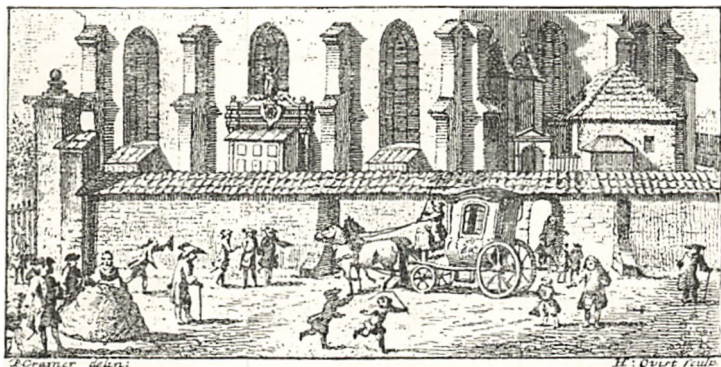

Fig. 21. Færdsel forbi Sct. Petri Kirke. Efter Stik af Qvist.

tions Tid mere og mere trængte igennem. Fiskebensskørter og Adrienner, Salopper og Manteliner, Pocher og Volanter, Solhatte, Sultaner, Fjermuffer og Vifter stod som en Sky om Damerne, og i dette hastigt skiftende Galleri af Moder, der farveprægtigt drog gennem Hovedstadens Promenader, holdt fra Aarhundredets Midte en ny Opfindelse med et sit Indtog, opkastede sig i visse Situationer fuldstændigt til Herre over Fortovet og føjede nye Kvaler til det Utal af Hindringer og Genvordigheder, som taarnede sig op for sagtmodige spadserende.

Paraplyens Oprindelse skriver sig fra Ludvig den Fjortendes

Tid, men efterhaanden forbedredes den betydeligt, og efter 1750 begyndte den saa smaat at dominere i Paris, hvis Borger allerede 1768 skildres som uadskillelig fra sin Paraply, som han det halve Aar slæbte om med klemt inde under Armen.⁴⁹⁾ Som saa meget andet nyt maatte Regnskærmen dog kæmpe med adskillig Modstand, før den vandt Anerkendelse; thi om den, der bar en Paraply, drog man jo let den Slutning, at han ikke ejede og heller ikke agtede at leje en Vogn, hvis Regnen pludselig styrtede ned. Folk, for hvem det var ubehageligt at blive slaet i Hartkorn med Hoben, fandt sig derfor hellere i at blive gennemblødt med Anstand, og af den Grund kneb det særlig i England haardt for den nye Opfindelse at vinde Indpas. Vognmænd og Droskekuske, som straks vejrede Konkurrenter i disse Apparater, søgte da ogsaa efter bedste Evne at gøre dem umulige, ja, endnu i 1770erne kunde en med Regnskærm væbnet Gentleman paa Londons Gader udsætte sig for haaende Tilraab som: »Pas paa Deres Paraply, Franskmand!« »Hvorfor tager I ikke en Vogn, Franskmand?«⁵⁰⁾

Efter Aarhundredets Midte, i 1760erne, dukkede de første Regnskærme op i København, hvor de straks synes at have faaet en mere venlig Modtagelse. Alt i 1740erne kendte man Parasoller,⁵¹⁾ og 1768 kunde det skylle ned, saa galt det vilde. Paraplyerne skulde nok »holde de første Regndraaber ude fra det fineste Skind«. »Det er den største Vellyst at see vore Hiertens Smaa-Herrer under disse Parapluis; deres kreppede og pudrede Haar kommer ikke i mindste Uorden under disse Skierme, ja de ere saa vel forvarede under disse, som i den peeneste Fruerstue, ja bedre end under den fineste Himmelseng. Fortreffelige Parapluis! nu ere Hovederne vel forvarede i den Post. Men Benene. Ak! de hvide Been paa en skiden Gade! Hvor finder man Skierme til dem?«⁵²⁾

Hver »Petit-maitre«s brændende Ønske var at »bære en Parapluis over sit nydelig accomoderede Hoved.«⁵³⁾ Endnu faldt det kun i faa udvalgte Lod at flotte sig med slig en Nyhed, men hurtigt blev den Allemands Eje, og i 1780erne beskrives

den som en hel Landeplage. »De forbandede Parapløjer! havde jeg nær sagt. See, hvordan min Hat seer ud, Mor,« udbryder en vred Borgermand 1783. »Der render de med disse Staværer og krydser igiennem Gaderne for en Smule Regn eller Sne, saa en ærlig Mand, som hidtil har kunnet gaact igiennem Verden uden disse Regnskiermer, og endda beholdt baade sin Helsen og sin Ære, staar i Fare for at miste enten et Øye eller Taget revet af Næsen«. Vis paa at fiske Hat og Paryk op af Rendestenen er man i alle Fald, og hans Kone istømmer de samme Klager; forleden rendte en »Knejsdukke« hendes »Dolle-mose« af med en af »disse Parapløjer, eller hvad det Fanden-skab hedder,« som nu ikke engang Tjenestepiger kan undvære, bare det regner en Smule.⁵⁴⁾

Hvor var Menneskevrmlen i de trange, stærkt befærdede Gader dog broget og ejendommelig! Fra Sidegaderne lod Larmen af hamrende Værktøj, hvor Hjul- og Karetmagere, Kobbersmede og andre Haandværkere spærrede Fortovene med deres Arbejde, og mellem Strogets spraglede Kavalerer og Damer bevægede der sig de mærkeligste Fremtoninger, skrigende Bønder og Gadesælgere af begge Køn, Amagerkoner og Valbypiger, Fiske-, Frugt- og Visekællinger, hele den paagaende Sværm af Gaderaabere, jeg senere skal vende tilbage til. Modsætningerne mødtes. Menneskevrug fra Fattigdommens triste Huler stillede deres Usseldom til Skue, Last og Sult lyste fra blege Ansigter paa de samme Fortove, hvor de promenerendes pyntede Skare trippede smilende forbi.

Hvo, som ønskede en Dragt baaret eller en Haandsrækning til et eller andet svært Arbejde, behøvede ikke at lede længe; thi paa Torve og Hjørner stod fattige Soldater i pjaltede Uniformer med et Reb viklet om Livet som Tegn paa, at de tilbød at slæbe de tungeste Byrder.⁵⁵⁾ Under Adressekontorets Ægide oprettedes der 1765 yderligere et københavnsk »Bud- og Drager-Compagni«, hvis Bude og Dragere skulde forsynes med et Nummer, samt et hvidt Bliktegn, henholdsvis med et B og D paa de sorte Kasketter. Det første Forsøg paa at indføre disse i

senere Tider saa typiske københavnske Gadefigurer var dermed gjort.⁵⁶⁾

Mellem de sammenfejede Moddinger, som laa paa Stenbroen og afventede Skraldevognenes Ankomst, rodede fattige Koner som Gribbe efter Pjalter, Tøjstumper og lignende, som med en Smule Fordel kunde afhændes til Papirmøllerne,⁵⁷⁾ og en Bunke snavsede Gadedrenge pjaskede og ragede uden Hensyn til de forbigaaendes Klæder begærligt i Rendestenens Mudder i Haab om muligvis at opfiske de Smaaskillinger. Sælgekønerne havde tabt. »Rendestensnager« var et almindeligt københavnsk Skældsord for Almuens Born og Skikken »saa gammel som Staden selv«.⁵⁸⁾

I det snævre Højbrostræde, hvor Færdselen var stærkest og en Mængde kærkomne Smutgange aabnede sig ind gennem Gaardene til St. Færgestræde, drev Lømmetyvene med Forkærlighed deres Virksomhed.⁵⁹⁾ Ja, paa Hjørnet af Hysken- og Læderstræde, Naboløs og Compagnistræde holdt Udskuddet af »den jødiske Nation«, mest unge Lømler, et veritabelt Hælerstævne, hvor lutter stjaalne Koster bragtes til Torvs, indtil Politimesteren 1781 slog ned og med haard Haand splittede dette berygtede »Tyve-Rendez-vous«.⁶⁰⁾

Trods alle Forsøg paa at dæmme op for Tiggeriet, trivedes dette stadig frodigt hele Aarhundredet igennem. Hovedstadens Gader vrimlede af ynkværdige Almissesøgende, som paa alle tænkelige Maader paakaldte Godtfolks Medynk. Fra gammel Tid paahvilede det Fattigfogederne — *Stodderkongerne*⁶¹⁾ — at holde Justits i Stræderne og opbringe ulovlige Tiggere, og naar disse grove, brutale Ordenshaandhævere greb ind og under Eder, Skældsord og Stokkeslag slæbte af med deres usle Fangst, som ynkeligt skreg om Hjælp, tog Publikum ofte Parti og befriede de paagrebne Stoddere. Det hjalp kun lidet, at Plakat efter Plakat strengt forbød enhver at gøre Fattigfogederne Overlast under deres Embedsgerning, Slagsmaal og Opløb var næsten en dagligdags Begivenhed, naar Stodderkongerne drog paa Togt gennem Stræderne for at indfange de ca. 500 Tryglere, der gennemsnitligt var Aarets Høst.⁶²⁾

Forhulede, raa og fordrukne, som disse Fattigfolks Bødler i Regelen var, blev de brændmærkede med Borgernes Foragt og Had; alle og enhver vidste jo, at de spillede under Dække med de frækkeste, professionelle Tiggere, af hvilke de modtog Stikpenge for at knibe Øjnene til, og ve den arme Stymper, som ikke forstod at finde det rette Middel til at blødgøre Stodderkongens Hjerte. Med Gysen blev man da Vidne til »den Grusomhed, hvormed disse ølndige paa Vejen behandles, de utallige, græsselige Stød og Slag, som nedregner over de ulyksaliges Hoveder og af Pjalter ilde skjulte Lemmer, de buglede, blodige og sonderslagne Pander og Næser«. Baade det »indvortes kogende Had«, som lyser i Stodderkongens Blik, og de »gruelige Eder og Forbandelser« taler tydeligt nok om, at han besjæles ikke af Embedsiver og Nidkærhed for Loven, men ene og alene af skuffet personlig Rovgriskhed.⁶³⁾

1777 var de fleste Fattigfogeder »hensatte i Rasphuset«, ingen vovede af Frygt for Pøbelens Trusler at gribe deres Scepter, og de 2 tiloversblevne Stodderkonger formaede naturligvis ikke alene at holde Styr paa Tiggernes voksende Hærskare.⁶⁴⁾ Politiet kaldtes da til Hjælp, og 8 Fattigfogeder, fordelt i 4 Distrikter, gik i Gang med det brydsomme Arbejde.⁶⁵⁾ Farer og Genvordigheder hobede sig dog tæt op om dem, selv Skildvægterne paa Volden tog Parti imod dem,⁶⁶⁾ og 1789 saa man sig nødt til helt at ophæve Stodderkongernes ældgamle Regimenter. Vægterne arvede deres Bestilling og fik Paalæg om i 3 Patrouiller, hver 3 Mand høj, at gennemkrydse Stadens Kvarterer.⁶⁷⁾

Synderlig Bedring i Tilstanden var der dog ikke at spore, Tryglernes Mængde og Frækhed voksede, snarere end den af tog. I alle Aldre og af begge Køn belejrede de mod Aarhundredets Slutning formelig Byens travleste Gader. Hver havde sit særlige Jagtrevier. 1786 »befarer en blind Mand Vingaardsstræde og forhandler der Jesu Navn og Guds Velsignelse«, og om »den halte Pige, som i nogle Aar har patrulleret paa Kongens nye Torv«, hed det 1791, at hun havde »samlet sig en liden Kapital«. ⁶⁸⁾ Individier med vædskende Saar og Udslet maatte

— særlig af Hensyn til frugtsommelige Kvinder — ikke vise deres Hæslighed offentligt til Skue, men Gang paa Gang kunde man alligevel møde dette uhyggelige Syn paa Gaderne,⁶⁹⁾ og opførende var den Uskik at lade smaa Børn tjene som Skilt for driftige Tigger-Førældre.⁷⁰⁾

»Den Jammersang, der opstemmes paa vore Gader og Torve af smaa Rollinger, der sætter sig midt ud i Sneen, — er en højst ynkelig Lyd for vore Øren.«⁷¹⁾ Forargede Stemmer løftede sig Gang paa Gang i Protest mod det dagligdags Billede af »elendige, nøgne Børn, som Førældrene er grusomme nok til at jage ud i den haardeste Frost for at sidde plat ned i Sneen« »og dér ved noget, som de kalde Sang, tilbete sig Folks Barmhjerthighed«;⁷²⁾ thi »at see et Par smaae, halvvoxene Børn med en knap 2 Aars gammel Rolling imellem sig, siddende paa et Rendsstensbræt og gennemtrukne af Regn eller Sne, og høre dem i den mest klagende Tone, hvert Øjeblik afbrudt ved Hulken og Graad, at istemme en Psalme«, aabnede et rystende Indblik i den Nød, som hærgede Byen.⁷³⁾

Hvo, som tvivler om disse Forhold, »behage, hvad Dag han vil, at gjøre en Tour igiennem nye Kiøbenhavns bekiendteste Gader, ved hvert 50. Skridt kan han sikkert vente at blive overtryglet enten af arbejdsføre Fruentimmer med lejede Børn paa Armene eller af skurvede Drengene eller af halvvoxne Piger, som knibe de usle Børn, de bære omkring, til de skrige, for at bevæge Folk til Medlidenhed.«⁷⁴⁾

I ramme Alvor foreslog en Bladskriver 1793, at der paa de vigtigste Pladser burde rejses Gabestokke til Brug for »modvillige Betlere«, der med en Seddel paa Brystet skulde udstilles i Halsjernet her, saa Publikum kunde indprente sig deres Udseende og for Fremtiden vare sig for at yde dem Almisse.⁷⁵⁾ —

Denne Forslagsstiller kendte i alle Fald Københavnerne tilstrækkelig til at vide, at de vilde stimle sammen; thi Hovedstadens Borgere var et levende, nysgerrigt Folkefærd, der ved alle Lejligheder skabte Opløb og rakte Hals. »Forleden kunde man næppe komme igiennem en af de største Gader for en

vrimlende og støyende Mængde«, beretter et Blad 1765. »Et uskyldigt Menneske, som vilde have en Mode for sig selv og gjøre sig kjendelig blandt alle dem, som bærer Punge, havde trokket denne Mængde Tilskuere til sig. Hans Haarpung var dog hverken af de største, ey heller af de mindste; men den var grøn med en hvid Sløyfe. Dette var hele Merkværdigheden.«⁷⁶⁾

Hvert Øjeblik var der noget paa Færde i Gaden, hvor ikke

Fig. 22. Københavnske Gadefigurer i 1790erne. Efter Tegn. af C. D. Fritsch.

blot talrige Originaler, men selv Vanvittige samlede lyttende Klynger om sig.⁷⁷⁾ Snart slæbtes en Synder i den spanske Kappe gennem Staden, snart førte Vægtene en drukken Person, fastbunden paa en Stige, til Politikammeret, snart bragte et vildt Slagsmaal mellem Voksne eller Børn Folk til at strømme sammen i Klump — Arbejdere, Haandværkere og Matroser, Tjenstepiger med de evindelige Torvespande paa Armen, Parykmagerdreng med deres Æske, Glarmestersvende i blaa Kappe, barhovede Skomagerdreng og Urtekræmmerlærlinge i brun

Vadmelskasscking med en Flig af Sortlærredsforklædet heftet op i den ene Side.⁷⁴)

Pludselig farer den hele Skare forfærdet til Side, Raab og Skrig skingrer gennem Stræderne, Gadedrengene hujer og vræler, og midt i Forvirringen farer en forpjusket Køter vanvittigt af Sted, lemlæstet og vaad af Blod. En Vogn holder et Stykke henne i Gaden. Mange skynder sig bort for ikke at se den, fyldt som den er med Kadavere af myrdede Hunde, »hvor Kæften er slagen til een Side paa nogle, en anden paa andre, visselig et af de vederstyggeligste Syn, som kan forestilles«.

Et Par plumpe Rakkerknægte med Koller i Næverne hugger brutalt løs paa de ulykkelige Hunde, som forvildede flygter mod alle Verdenshjørner.

Dette i sin Raahed saa oprørende Skuespil var i sidste Halvdel af 18. Aarhundrede saa at sige uadskilleligt fra Hovedstadens Gader, hvor Hundene færdedes i Tusindvis, og hvor man fra gammel Tid søgte at indskrænke deres Tal paa denne grusomme Maade. 1729 havde Kommandanten erklæret disse Omstrejfer, som gravede i Voldene, Krig paa Kniven, i Mængde bukkede de under for Voldskyttens Kugler, og Kadaverne laa længe spredt rundt om, inden Natmanden fik samlet dem op.

40 Aar senere aabnedes der et nyt Felttog, denne Gang i selve Gaderne. Stadsfysikus Wandeler havde en Dag 1769 paa Amagertorv »ej uden Frygt« observeret »en sort, kryllet Hund, som var virkelig gal«, — og dermed var Signalet givet til en ubarmhertig Udryddelseskrig mod de stakkels Dyr. Ægte Hunde og Køtere, Hunde af alle Racer, Farver og Former, var Døden vis, naar de viste sig paa Gaderne. Natmanden og hans Karle sattes i Gang med at slaa dem ned paa Stedet, hvis de lob løse om, og det haglede med Bøder over Ejerne.

Trods Blodbadet beholdt Hundene dog Valpladsen, og de raa Myrderier hørte efterhaanden mere og mere op, indtil Kampen 1783 atter for Alvor brød ud. Ogsaa nu var det Lægerne, som hidsede Sindene op ved at fremmane Hundegalskabens Spøgelse, og atter flød Blodet i Strømme. »Rakkerens frygtelige Optog gennem Gaderne udbredte Dod overalt«, »Hunde-

slægten blev da næsten udryddet«, og alle Venner af disse trofaste Dyr rejste sig harmfyldt mod de raa Scener, som daglig udspillede paa Gaderne.

En Septemberdag 1788 blev den portugisiske Gesandts lille Hund myrdet for Øjnene af sin Herre paa Vimmelskafte af 3 kollesvingende Rakkerknægte, som nylig havde nedlagt 5 andre Dyr. Forgæves havde Diplomaten søgt at redde dens Liv, fnyssende af Vrede gik han til Regeringen, og denne Affære, som truede med at blive ret alvorlig, medførte en Mildnelse af Hundekrigen. 1789 ændredes de barbariske Bestemmelser. Ihjel-slagningen maatte nu kun finde Sted i Hundedagene, den øvrige Del af Aaret slap Ejerne af de omstrefjende Dyr med Bøder, og et Hundetegn indførtes. 1800 indskrænkedes Myrderierne endnu mere, men betegnende for Forholdene er det dog, at der Aaret efter — under det milde Regimente — nedlagdes ikke mindre end 815 løse Hunde paa Gaderne i København.⁷⁹⁾

Naar Rakkerens Folk rykkede ud paa deres Jagt, fulgtes de naturligtvis af en Sværm af *Gadedrenge*, disse tobenede Marodører, der ligesom Hundene sværmede over den hele By som en Rædsel for skikkelige Borgere, en Trusel mod al Orden og Ærbarhed. »Hvilket ryggeslost Levnet seer man ikke blant Skolebørnene paa Gaderne, naar de gaar af Skole, Støyen, Allarm, Skrien, Skielmsstykker, blandede med Skarnagtigheder, til største Vanære for Forældre og Ulyksalighed for maaske mange af de tøyleløse Born,« klager en Indsender 1774 i »Aftenposten.«⁸⁰⁾ Overalt hvor der var den mindste Smule paa Færde, mødte de frem i Hob, pludseligt som skudt op af Jorden; fulde Folk, raabende Tørvebønder, Visekællinger og deslige var deres selvskrevne Ofre, Portenes Maling ruineredes af deres Klinkspil, Husvæggene tilsvinedes af deres Kridt, Piske, Bolde, Drager, Hyldebøsser, Penneposer og deslige blev i deres Hænder velegnede Redskaber til at lave Ulykker og Spektakel i Gaderne.⁸¹⁾

Naar Laugene flyttede Skilte eller et andet Optog festligt drog gennem Staden, eskorteredes det ufravigeligt af en pibende og hylende Skare af disse smaa Tyranner, om Helligdagene stammede de ved Kirkerne, saa det 1771 paalagdes Politibetjentene

at splitte dem ved Hjælp af »nogle velfortiente Rap«,⁸²⁾ ja selv den enevældige Monarks Person var dem ikke hellig. 1786 maatte Overhofmarskallen saaledes forarget paakalde Politimesterens energiske Indskriden; thi næsten hver Gang det behagede de høje Herskaber at tage i Teatret, indfandt der sig paa Slotspladsen »en Hoben Dreng og Lediggængere«, som ej alene med Hujen og Skrig forfulgte de kongelige Ekvipager og trængte ind mellem disse og Løberne, men tilmed opsamlede de fra Faklerne faldende Ildstykker før at bombardere Hestene dermed uden Hensyn til Majestætens Liv og Sikkerhed.⁸³⁾

Særlig paa *Flyttedage* havde Gadedrengene travlt; thi da aabenbarede deres By sig med et fra en ny, højest tiltrækkende Side. I alles Paasyn vendte Staden saa at sige sine Lommer og krængede ud i Dagens Lys alt, hvad Husene ellers gemte. Forstovene spærredes af Barrikader af opstablede Møbler, Herligheder, hvorom en fattig Dreng ingen Anelse havde før, stillede nu til Skue, og Elendighedens Pulterkamre af Skrammel og Røgelse væltedes sammen med Pjalter og muggent Sengehalm ud over Brostenene.⁸⁴⁾ Ventende paa Skraldevognene, som var ude af Stand til i Hast at fjerne alt dette Affald, laa de tilløkkende Dynger, fyldte med Graadyr og Væggetøj, til behagelig Disposition for Unger og Fattigfolk.

Flytturoen var et af de mest karakteristiske Tegn paa, at København var ved at antage større Format, Folk var besat af Vandreløst, Bladenes Spalter bugnede til Tider af Tilbud om Lejligheder, og paa mangt et Hus saa man et *Lejebæt* hænge ud, af og til Side om Side med den *Straavisk*, som efter gammel Skik tjente som Tegn paa, at en Bolig var til Leje.⁸⁵⁾

Naar Flyttedagen oprandt, var Byen som forvandlet, ja en med Forholdene ukendt Person kunde ved Synet af al denne Forvirring let komme paa den Tanke, at Staden hærgedes af Oprør eller Ild; thi »den grumme Vrimmel af Mennesker og Boeskab, Matroser, Soldater, Piger, Dreng, Heste og Vogne«, vakte unægteligt Forestillinger af den Natur.⁸⁶⁾

»Hist staaer et Partic udenfor en Kielder, en Stue, med al sin Armatur, ligesom Fienden udenfor en Fæstning, og hier paa de

indenfore Beleyrede skal opfylde Capitulationen og rykke ud«. Nu drager nogle af »med deres fulde Rustning og alle Aeres-Tegn, nu andre ikkun med halv Mondering og overladende den anden til Huusleyens Forsikring«. Sine Steder er Krigen i fuld Flamme, »Vært og Giester kanonere med de sværeste 18 Pundiger af Skiildsord, som stundom endes med en Udkastelses-Forretning«, her kommer Lejerne ud »med saadanne devote og bedrøvelige Ansigter, som de vare Emigrantere«, og hist forlader de Huset »en bon ordre«. Tobenede Lastdragere og Vognmænd vrimler alle Vegne, de er de eneste, som har Profit af hele denne Tummel; thi »de lade sig redelig betale for at bortslæbe en Hoben Skrab, som ofte ey engang er saa meget af Værdi som Fragten«.*)

Naar Slaget var endt og Stilhed og Mørke sænkede sig over Byen, laa Gaderne hen i et Uføre af skidne Halmdynger, »Udflytnings-Signaler«, som kunde gøre tungsindige Mennesker syge om Hjertet ved Tanken om al den Elendighed og Kval, som havde hvilet paa disse udslidte Lejer af Straa.**)

I dette Syn af Hovedstaden, som den flød i Bunker af kaseret Ragelse, var der næsten noget symbolsk. Slutningen af det 18. Aarhundrede ryddede ud i sit fædrene Bo, mangen ærværdig Tradition slængtes foragteligt bort, nye Tanker og nye Idealer bragte gamle Mure til at vakle. Byen søgte under alt dette at faa Rede paa sig selv, samtidig med at den begyndte at vokse sig større; fra Branden 1728 til Branden 1795 var Befolkningen indenfor de samme Rammer steget med over 20,000, og alene i Kraft heraf fik Færdselen et andet Tempo, Gadelivet en hastigere Puls.

SJETTE KAPITEL

Gaderaab.

„Intet kan saa meget forvirre en Fremmed og gjøre en Landmand Hovedet kruset som det offentlige Falbydelses-Skrig paa vore kiøbenhavnske Gader“.

Aftenposten, 1776, Nr. 102.

GADERNE genlød af Raab. Til Køkkener og Kældere, Svæler og Baggaarde banede Lyden sig Vej, Købmanden, som sad haardt for Skat og Skyld, hørte med Nag og Vrede inde bag sin Disk dette Sælgernes Skrig, Gang paa Gang fulgte han med Spænding, hvorledes Oldermænd og Laug kaldte Myndighedene til Kamp mod disse farlige Konkurrenter. Men Gadernes vandrende Handelsfolk lod sig ikke udrydde, og med gammel Hævd drog deres Tog Dag for Dag gennem alle Stræder af Staden. Af og til lykkedes det ganske vist Laugene at vinde en lille Sejr og forelobig slaa Bom for al Omløben med visse Varer, som de selv havde Eneret til at sælge, men fra Arilds Tid var en Mængde Produkter Gadeskraalernes lovlige Bytte.

Om Paris hed det, at der i hele Verden ikke fandtes en By, hvor disse var i Besiddelse af skarpere, mere gennemtrængende Stemmer. Deres Larmen overdøvede selv Færdselens Drøn over Stenbroen, og for en fremmed var det haabløst at prøve paa at udskille eller forstaa de enkelte Raab. Selv Parisere formaade kun i Kraft af aarelang Øvelse at skelne det ene fra det andet, og ingen kunde i saa Henseende maale sig med Tjænestepigerne, som fra 4. Etage eller fra den ene Ende af Gaden

til den anden straks var i Stand til at afgøre, hvorvidt Raabet gjaldt Makrel eller ferske Sild, Mælk eller Roer.¹⁾

De københavnske Tjenestepiger maa aabenbart ikke have haft saa fint et Øre som deres Søstre i Paris; en Medarbejder ved »Aftenposten« fortæller i alle Fald 1776, at han har set »Piger i Uskyldighed forlange Hvedebrød af en Amagerkone og Æbler af en Sildekjælling.«²⁾ Men Fejltagelsen var tilgivelig; thi selv om Skraalet naturligvis ikke taalte Sammenligning med den Brænding, som slog sammen over Paris' Gader, lod de mange Raab dog ogsaa i København som et Babel af fremmede Tungemaal.

Uvante med denne Støj blev Folk fra Landet fortumlede og ore, en Bladskriver paastod saaledes 1776 at kende en Forpagter, som ikke kunde faa denne Lyd af Hovedet eller et roligt Blund de første 14 Dage efter et Besøg i Hovedstaden. Indfødte Københavnerne trivedes dog særdeles vel i Larmen, ja en og anden foretrak tilmed disse Gade-Raab »for alle Lærkers og Nattergalens Sang.«³⁾

Kedelflikkeres og Skærsliberes Brændevinsrøster rungede mellem Murene, Mælk fra Omegnen solgtes »i den mest klingende Discant og fineste Application«, Manden med Muslinger faldt sine Varer »i den huleste Bas«, og hver Aarstid forte nye Plager med sig. »Den fornøjeligste Tid af Aaret er den, naar Muserne fra Nye-boder og Hed-Gudinderne fra Walbye og Grazieerne fra Amager i buntede Optog og trillende Noder sælger levende Reger og Reddiker, holstensk Sild og Flekkesild etc., men desværre denne Røst, lig Nattergalens Sang, varer kun nogle Maanedre!⁴⁾

Sandelig, nervøse Folk kunde nok gaa fra Sans og Samling over »den forskrækkelige Skrigen og Raaben« af disse Sælgekællinger, af hvilke hin »skriger med holsteensk Sild, den raaber med Villinger, og den hyler med Viser.«⁵⁾ Og ikke nok med Brølet fra Strædernes Bund, selv øverst fra Tagene lod Stemmer sig høre; thi fra 1746 var det Skorstensfejeren paalagt oppe fra Skorstenspibens Munding at »raabe og give Tegn fra sig«, saa alle kunde kontrollere, at han pligtskyldig var steget helt op gennem Husets Røgkanaler.⁶⁾

Gennem Gaderne forvirrede Blanding af Lyde skar Visekællingernes Røst skarpt og skærende som en Ragekniv:

»Her — — er nye Vise — — ser, her — — er nye Historier — — er!«⁷)

Deres Raaben var en Svøbe for Ørene, Synet af deres Personer vakte Væmmelse; thi klædt i Pjalter, dækket af Snavs, travede Visekællingen som et Fugleskræmsel fra Gade til Gade, for hist og her at stoppe op og i drævende Tone aflire en »Nye Vise, trykt i dette Aar«. »Haaret har staaet paa mit Hoved ved at høre de græsselige Stemmer, hvormed dette Vaas falbydes, — Stemmer, som allerede ere saa afskyelige, at de endog have faaet deres Afsked fra Reddikekurven.«⁸)

Denne Plage var gammel. I Frederik den Fjerdes Dage havde Poeten og Bogtrykkeren Povel Phønixberg frem for alle »ladet see sin Dygtighed udi at componere selv adskillige smukke Vers og lærde Viser, som daglig sjunges af smukke gamle Matroner udi de smaa Gader med stor Andagt«, og en Bande Drengene falbød med skingrende Stemmer disse og lignende Aandsfostre over Staden; thi Holberg paastod, at:

»i alle Gader man med Magt sig jo maa trænge
igiennem Viser og igiennem hæse Drengene,
der skrige Øret fuld, hver i sin Melodi:
Ny Viser! nu om Mord, nu Brand, nu Hexeri«.

1726 meddelte Phønixberg dog i sin »forkerte Mercurius«, at det nu var Drengene forbudt at farte om med Bladene og »incommodere honette Folkes Øren med sligt«, men Visekællingerne holdt Stand, og først 1738 slog man ned paa dem ved at paabyde, at alt Salg af ucensurerede Viser skulde ophøre.⁹)

Snart lod Kællingerne dog paany deres Toner klinge og Drengene dukkede atter op. Misfornøjet bemærker Holberg, at »den Omløben paa Gaderne i Kiøbenhavn med Viser og Eventyr, som udi nogle Aar haver været forbuden«, nu atter er »i fuld Drift«, og 1744 klages der over, at Kometvisemagerne lade »deres Mercurios« løbe om med nye Viser.¹⁰)

Som en Bølge voksede Skraalet med disse Tryksager fra Aar til Aar, saa det formelig blev en Hjem søgelse for Byen, og da Trykkefriheden indførtes under Struensens Regimente, kom der først for Alvor Fart i alle de smaa Trykkerier. Deres Produkter fløj som en Sværm Fugle ud over Staden, »jeg seer Kierlinger løber paa Gaden med hele Kurve fulde af disse Skrifter«, hed-

Fig. 23. Amagerkone. Efter gl. Maleri.

der det 1772, og man æklede ved Synet af »pjaltede Kiellinger, barbenede Tøser og nøgne Dreng e at rende Gade op og Gade ned og raabe: *Saa nye Viser!*«¹¹⁾

Hos Svares Enke i St. Kannikestræde. P. Horrebøw, Holm, S. Popp og lignende smaa Trykkerier fik de deres Kurve fyldte, literære Styverfægttere og fattige Studenter leverede Tekst,¹²⁾ og i Betragtning af den Syndflod af periodiske Blade, som bej-

lede til Publikums Gunst, mente »*Det kiøbenhavnske muntre Borger-Selskab*« 1772, at Urtekræmmere og Spækhøkere ikke mere behøvede at komme i Forlegenhed for Papir at svøbe ind i: »en Spegesild i *Læse-Sahlen*, et Pund Smør i *Aften-Posten*, et Pund Ost i *Borger-Selskabet*, en Slump Gryn i *Borgeren i Guds Rige*, et Pund Svidsker i *Kiøbenhavns Allehaande* — jo det vil se herligt ud«. ¹³⁾

Alle disse Ugepjecer levede kun kort, de fleste forsvandt efter de første Numre, men Viserne stod i Flor, København gik en syngende Tid i Møde, »aldrig har vore Gader vrिमlet saaledes med nye Viser, som de nu gjør«. ¹⁴⁾ Med Mishag og Forundring maatte en Fremmed være Vidne til »den uophørlige Skrigen, Tuden, Syngen og Musiceren fra alle Kanter« af Byen. ¹⁵⁾

Mord og Rædsler, som optog Københavnernes Sind og havde Aktualitetens Interesse, greb Visefabrikanterne med Begærlighed; thi endnu havde Aviserne tilstrækkelig Sømmelighedsfølelse til ikke at svælge i sligt, ja i Datidens »Berlingske« kan man 1753 læse følgende Betragtning: »Adskillige i disse Dage her i Staden passerede Ulykker, saasom at en fra China hjemkommen Matros har myrdet et Barn og en Grenadier sig selv, hengives som *Scandala generis humani* heller til Forglemmelse end, at derom noget udførligt skulde meddeles«. ¹⁶⁾

Visemagerne var mindre nøjeregnende, og 1782 har Kællingerne uden Tvivl kunnet gøre Regning paa god Afsætning af det sidste, højaktuelle Produkt:

»Et Speyl paa en blodig Hævns Følge, som viste sig i Mousqveteer Johan Schurses afskyelige Gierning, da han paa en forskrækkelig mordisk Maade anfaldt sin Kiereste i lille Kongens Gade og ynkeligen skildte hende ved Livet. For hvilken Grumhed han den 18. April blev henrettet med Sværd«. ¹⁷⁾

De følgende Aar falbødes paa Gaderne rystende Skildringer af Dagens Krønike som:

»En opvækkende Nye *Vise*, hvorudi Misdæderen Johan Friderich Petersen Kineser, Musketteer ved det Norske Livs regiment, som for begaaet forsætligt Drab paa sit eget Barn

blev henrettet ved Radbrækning og lagt paa Steile og Hjul Torsdagen den 11. December 1783, forestilles som sin Synds Bekiender og en i Fængselet omvendt og benaadet Synder. Synges som: Nu velan vær frisk til Mode«.18)

»En opvækkende *Nye Viise* om det Mord, som blev udøvet i Vibens Huus d. 26. Martii 1785, hvor en gammel Mand, navnlig Erik, paa den grummeste Maade blev ihjelslaet. Til Advarsel og Opbyggelse forfattet under den Melodie: Kommer til mig, sagde Guds Son«.19)

Lyttende Klynger har sikkert lejret sig tæt om Visesælgerskerne, naar de begrædeligt foredrog »en aandelig *Nye Viise* om Selvmord i Anledning af Sara Jacobs, der skar Halsen af sig ude paa Vesterbro d. 15. Apr. 1785«, eller om hin »ulykkelige Haarskierer, som Tirsdag d. 26. Febr. i Aar, 1788, slog sit lille Pige-barn ihjel i det Huus i Hummergade, hvor han boede«.20)

Jævnside disse »til Advarsel for Menigemand« sammenflikkede Vers stod den humoristiske Genre højt i Kurs; thi Aarhundredets Slutning var en munter, livsglad Tid, og en Vrimmel af plumpe Viser oversvømmede Byen, Dyrchavsbakken ej at forglemme, hvor Tiggerkællinger med Bravour afhaspede »de ypperste af vore gemeeneste og afskyeligste Gade-Viser, hvoraf Presserne i vore Dage producerer saa smuk en Forraad, og Gadeskraalerne paa en passelig Maade udbreder til største Skam og Vanheder for Nationen«.21)

Med god Grund paatalte man dette usselige Kram, utugtigt og talentløst Makværk som »den nye *Vise* om Løjer over alle Løjer Nr. 1, 2, 3 og 4, om Manden, der malede Æselet paa sin Kones Mave, om det naturlige Vand i Skræderens Lomme, om Madame Diabels Dyder« og deslige.22) Særlig haard var Smaatrykkeriernes Konkurrence om Fastelavns-Viserne, et ubedrageligt Tegn paa, at disse frydede Almuens Øre, og jo mere Fart der var i dem, des bedre. — »En ny *Viise* om Fastelavns-Glæden hos Ungdommen. Hei Hans og Peer! Skynd Jer, Katten er alt i Tønden, siden skal vi løbe og sanke Æg, slaac Potten itu og drikke Skaaler. Ha! Ha! Ha!«.23)

Med saa fristende en Titel var det vanskeligt at hamle op,

men Konkurrenterne satte alle Sejl til og sparede ikke paa Sværten: »En nye Fastelavns Viise om Løben og Renden og Riis paa Enden, om Kat og Boller og Gaas og Æg, om Haner, Potter og Spil og Leeg«. »Splinter nye kiøbenhavnske Faste-lavns-Løyer til stor Opmuntring for alle friske Gemytter«. »En smuk Nye Viise om den vakre Fastelavn i det lystige Kiøbenhavn, hvor Folk faar Ild i Gumpen af Riis paa Rumpen, om Mjød og Boller og Gaas og Kat og Dans og Spil den hele Nat.«²⁴⁾

I de Bunker af Makulatur, hvormed Konerne slæbte om, glimrede der dog til Tider ægte Perler, som paa denne Vis fandt Vej dybt ned i Folket; thi en Mængde af Tidens skønneste Digte vandrede som simple Skillingstryk ud i Byen. Blandt de usleste Produkter kunde man flere Gange finde Johannes Ewalds »Kong Christian stod ved højen Mast« i Visekællingens Kurv, og i denne holdt ogsaa *Carl Michael Bellmans* udødelige Poesi anonymt sit Indtog i Danmarks Hovedstad. Trods den forpjuskede Dragt, hvori Trykkerne fremførte disse svenske Viser, lyste de af Digterens Genius, deres fejende Toner tog Københavnerne med Storm. Alt 1770 begyndte »*Gubben Noack*« sin Sejrsgang, og »*Käraste bröder, systrar och vänner*« var i 1780erne saa at sige Allemands Ejc. Gang paa Gang lød disse Strofer fra Vinstuer og Kældere, hvor Glæden holdt til og Bacchus regerede, deres Skønhed bragte Rigdom og Fest blandt Smaafolk i København, hvis højere Kredse fornemt lukkede Salonerne for den fremmede Sanger.²⁵⁾

I Gadeviserne skimter man Tidens Træk, hjemlige Begivenheder, store og smaa i Flæng, afspejlede sig deri, og nu og da strog der igennem dem et Pust af den Storm, som bragte Europa til at skælve. Fra 1794 kunde man saaledes af og til paa Københavns Gader høre en Visekælling istemme den danske Oversættelse af Marseillaisens ildnende Strofer.²⁶⁾

Forgæves søgte Politimesteren at dæmme op for »den gamle Misbrug« at udraabe »Nye Viser« i Byen. I Virkeligheden maatte han ret magtesløs være Vidne til, at Uvæsenet gik over alle Bredder og Storstedelen af Tryksagerne vakte almindelig

Forargelse. 1785 gav Kancelliet ham dog Ret til at stævne Trykkerne for sig og indprente dem under Straf at staa til Ansvar, hvis deres Produkter stred mod »Ærbarhed og gode Sæder«. ²⁷⁾ Men den evindelige Raaben kunde han ikke faa Ram paa, Pjecer, Viser og Almanaker slæbtes i Dynger fra Stræde til Stræde, Drengene skreg sig hæse med »Hverdags-Almanaker paa Tysk og Dansk«, og »Almanak-Matronerne« var sikre nok i Gadeskraalernes Kor. ²⁸⁾ Det følte derfor som en Befrielse, da en Plakat 1805 bragte »al Udraaben og Syngen paa Gaden med Viser, Bøger, Almanaker og Fortællinger, trykte eller skrevne«, til endelig at forstumme. ²⁹⁾

Raabet med andre Varer blev derimod ved; en Mængde Mennesker, Kvinder ikke mindst, tjente fra gammel Tid deres Brød ved at gaa om paa Gaderne med Kurve med Fisk, Østers, Frugt, Citroner, Grøntsager og deslige. Mod Forevisning af en Attest fra Mændenes Compagnichefer havde Militærets Koner Privilegium herpaa, og som et Uvejr rasede deres Hærskare over Staden. ³⁰⁾ For at hindre Sælgekurven i at blive et Skalkeskjul for Usædelighed, havde man dog forbudt unge, friske Kvinder i Alderen fra 12 til 40 Aar, under Straf i Spindehuset, at løbe om og raabe i Gaderne, men trods alt trivedes Uvæsenet saa stærkt, at Politimesteren fandt sig foranlediget til at gøre Brug af Loven i hele dens Strengthed. ³¹⁾

1788 slog han ned paa en 16aarig Pige, som ved Gammelstrand raabte med Viser. Hun tilstod i 4 Aar at have løbet om med Frugt om Sommeren, Almanaker og Viser om Vinteren, men undskyldte sig med ej at vide, at det var forbudt; thi mange unge gjorde jo det samme, og en Kone i »Glargesters-Kælder« i Vognmagergade holdt blandt andet 3 unge Piger til denne Forretning. Dommen lød paa 4 Maaneders Spindehus. Pigens Moder satte alt i Bevægelse for at redde hende, medens Politimesteren paa sin Side kæmpede for at faa Lov til at statuere et Eksempel. Men da Kongen befalede, at hun skulde loslades, maatte han naturligvis bøje sig. ³²⁾

Den Slags Nederlag, som hurtigt spurgtes i Kurvekvindernes Flok, bidrog ikke til at lette Politiet Opgaven, og mod Aarhus

dredets Slutning tog Konernes Omløben et saadant Omfang, at mange fik Betæneligheder. Ikke uden Grund stillede et Blad sig 1788 tvivlende overfor Nyttens af »disse omvandrende Negotiantere, disse Gade-Høkere, Gade-Skralere, Husbesogere, af vimsende Jøder og veltalende Sælgekoner«, og alt nu bragtes det i Forslag at indrette mindre, murede Boder langs Kirkegaarde og om Kongens Have, hvori disse Smaahandlende solidt kunde tøjres.³³⁾

Ved Morgengry, naar Bondernes Kærrer nærmede sig Staden, drog Sælgekoner dem i Møde, ofte helt ude ved Valby Bakke, for at faa Kurvene fyldte,³⁴⁾ — og med disse paa Hovederne eller under Armen lod de et øredøvende Spektakel bryde løs over Byen. »Her er nu saadan en Allarm ved Stranden, at man ikke kan gaa dér forbi for lutter søde Æble,« hedder det 1727; »thi Æble-Kierlingerne ataquerer de forbigaaende saa stærk med saa mange Æble for 1 Skill,« at man maa slutte, at Næringen maa være sløj, »og derfor Raabet des større.«³⁵⁾

»Pærer! Pærer! rare Pærer! Sommer-Pærer! glante Pærer! Jomfru Pærer!«³⁶⁾

»Caraviner! Caraviner! saa Bøtten fuld for 4 Skilling!«³⁷⁾ vrælede Kællingerne, og Godtfolk maatte nok spørge, hvad »en Bøtte« egentlig vilde sige, om det var et justeret Maal eller ej, og i sidstnævnte Tilfælde, hvorfor det da blev taalt?³⁸⁾

Citron-Konen med sin »frugtbringende Kurv« paa Armen i ivrig Sladder med Tjenestepigerne var en staaende Figur i det københavnske Gade-Sceneri,³⁹⁾ og Wadskiær udtalte som sin Formening, at dersom den »asiatiske Æbel-Kone Idun slog sin Bod op her paa Torvet hos de andre Citron-Koner, vilde hun faae langt større Aftræk end Resten; thi hendes Frugt vilde uden Tvivl komme een og anden vel tilpas.«⁴⁰⁾

»Korgen med citroner
tynger inte mera hennes arm,
nu ibland baroner
dansar hon sig varm«.

synger Bellman,⁴¹⁾ og »Citrontøsen« Marthe optræder som en af Hovedfigurerne i P. A. Heibergs Parodi »Mikkel og Malene«.⁴²⁾ Deres Kurve med de gule, duftende Frugter fyldte op paa Fortov og Torv, og som sidste eneste Ætling af Citronskoneernes forhen saa talrige Flok staar der den Dag i Dag en

Fig. 24. Piskebaandsjøde. Efter Maleri af Cramer.

gammel Morlil trofast paa Post paa Hjørnet af Højbroplads og Gammelstrand.

»Skal I ha Brunkras? Brunkras? Brunkras?«⁴³⁾

Allerede i 13. Aarhundrede raabte man med Brøndkarse paa Paris' Gader,⁴⁴⁾ og i det 18. Aarhundrede var den saa efterspurgt i København, at Kællinger fandt det Umagen værd at løbe om

dermed over hele Byen. Bonden, som sendrægtigt Fod for Fod kørte frem i Strædet med Vognen fuld af Kartofler, overlod stundom en Gadedreng med friskt Stemmemateriale at raabe »Kartofler, Kartøf!« saa han selv kunde spare paa Mundtøjet,⁴⁵⁾ og Tørvebønderne, som trak af Sted med deres Læs, plagede Folk med deres uudholdelige, atter og atter gentagne Brøl:

»Tørre! Tørre! Tørre! Tørre! Tørre!«⁴⁶⁾

»Denne behagelige Morgensalme, som gaar under sin egen velklingende Melodie,« jagede Københavnerne op af deres søde Søvn, og særlig paa Kultorvet og der omkring stimlede skraalende Djævlø af Bønder sammen med deres »Tørre! Tørre! Tørre!« For Enden af Købmagergade kunde man — efter hvad det 1780 paastaas — »intet andet øjne end blaa og graa Kaskietter og Hoveder af Heste og Folk«. Den, som vovede sig ind i Vrimmelen, forfulgtes formelig af Bøndernes Lovprisninger af deres Tørv,⁴⁷⁾ og langt ind i 19. Aarhundrede hjemsøgte Byen af disse Plageaander, »en ofte røveragtig Bande, der truede ensomme og frygtsomme Personer til at købe deres snyderagtigt læssede Varer«.⁴⁸⁾

Den Støj, Tørvebønderne forvoldte, overdøvedes dog næsten af »den excessive Allarm, med hvilken visse højkrøstede Bønder i de grønne Ærters Tid opfylder vore Gader, ret som om der enten var Ildløs, eller Svensken var i Landet, eller noget andet Ondt var forhaanden«.⁴⁹⁾

»Grønne Kranse! Grønne Kranse! skal I ha' grønne Kranse?«⁵⁰⁾

Hvor grov og rusten Stemmen end var, bragte den Folk inden Døre til velvilligt at lytte, naar den første Gang lød i Gaden. Udenfor smilede Foraarssolen jo Varme og Lys ned i det mugne Stræde, Skyggerne drog sig saa bløde tæt ind under Husene, og fra Tagskægget fløjtede Stæren. Det var Vaaren, som meldte sig i Byen. Langt ude i Skovene brød Bukkargrønt frem af den røde Bund, duftende og friske hilstes Skovmærke-Kransene som et Bud fra den frie Natur. Bønder fra Nordsjælland bragte dem til Staden. Bærende den hele Forsyning af Kranse i en Kurv paa sin Ryg, medens et mindre Udvalg var stukket paa en Kæp.

han holdt i den ene Haand, betegnede han Poesien i Gadevrærlernes Bande (Fig. 25),⁵¹⁾ og i hvert Fald senere hen fuskede ogsaa Smaadrenge ham i Næringen. I Poul Møllers berømte Foraarsdigt hedder det jo om det unge, forelskede Par, at »Pogen sælger til dem grønne Kranse«.

Byen belejredes næsten af Bønderkoner med deres Varer. Frugtkællingerne spærrede Højbrostræde, og paa Ny- og Gamme-Torv traf man »I'albyerne« med Fjerkræ, som de i alles Paasyn plukkede levende, »fordi disse stakkels Creature derved kommer til at se mere fyldige og fede ud«.⁵²⁾ Filosofgangen gjordes usikker af »krydsende Kagemænd«,⁵³⁾ »Kurvekoner« med Brød og Bagværk piskede ikke alene til Bagernes Harme om fra Hus til Hus, men slog Lejr paa Torve, Gader og langs Volden,⁵⁴⁾ og i Porte og Kroge lejede *Amagerkonerne* sig fra gammel Tid fast Stæde af Husværterne.⁵⁵⁾ Uden Hensyn til Folk spærrede de næsten Trafiken med et Bolværk af opstabilede Kaalhoveder, Gulerødder, Roer og Dritler med Smør (Fig. 23); thi hos dem købte Københavnerne gerne friskkernet, »ge-meenlig kaldet Koppe-Smør, fordi det udsælges i en Træ-Koppe eller Træ-Maal, der holder omtrent et Pund Smør«.⁵⁶⁾ Saa at sige alle Grøntsager avledes paa Amager alene, andre Bønder dyrkede næppe nok til eget Forbrug, ja 1771 saa en Forfatter mangan Gang med Græmmelse, hvorledes de lod Amagerne proppe deres Poser med Køkkenurter. »Er det ikke beklageligt, at Bønderne ey i det ringeste har disse Sager i deres dog store, men med Nælder og Skarntyde begroede Haver?«⁵⁷⁾

Hyggeligt i Ly af et Skur eller Solsejl sad *Pølsekonerne*, ligesom »Amagerinderne«, støt placerede paa Fortovet, og om »en hæderlig Matrone«, som paa et vist Hjørne solgte Blodpølser, fortæltes det 1765, at hun »fandt forleden for godt, maaske af en Overilse, at bryde sine Pølser itu, og slog de forbigaaende i Hovedet med Stumperne«.⁵⁸⁾

Den Slags Voldsomheder hørte forøvrigt mest til ved Gamme-strand; thi i Kraft af sin Drøjde og skrækkindjagende Mund var *Fiskerkællingen* uimodsagt Gadeskralernes Dronning. Med en Myndighed, der ofte voldte Politiet Bryderier, dominerede

hun Fisketorvet ved Gammelstrand, og den overvældende Syndflod af Eder, Grovheder og Fornærmelser, hvormed hun slog enhver Modstander af Marken, gjorde Gammelstrands-Kæften vidt berygtet. »Skulde nogen tvivle om, at der endnu findes Amazoninder blandt os, kan han kun passere en vis bekiendt Gade her i Kiøbenhavn, da jeg mener, han strax skal finde sig convinceret«, siger Wadskiær 1741.⁵⁹) og atter og atter fandt Bladene Fornøjelse i at dvæle ved de drastiske Scener, som udspillede her. »Ved gammel Strand bliver Løverdags Formiddag opført et gammelt Skuespil, Skiendegiesten kaldet, i 3 Opføttøge«, hedder det i »Aftenposten« 1778. »Stoffet til dette Stykke er taget af Abeloncs Aftenfortællinger. Man venter Stykket vil finde Bifald. Til Slutning dances Balletten Sladdertasken, hvori 12 Fiskekurve sees at danse mellem Danserindernes Øren, og endes med en Eloge over alle Aalehoveder, Ulkemaver og Torskegab.«⁶⁰)

For hoviske Øren var Fiskekonernes Udgydelser saa vist ikke, »det vilde være til Overflod at fortælle nogen af de Passager, som indløbe i Gammelstrands Matroneselskaber, da de baade ere for mangfoldige og smudsige, og desuden alt for bekiendte for de Forbigaaende, at de her bør igientages«, men én Historie kan Bladet dog 1775 ikke nægte sig Fornøjelsen at meddele »for sin Sieldenheds Skyld«. »En Bonde var forleden kommen ind med Aal og, som sædvanlig, solgte dem til disse Matroner. Kiøbet var sluttet og Aalen leveret; nu kom det til Betaling, hvilken ogsaa fulgte, men der fejlede 2 Sk. i Pengene. Bonden blev vred og vilde have sine Aal tilbage, det kom til Klammeri, og det gik da løs paa adskillige Douceurer, som man bedre kan tænke end sige. Kierlingen blev næsten rasende og tog sin sædvanlige Tilflugt til, at hun viste Bonden sin, men han forstod Uret, dyppede sin Tiærekost i Tiærekanden og gav Madamen en Skionplet, saa hun lystede ikke efter flere.«⁶¹)

Blandt utrolige Ting anfører et Flyveblad 1774 blandt andet, at »forleden Torsdag var ved Gammelstrand ikke Slagsmaal en hel Dag, og man horte ikke et Skieldsord en halv Time.«⁶²) I disse Pusterum mellem Slagene tronede Madamerne som ufor-

melige Byldter af Tæpper og Skorter bag deres Kurve, ved Vintertide havde de et Varmebækken eller lignende anbragt under Fodderne, og meget ofte sad der en rygende Kridtpibe i Munden paa dem. »Ingen maa tænde sin Tobakspibe ved en Nat-Flise eller Ildpotte, som Kaal- og Fiskerkiællingerne paa Torvet og ved Stranden gjør«, siger Phønixberg i sin »Tobaks-Recess«,⁶³⁾ og Wadskiær synger:

»Toback, Toback, ved Gammel-Strand
 har Kionnet ret Forstand:
 der sidder Else Spege-Sild
 og spruder tapper Damp og Ild,
 Toback, Toback, Toback.«⁶⁴⁾

Indtil Kl. 10 Formiddag vajede det røde Torveflag, smykket med Stadens Vaaben, som Tegn paa, at kun Borgereskabet maatte købe ind til eget Forbrug af de Fisk, som til Baads eller Vogns fortes til Torvet, og først naar Flaget sænkedes, blev det Sælgekonernes Tur at forsyne sig til videre Forprang i Staden.⁶⁵⁾ At styre Kællingerne saa længe var en uhyre vanskelig Sag, men 1771 greb Politimesteren myndigt ind, og det lykkedes ham virkelig for en kort Tid at opretholde Ordenen.⁶⁶⁾ »Argus« overværer netop da paa en Kro en Samtale mellem 2 Bønder, der udbreder sig i Lovtaler over den nye Tingenes Tilstand; thi »tilforn maatte vi taale, at disse Fisker-Kiærlinger bemægtigede sig vore Vogne; en tog vor Svobe, en anden vor Hat, ja, én tog mig,« siger den ene Bonde, »engang i Haaret og sagde: Hundsvot! her skal du holde og lade mig faae din Fisk. Hvad skulde jeg gjøre. Hun sad allerede skrevs over Tonden, og at have kastet hende ned, var det samme som at have styrtet mig i en Livs-Fare.«⁶⁷⁾

For at ave Furieflokken stod en Gabestok med Halsjern parat paa Fortovet ved Kanalen, og under Drengenes Jubel kom en balstyrig Kælling hvert Øjeblik i Klemme her med en Vægter ved hver Side og Jernhængslet solidt laaset sammen om den rebelske Strube. En ny Stotte anskaffedes 1772, men raadden og mæt af Dage faldt den 20 Aar senere om Kuld, saa man hur-

tigst muligt maatte lade den slæbe i Sikkerhed for Tyvefingre og gøre Skridt til Rejsning af en ny, uundværlig Gabestok med tilhørende Trappe.⁶⁸⁾ Al Strengthed til Trods lykkedes det dog ikke at tøjle Matronerne, de 2 vagthavende Betjente eller Vægtere formaadede ikke at sætte sig i Respekt, og i sin Vaande vidste Politimesteren 1782 intet andet Raad end at foreslaa i Torvetiden at anbringe Kællingerne ved Skamstøtten paa Graabrødretorv. For ej at faa Byens Indre forpestet med Stank modsatte Magistraten sig dog dette,⁶⁹⁾ men Forslaget vakte Opsigt, og Svares Enke sendte straks en ny Vise om Fiskerkællingernes Forflyttelse i Handelen under Melodien: »En yndig Pige, et godt Glas.«⁷⁰⁾ Gammelstrands-Matronerne var et stridigt Folkefærd, som det ikke var let at flytte med, og gik Politiet deres ældgamle »Kettigheder« for nær, sogte de Bistand paa allerhøjeste Sted.⁷¹⁾

Medens en udvalgt Buket af Konerne vel indpakket hævdede Skansen paa Fisketorvet, forsynede en Mængde andre sig med Fisk og stormede med fyldte Kurve gennem Gaderne, hvor deres skrallende Stemmer sejrrikt tog Kampen op mod de andre Smaahandlendes Kor:

»Frisk Torsk!«⁷²⁾ — »Her er V'illinger! V'illinger! V'illinger! V'illing. !.«⁷³⁾ — »Her er Skrupper!«⁷⁴⁾

Og uden mindste Afgivelse lod Raabet fra Aar til Aar: »Skel I ha' Holsteens Sild! Skel I ha' Flekke-Sild! Skel I ha' Reddiker, Piger?«⁷⁵⁾

»Gak ud og sig til de Kiellinger, som raaber med Østers, at de maa ikke raabe i denne Gade, hvor jeg boer,« siger Herman von Bremenfeld til Henrik i »Den politiske Kandestøber«, og Holberg, som selv var meget sensibel overfor al unødig Larm, kendte fra København særdeles vel dette Falbydelses-Skrig, som paa visse Aarstider skingrede gennem Gaderne.⁷⁶⁾

I Schesteds Digt »Kiøbenhavn's ynkelige Klage« figurerer saaledes en Rendekælling, som med Østerskurven paa Arm udslynger sit: »Hvo vil købe?« og i Bindebrevet »Barselstuen« fra 1680erne genlyder det i Stroferne:

»Ja lystig! Bordet fuldt; ved Stranden man nu raaber:
Køb Østers!«⁷⁷⁾

I 18. Aarhundrede synes dette Raab dog at være forstummet, men saa meget voldsommere tog Muslingemændene fat med deres:

»Moos...! Moos! Moos! Moos...ling! her er Mosling!«⁷⁸⁾

Alt i 1660erne klang det i Gaderne, hvor det vedblev at lyde i et Par Hundredeaar;⁷⁹⁾ skönt »hvo kan begribe, at den Sta-

Fig. 25. Bonde med grønne Kranse. Efter gl. Maleri.

velse Muus, udraabt med fuld Hals, skal betyde Skræl eller Muslinger?» »Skulde en Fremmed ikke snart tænke, at man i Kiøbenhavn spiste baade Rotter og Mus.«⁸⁰⁾ Populære var Musling-Bønderne ikke, næppe uden Grund mistænktes de for at knibe under Udmaalingen, og 1799 anbefalede man Politiet at paase, at de brugte justeret Maal i Stedet for »at betjene sig

af Holger Danskes Fingerbol.«⁸¹) Særlig vakte de dog Uvilje, fordi Københavnerne, Guderne maatte vide hvorfor, fuldt og fast troede, at det vilde blive daarligt Vejr, Regn eller vedvarende Frost, naar deres Røst skreg op i Gaden, og »mange ville have fundet, at denne Mening ikke altid er ganske ugrundet.«⁸²) Da en vis Bondemand, som omkring 1800 ofte kom til København med Muslinger, frem for alle andre var i Vanry som Ulykkesprofet, kunde den stakkels Mand næppe køre et Par Skridt gennem Gaderne uden at blive bombarderet af Skældsord og vrede Tilraab som: »Er din Ulykkens Fugl nu her igien!« »Er det nu Tid at raabe med Muslinger, I Helvedes Menneske!« Sandelig, surt fortjente denne Bonde sit Brød; »thi Almuens Forbandelser hviler næsten paa hver af hans Muslinger.«⁸³)

Medens disse Gadehandlers »Moos! Moos!« lod mørkt og tungsindigt, smældede Rejesælgernes Raab rapt og livligt som en Fanfare:

»Her er Reier, her er spanske Reier, her er franske Reier, her er danske Reier, her . . . !«⁸⁴) — »Skal I ha' levende Reier, Piger?«⁸⁵)

I Regelen var det Somænd, som bragte de smaa, langs Kysterne strogne Skaldyr til Staden, bærende dem i det store Net, hvori de var fangede,⁸⁶) og i Konkurrencen med Muslingebønderne havde de hele deres Stemmekraft behov; thi ogsaa KrabbeKoner brølede op af alle Livsens Kræfter baade med røde og med levende Krabber:

»Her er kogte Kraber! her er varme Kraber! her er friske Kraber!«⁸⁷)

Til Københavns mest typiske Gadefigurer hørte dog i første Række de handlende Jøder, som med Standkvarter i Højbrostræde solgte gamle Klæder, Messingurnøgler og lignende Smaa-ting af ringe Værd, samt fremfor alt de uundværlige Piskebaand i brogede Kulører.⁸⁸) (Fig. 24). Ingen i hele den energiske Flok kunde dog i Berømmelse maale sig med Moritz Pfeifermann med Tilnavnet *Obligirt*, en kortbenet, lille Jøde med kroget Næse, trekantet Hat paa det graa Hovede, langskodet Frakke,

Knæbenklæder og Alenstok og Baand i Hænderne. Alle i Byen kendte ham, Kunstnerne forevigede ham baade i Skulptur, Stik og Maleri, og hans snurrige Væsen og Fremtoning gjorde ham — ved Siden af den radmagre Forfatter af Københavns »fyrgterlige« Ildebrands-Historie, Stadskirurg Reiser og et Kødbjerg som Bordelværten »Prins Kørud« — til en af Hovedstadens mest fremtrædende Originaler. Hver, som købte et Par Baand af ham, var vis paa at blive tituleret Kammerherre, og da han højtbedaget døde 1805, havde han i mangfoldige Aar slidt Gædens Brøsten og solgt Baand til flere Generationer.⁸⁹⁾ 1777 nævnes han allerede som en almenkendt Person i »Aftenposten«s Spalter, hvor to unge Piger fremføres siddende ved Vinduet, hvor de morer sig med at udpege hinandens Tilkommende blandt de forbipasserende; thi blandt disse faar den ene til almindelig Moro Øje paa »Monfr. Obligert«, den anden paa »Peer Snustobak«, der uden Tvivl ligeledes har hort hjemme mellem de københavnske Originaler.⁹⁰⁾

Ogsaa Snustobakssælgere dukkede nemlig nu og da op blandt Gadchandlerne, af hvilke en Mængde kom og forsvandt i Aarernes Lob, stadig jagede af Laugene, som ikke med Urette saa sig truede i deres Næring, da Strædernes paagaende Sværm af Handelsfolk forgreb sig paa alt.

»Skal I ha' Kornfrøe, dansk Kommen, Hampefrøe, Sennop, Piger!«⁹¹⁾

Sælgekoner bar ikke blot den Slags Varer om i deres Kurve, ogsaa Urtekram, Legetøj og deslige falbodes ulovligt fra Dør til Dør,⁹²⁾ Naalemagere lod Omstrippere paa »Hjørner og Stræder udraabe deres Naale«, Gortlere bragte Urte- og Isenkræmmer-Lauget i Harnisk og nedkaldte Politiets Indskriden mod Smaafolk, til hvem de solgte deres Varer til Gadesalg blandt »Bønder, Matroser, Soldater og saadanne ordinaire fattige og ringe Folk.«⁹³⁾

Mellem huserende Børstemænd og støjende Kedelflikkere blandede der sig vel ogsaa i 18. Aarh., ligesom senere, Sælgere af Sengchalm, Sand og Flintesten til Fyrtojer, og naar Svovl-

stikker falbødes paa Gaderne i Stockholm, har de sikkert heller ikke manglet i København.⁶⁴) Forgæves søgte man imidlertid at faa Kludeopkøbet til Papirmøllerne i fast Gænge gennem Udraabere, som anmeldte deres Komme i Strædet med: »*Pjalter, Lumper for skønne Vare!*« fordi de tilbyttede sig Kludene for smaa Galanterisager. Gang paa Gang gik Pjalte-Indsamlingen i Staa, og 1787 tog man paany til Orde for at lade det i Udlandet almindelige Raab: »*Lump! Lump!*« eller »*Holump! Holump!*« gjalde gennem Hovedstadens Gader.⁶⁵)

En Skare af Smaafolk travede derimod stadig Byen rundt med *Pennefjer*, en ubetydelig Forretning, paa hvilken der saa godt som intet var at fortjene, naar Omløberne holdt sig paa Lovens Grund.⁶⁶) Mangen Gang udnyttede de imidlertid deres Besøg paa anden Vis; thi bestjaalen sin Snustobaksdaase af Sølv advarede Bogtrykker Heiden 1766 i »Adresseavisen« sine Medborgere mod en vis »lang Karl i en hvid Kittel og Hue paa Hovedet, som gjør sig Ærinde med at sælge Skøeplykke.«⁶⁷)

»*Schier . . . slip . . . ip!*«⁶⁸)

Dette vedholdende, kraftige Brøl skulde nok, samtlige Sælgekoner til Trods, vide at hævde sig i Gaden; thi om nogen af de mange, smaa Næringsdrivende, som tjente deres Brød paa Stenbroen, havde Borgerret her, var det Skærsliberen, den lystige, grovkornede Krabat, som forsoren trillede sin Kærre gennem Staden.

Blandt Gaderaaberne i Paris 1545 savnedes hans Stemme ikke:

»Argent m'y faut gaigner petit,
au mestier n'a pas grand rescourse,
mon acquest est si petit,
que je ne puis emplir ma bourse.«⁶⁹)

Den beskedne Andel i Jordens Goder, som fra hans Haandværks første Dage var ham beskaaren, gav ham paa Fransk Navnet »*gagne-petit*«, den som kun tjener lidet, men som ægte Barn af Gaden forstod han at gøre sig gældende. Hans pudsige Person med den krumme Ryg over det snurrende Hjul, Fingrene,

som ivrigt pressede Knivsæggen mod den sprudende Sten, de Indfald og Viser, hvormed han krydrede Arbejdet, alt dette gjorde ham fra gammel Tid til en populær Figur, hvis Billede man yndede at gengive (Fig. 10, 26).¹⁰⁰⁾ De første Skærslibere, som optraadte i København, kom fra Frankrig; værdige Medlemmer af »gagne-petit«ernes Compagni, som Jakob Gilbert og Claus Brisson, fik saaledes 1660 kgl. Privilegium, men i det følgende Aarhundrede borede ogsaa Tyskere sig ind.¹⁰¹⁾ Stundom

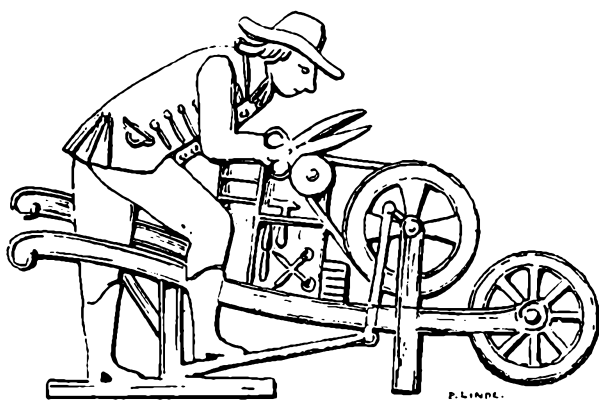

Fig. 26. Skærsliber. Tegning efter jordfunden Støbeform til Tintfigur.
ca. 1780.

synes de at have haft fast Stæde, 1730 klagede et Par Skærslibere saaledes over, at to Musketterer greb dem i Næringen og forjog dem fra deres sædvanlige Plads ved Stranden,¹⁰²⁾ men som Regel var de vandrende Fugle, hvis Stemmer lød over den hele By:

»Schier ... slip ... i ... ip!« — »Skjærslip!« — »Sche—ren—slip!«¹⁰³⁾

Mildt klingende eller behageligt har det næppe været at høre; 1785 udkom der saaledes i Trykken »en smuk Nye Vise om Skiersliperen«, som ved sit Raab »förskrækkede Madamen, saa hun faldt i Rendestenen«, og som desuagtet ikke lod sig förbedre;

thi — »hver Mand kan høre som forhen endnu
 Skiersliper'n paa Gaden at raabe:
Snur rur rur rur
Snur rur rur rur!
 Skiersliper'n paa Gaden at raabe.«¹⁰⁴⁾

Han efterligner her Lyden af den ivrige Hvæssesten, og efter 1800 forargedes man over hans »afskyelige Triller og det Brøl«, hvormed han udslyngede sit »Skærslip«, ligesom man krævede Moderation af hans »nu brugelige overdrevne og modbydelige Skrig«. ¹⁰⁵⁾ I Kampen for Tilværelsen maatte Manden med »Slivkarren« imidlertid ogsaa tage Reklamen til Hjælp, blandt andet ved at give lystige Viser til Bedste, og naar Jens Baggesen lod en Del af sine Vers flyve ud i Verden paa Dansk og Tysk under Titelen »Skærslibervisere«, har han grebet sin Idé lyslevende paa Gaderne i København. —

Under Aften døde Sælge-Skraalet lidt efter lidt hen, trætte og hæse trak Raabernes Flok hjem efter med deres Kurve, Stræderne lukkede sig i Mørke. Kummerligt næret af Tran osede der vel hist og her en »Stadens Lygte« i sin Jernarm paa Muren eller paa en balusterformet Træpæl, men mangan Gang, altfor tit mente nogle, henlaa Byen i »Politi-Maaneskin«. ¹⁰⁶⁾ Selv om Dagens Bulder og Støj sagtnede, varede det dog rum Tid, før Staden faldt til Ro; Sang og Skraal lød fra Kældere og Vinstuer, hvor Nattesæde gik i Svang, elskovssyge Katte vrælede paa Svaler og Tagrygge, og Vægtene istemte Time for Time deres Vers. Et var dog, som Holberg skrev, at tilkendegive Aarvaagenheden ved Sang, et andet »at skryde som Escler, hvorudi ingen Fornødenhed er«, ¹⁰⁷⁾ og Vægternes musikalske Præstationer bedredes ingenlunde i Aarhundredets Løb. Nydelserne maa i alle Fald 1788 have været ret beskeden, saa vist som én snøvlede, en anden tudede, én var blottet for Tone i Livet, én gylpede, en anden kvækkede som en Frø; man tilgav gerne dem, som raabte saa hæst og svagt, at Meningene ikke kunde fattes; thi andre hylede til Gengæld op »saa erbarmelig, som om de sang paa det sidste Vers«. ¹⁰⁸⁾

— — Den 5. Juni 1795 Kl. 3 Eftermiddag, mens Sælgere og Gaderaabere var i fuld Gang, overdøvedes deres Stemmer med et og gik under i en ny, forfærdelig Larm. Over Gammelholms »Dellehaug« slog Flammerne op i den solklare Luft og bredte sig for en fejende Østenvind i buldrende Fart imod Vest. Rædsel greb Byen, Brandraab skingrede, Trommer rasede, uhyggeligt tog Klokkerne fat Klemt i Klemt fra alle Kirker. De i Sct. Nikolaj røstes for sidste Gang; Kl. 5½ kiggede en djævelsk, lille Lue skadefro ud fra Tagrytteren, og tre Timer senere brød Taarnets Spir bragende sammen i en Hvirvel af Gloder og Gnistre, viende den ældgamle Bydel om Kirkens Fod til uhjælpelig Undergang.¹⁰⁰⁰)

Raadvild og skrækslagen lignede Staden en »omrørt Myretue«. Atter skred Flammerne til Angreb, gamle Folk, som huskede Branden 1728, skulde paany opleve at se Husrækker vakle Gade for Gade og styrte sammen for Ildens røde Kolonner, som ustandseligt bølgede fremad og først gjorde Holdt, da henimod 1000 Bygninger laa i Ruiner.

Da gik det gamle København for Alvor til Grunde. 1728 havde ganske vist banet Vej for Baroktidens By, men manges ærværdig Tradition fandt Husly her, og med de skaanede Kvartaler levede Middelalder og Renaissance videre helt op mod Aarhundredets Slutning. Mellem de to Brande, der med 67 Aars Mellemrum steg som Ildsojler over Danmarks Hovedstad, mærker man dog en kraftig Brydning mellem Fortidens og Nytidens Idealer, og de første var godt paa Vej til at bukke under, da Storilden 1795 voldsomt greb ind og afgjorde Slaget. Afklaret og harmonisk rejste Nyklassicismens København sig af Tomterne i rene, lidt tørre Linjer, og med den umaadelige Mængde Murgrus og Aske, man Læs for Læs kørte bort, gravlagdes Resterne af det gamle Bybillede, som fyldt af Farver og Poesi bar Præget af Aarhundreders Traditioner.

Kilder og Bevissteder.

Kapitel I. Gadernes Tilstand. Side 7—33.

¹) Promemoria fra Kbhavns Magistr. af 10. Maj 1775, Bilag til Commissionen ang. Stadens Brolægning. 1777. (Raadhusarkivet). — ²) Carl Bruun: København, II, 586 ff.; [G. Grove:] Københavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, 1906, S. 25 ff. — ³) Om disse Reguleringsplaner se Grove anf. St. og Carl Bruun, II, 614 ff. — ⁴) Bruun, III, 726. — ⁵) Raadhusarkivet, Kollegiebreve 1776, A, Nr. 142. — ⁶) Vingaardsstræde, Fortunstræde, Admiralgade, Lille Færgestræde, L. Kirkestræde, Ulkegade, Halmstræde, Hvælvingen ved Nikolaj og begge Sider af Kirkegaarden, Svaldergaarden, Nellikegade, L. Kongensgade, Læderstræde, Kattesundet, Hestemøllestræde, Gaasegade, Fyrens Gang, Peder Madsens Gang og Kristen Bernikovsstræde (Kgl. Befal. af 26. April 1754). — ⁷) Rh. Ark. Kollegiebreve, 1774, B., Nr. 19, 170. — ⁸) Raadstueplakat af 4. Juli 1795. — ⁹) „Kong Christian 5's Statue til Hest paa Kongens Nytorv, som med en Guldfærnis er overtrukket og omringet med smaa Marmorpiller med imellem hængende Jernkjeder, er nu ganske færdig“. (Kbhavns Aftenpost, 1777, Nr. 89). — ¹⁰) Vilh. Lorénzen: Københavnske Palæer, I, 1922. Side 8 f. — ¹¹) Kbh. danske Post-Tidender, 1756, Nr. 57. — ¹²) do. 1758, Nr. 77; Adresseavis, 1769, Nr. 41; do. 1769, Nr. 150. — ¹³) do., 1764, Nr. 109, 116; do. 1769, Nr. 22, jfr. H. Weitemyer: Kulturskildringer fra Kbhavn i 18. Aarh., 1916, 176. — ¹⁴) Hist. Meddel. om Kbhavn, V, 118 ff. — ¹⁵) Kbh. danske Post-Tidender, 1751, Nr. 47; Gl. københavnske Skilte og Bomærker, 1919, 35; Adresseavis, 1767, Nr. 195; do. 1769, Nr. 116, 135. — ¹⁶) Aftenposten, 1788, Nr. 47. — ¹⁷) „Kbhavns Skilderie“, I, 1786, 7. — ¹⁸) Skriv. fra Politimesteren til Admiralitets-Kollegiet 19. Juni 1790 (Politim. Brevbog). — ¹⁹) „Tilskueren i Kbhavn“, et originalt Blad, 1788, Nr. 11. — ²⁰) „Spionen“, et Ugeblad, 1759, Nr. 31, S. 239 f. — ²¹) Fred. Thaarup: Journal og Haandbog for Kjøbenhavnere, I, 1797, 372. — ²²) „Nyeste Skilderie af Kbhavn“, 1804, Nr. 82, p. 1296; jfr. Aftenposten 1788, Nr. 47. — ²³) H. Callisen: Physisk-medizinske Betragtninger over Kbhavn, 1807, I, 175 f. — ²⁴) Om Renovationsvæsenets Ordning, Carl Bruun: Kjøbenhavn, II, 424 ff., III, 115 f., 305 f., 414 f., 754. — ²⁵) Oecon. Balance, 1759, 217. — ²⁶) Reskript af 3. Septb. 1762; Skr. fra Guvernør Ahle-

feldt til Magistraten 2. Apr. 1768 og 4. Nov. 1768. Jfr. en Klage fra Generalmajor Hauch til Magistr. af 9. Nov. 1760. — ²⁷) Bygningsdirektionens Betænkning af 11. Juni 1776 (Brolægnings-Commissionen 1777, Raadhusarkivet). — ²⁸) „Kbhavns Skilderie“, November 1786. — ²⁹) „Tiiskuercn i Kbhavn“, 1788, Nr. 25, p. 394. — ³⁰) Skriv. fra Admiralitets-Kollegiet til Magistr. af 20. Juni 1786. Denne Klage fremtvang en Generalrensning af Nyboder (Erklær. fra samme til samme af 7. Juli 1786). — ³¹) „Hertha“, et Ugeblad af blandet Indhold ved I. C. Tode, 1789, 18. Febr., Nr. 1, S. 4. I Januar s. A. var Gaderne næsten ufremkommelige for Sne (Skr. fra Direktionen for Renovationsvæsenet til Magistr. 27. Jan. og 2. Febr. 1789). — ³²) Plakat af 8. Maj 1788. — ³³) Thaarup: Journal og Haandbog etc., I, 1797, 179 f. O. 1807 var der 2500 Heste og ca. 2000 Køer (Callisen anf. St., I, 168). — ³⁴) Kbhavnske d. Post-Tidender, 1755, Nr. 55; Liste over Brændevinsbrænderes Kohold, 28. Dec. 1772 (Politidirektørens Arkiv. Historiske Dokumenter, C, Pakke I, Landsark.). — ³⁵) Callisen, I, 169 f., Carl Bruun, III, 553; „Politivennen“, 1805, Nr. 384. — ³⁶) Se f. Eks. Adresseavis, 1764, Nr. 61. — ³⁷) „Politivennen“, 1805, Nr. 384, jfr. 1799, Nr. 61. — ³⁸) Renovations-Commissionens Betækn. af 29. Nov. 1764 (Renovationsvæsenets Dokumenter, Raadhusark.). — ³⁹) I Stedet for de kalkulerede 12,900 Læs var kun 2308 udført ved det lille Vognmandsdrag. Skrivelsen til Magistraten af 11. Marts 1778, bilagt med Oldermændens Promemoria af 28. Dec. 1772, samt af 6. Marts 1777. (Politidirektørens Arkiv. Histor. Dokum. Pakke C. I). — ⁴⁰) Promemoria fra Havnevæsenets-Commissionen til Magistr. af 19. Okt. 1784, samt 28. Dec. s. A. (Kollegiebrev i Rh. Ark.); Magistratens Svar af 4. Apr. 1785 (Kopibog, Nr. 271. 1785). Til Trods for, at Koholdet var ca. 1200, var der af Renovationsvæsenet 1781 kun udført 1173 i Stedet for 20,000 Læs Skarn, 1782: 743, ja 1783 tilmed kun 739. — ⁴¹) Skriv. fra Kommandanten til Magistr. af 1. Septb. 1750; Politimesterens Brevbog, Skr. af 7. Juli 1771. — ⁴²) H. Callisen, I, 234, O. Nielsen: Kbh. Hist. VI, 356. — ⁴³) Adresseavis 1764, Nr. 104; do. 1764, Nr. 36; do. 1764, Nr. 38; do. 1765, Nr. 145 o. m. a. St. — ⁴⁴) Skrivelse fra Stadslysikus til Magistr. af 22. Apr. 1771. — ⁴⁵) Ansøgn. af 11. Okt. 1771, med Paategning (Raadstueark. Kollegiebrev 1771, B, Nr. 111). — ⁴⁶) Plakat af 18. Novemb. 1778; Politirettens „3. Protokol“, 3. Febr. 1779, 31. Aug. 1778, 3. Septb. 1778 o. m. a. St. — ⁴⁷) Commissions Indberetn. af 29. Nov. 1764. Renovationsvæsenets Dokum. (Raadhusark.), jfr. Carl Bruun, III, 116. — ⁴⁸) Plakat af 8. Maj 1788. — ⁴⁹) Skrivelse fra Politimesteren til den kgl. Staldmester af 9. Juni 1790 (Politim. Brevbog). — ⁵⁰) Skriv. fra Politim. til Magistr. af 16. Maj 1789; Magistr. Svar 8. Juni 1789. — ⁵¹) Skriv. fra Brolægnings-Commissionen til Magistr. af 13. Jan. 1790, Kollegiebrev 1790, A, Nr. 15, jfr. 1791, A, Nr. 189. (Rh. Ark.). — ⁵²) F. Hendriksen: Mennesker og Oplevelser, 1910, 34; Febr. 1743 sank 3 Sandpramme og 5 Karle druknede ud for Kalkbrænderiet (Histor. Medd. om Kbh. VI, 383). — ⁵³) Jonge: Kbhavns Beskriv., I, 1783, 410. — ⁵⁴) Plakat af 19. Marts 1753. — ⁵⁵) Af Hensyn til Kana-

lerne, som opfyldtes, rettede Havnevæsen-Commissionen 1. Marts 1783 en Hensøgning til Magistr. Denne svarede ved Skr. af 9. Apr. 1783. — ⁵⁶) H. Callisen, I, 167 f. — ⁵⁷) Akter ang. den 1757 anordn. Commission ang. Gadernes Vandfald (Pakke: Gadernes Vandledning, 1750—77, Raadhusark.). — ⁵⁸) Skr. fra Politim. Torm til Magistr. 17. Apr. 1747. — ⁵⁹) K. L. Rahbek: Erindr. af mit Liv, I, 1824, 134 f. — ⁶⁰) Adresseavis, 1762, Nr. 60. — ⁶¹) Øhlenschläger: Erindringer, I, 1850, 38. — ⁶²) Werlauffs Erindr., Histor. Tidsskrift, 4 R., IV, 358 f. — ⁶³) Nærmere om disse Forhold, Carl Bruun, III, 115, 306 f., 419 ff., 753 f. — ⁶⁴) Gadernes Vandledning 1750—77 (Rh. Ark.). — ⁶⁵) Trottoir-Commissionens Protokol 1765—71, samt en Del Akter i Pakken „Brolægningsvæsen 1682—1777“ (Rh. Ark.). Jfr. Carl Bruun, III, 115. — ⁶⁶) Skr. fra Kongen til Magistr. af 14. Jan. 1784. — ⁶⁷) Commissions-Betænkning 1758 (Dokum. ang. Comm. om Gadernes Vandfald); Bygningsdirektionens Betækn. til danske Kancelli af 11. Juni 1776. — ⁶⁸) do. Betækn. 1776. — ⁶⁹) do.; Werlauffs Erindr., Histor. Tidss., 4, IV, 358; Tode: „Hygæa og Muserne“, 1788, Nr. 18, p. 285; „Politivennen“, 1799, Nr. 73 o. a. St.; jfr. Davidsen: Fra det gl. Kongens Kbhavn, (Udg. 1910), S. 21. — ⁷⁰) Tode: „Sundhedstidende“, 1781, III, Nr. 47; „Politivennen“, 1799, Nr. 69. — ⁷¹) P. A. Heiberg: Rigsdaler-Sedlens Hændelser, I, 1789, Nr. 5. (Udvalgte Skrifter, 1884, 82). — ⁷²) Trottoir-Commissionens Protokol 1765—71, p. 11 f. ⁷³) Bygningsdirektionens Betækn. af 11. Juni 1776; jfr. Forordn. af 20. Aug. 1777. — ⁷⁴) Jfr. Akterne i Pakken: „Brolægningsvæsen 1682—1777“ (Rh. Ark.). — ⁷⁵) Promemoria fra Kbhavns Magistrat af 10. Maj 1775. — ⁷⁶) Raadhus Arkivets Kollegiebreve 1772, B, Nr. 179; 1773, A, Nr. 61, 120; B, Nr. 28, 40, 73, 92. — ⁷⁷) Cancelliskrivelse af 3. Aug. 1776. — ⁷⁸) Forordn. af 20. Aug. 1777.

Kapitel II. Langs Gaderne. Side 34—53.

Grundlaget for dette Afsnit er Studier og lagttagelser i de barokke Bydele af København, samt en Gennemgang af Brandtaxationer og Vurderingsforretninger over kbhavske Ejendomme i 18. Aarh. — ¹) [Grove:] Kbhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, 486. — ²) Om Regeringens Forsøg paa at regulere, se Carl Bruun: Kbhavn, II 618—31 o. a. St., III 1 ff. — ³) Kbh.s Brandforsikring 1731—1911, 1913, 165; Brandanordn. af 9. Maj 1749, Cap. I, Art. 2. — ⁴) Holbergs Epistel 55 (Bruuns Udg. I, 240); Epistel 176 (do. II 323); Menoza, 1742, 50. Brev; Eutropii Philadelphi: Oecon. Balance etc., Kbh. 1759, 197 f.; jfr. Danske Atlas, II, 1764, 72 f. — ⁵) Kbhavns Huse og Indv. efter 1728, Indl. 26; Geddes Kvarterplaner 1757. — ⁶) Vilh. Lorenzen: Christianshavns borgerl. Bygningskunst, 1914, 29; samme: Københavnske Palæer, I, 1922, 54 ff. — ⁷) W. Melhop: Alt Hamburgische Bauweise, 1908, 233, H. Callisen: Physisk-medizinske Betragtn. over Kbhavn, 1807, I, 61. Plakat 4. Juli 1795 befalede, at Pillerne mellem Vinduerne

i det mindste skulde være 1 Alen brede. — ⁸⁾ Holbergs Epistel 55 (Bruuns Udg. I, 240). — ⁹⁾ Pontoppidan: Danske Atlas II, 1764, 16. — ¹⁰⁾ Do. II, 72 f. — ¹¹⁾ Hist. Meddel. om Kbhavn, VI, 155—158. — ¹²⁾ Vurdering over Klædebo Kvarter Nr. 82 fra 1782 o. f. (Raadhusarkivet). — ¹³⁾ Skr. fra Bygningskommissionen til Magistraten af 8. Maj 1781, samt Magistratens Svar af 2. Juli 1781 (Rh. Ark.). — ¹⁴⁾ „Morgenposten“, 1787, Nr. 42, p. 341 f. — ¹⁵⁾ do. 1789, Nr. 5-6, p. 33 f. — ¹⁶⁾ [Grove]: Kbhavns Indvaanere efter Branden 1728, Indledn., 37. — ¹⁷⁾ Danske Atlas II, 72. — ¹⁸⁾ Bygningsdirektionens Betænkning til kgl. danske Kancelli af 11. Juni 1776. — ¹⁹⁾ Carl Bruun: København, III 114. — ²⁰⁾ Ofte laa Kældervinduerne dybere end Fortovene (Commissionsakter 1763—67, Renovationsvæsenets Dokumenter, Raadhusark.). — ²¹⁾ Skr. af 25. Apr. 1765 (Mèmoires og Concepter vedr. Brolægningsvæsenet 1730—77, Rh. Ark.). — ²²⁾ Politi- og Commercekollegiets Dokumenter, Breve af 17. og 23. Juni 1729. — ²³⁾ „Spionen“, et Ugeblad, 1759, Nr. 31, p. 239 f. — ²⁴⁾ Magazin for Patriotiske Skribentere, 1771, Nr. 73. — ²⁵⁾ Nærmere herom „Gamle københavnske Skille og Bomærker“, Kbh. 1919. — ²⁶⁾ Adresseavisen, 1767, Nr. 7 og 87. — ²⁷⁾ „Politivennen“, 1800, Nr. 108. — ²⁸⁾ Fr. Thaarup: Journal og Haandbog for Kjøbenhavnere, I, 1797, 373; „Politivennen“, 1799, Nr. 46, 73; Skr. fra Politimesteren til Magistr. af 18. Apr. 1793, samt dennes Svar af 29. Apr. s. A. — ²⁹⁾ N. Jonge: Kbhavns Beskriv., 1783, I, 5. — ³⁰⁾ „Politivennen“, 1805, Nr. 378. — ³¹⁾ „Politivennen“ passim. 1799 udtales Undren over, „at see paa et Hjørne af en Kiøbenhavnsk Gade Navnet Osterstrasse paradere meget patriotisk“ (do. 1799, Nr. 58, p. 926). — ³²⁾ Mogens Clemmensen: Udvendig Murbemaling i Renaissancetiden, „Architekten“, 20 B., 1918, Nr. 47 f. — ³³⁾ E. Pontoppidan: Theatrum Daniæ, 1730, 31. Rach og Eegbergs københavnske Malerier 1748—9 (Nationalmuseet II) giver et Indtryk af den brogede Husrække. Ogsaa Nyboders Huse var broget malede (H. D. Lind: Nyboder og dets Beboere, 1882, 42 f.). — ³⁴⁾ Rach og Eegbergs Malerier (Nationalmuseet 2 Afd.), Prospekterne af Amagertorv, I. I. Bruuns Prospekt af Christianshavns Torv. — ³⁵⁾ R. Berg: Malerlavet 1622—1902, 32. — ³⁶⁾ Skr. fra Malerlauget af 5. Maj 1749, samt Magistr. Svar til Oecon. Collegiet af 12. Maj 1749 (Magistr. Kopibog 1749, Nr. 136). — ³⁷⁾ R. Berg, 33. — ³⁸⁾ Larwood a. Hotten: The History of Signboards, N. E., 1914, 30. — ³⁹⁾ Adresseavis 1761, Nr. 31; Kbh. danske Posttidender, 1750, Nr. 77; Hist. Meddel. om Kbh., VII, 512; Adresseavis 1769, Nr. 172; Kbh. danske Posttidender, 1756, Nr. 29; Adresseavis, 1769, Nr. 192; „Politivennen“ 1806, Nr. 429, p. 6823; 1803 laa paa Hj. af Volden og Ny Kongensg. et blaåt Hus lige overfor et gult (do. 1803, Nr. 263, p. 4200); 1748 nævnes Brændevinsmanden i et blaåt Hus i L. Kongensgade (Histor. Medd. om Kbh. VII 523). — ⁴⁰⁾ Adresseavis 1761, Nr. 58; 1766, Nr. 168; 1767, Nr. 101; 1767, Nr. 88. „Den saakaldede blaa Post“ (do. 1769, Nr. 56). — ⁴¹⁾ Adresseavis 1766, Nr. 121, 1767, Nr. 39; 1767, Nr. 21. — ⁴²⁾ Kbh. d. Posttidender, 1753, Nr. 90. — ⁴³⁾ do. 1749, Nr. 87; 1750, Nr. 29 f. — ⁴⁴⁾ Adresseavis 1767, Nr. 23;

1761, Nr. 52. 1764, Nr. 141. — ⁴⁵⁾ Bellmans skrifter, utg. av Bellmansällskapet, I, 1921, Kommentar, p. 89. — ⁴⁶⁾ Carl Bruun III, 308, Kbh. d. Posttidender, 1749, Nr. 13; Adresseavis 1764, Nr. 134, 1769, Nr. 58; do. 1762, Nr. 53; do. 1766, Nr. 83. Gule Porte nævnes i Springgade (do. 1766, Nr. 50) og St. Kongensg. (do. 1769, Nr. 108). — ⁴⁷⁾ Adresseavis, 1764, Nr. 71; do. 1766, Nr. 104; do. 1767, Nr. 75. Jfr. do. 1769, Nr. 18, 111. — ⁴⁸⁾ „Morgenposten“, 1788, Nr. 93—94, p. 729 f. — ⁴⁹⁾ „Politivennen“, 1805, Nr. 353, Nr. 366. — ⁵⁰⁾ do. 1806, Nr. 441. — ⁵¹⁾ do. 1805, Nr. 385. — ⁵²⁾ Nyeste Skilderie af Kbhavn, III Aarg., Nr. 19, p. 298. — ⁵³⁾ H. Callisen: *Physisk-medizinske Betragtn. over Kbhavn*, I, 1807, 69 f.

Kapitel III. Façadernes Liv. Side 54—79.

¹⁾ Charles Dickens i Romanen „Vor fælles Ven“, 15. Kapitel. — ²⁾ Rach og Eegbergs Maleri af Køkkeninspektør Bechers Gaard, Nr. 50, 1749 (Nationalmuseet); Stikket af Kommunitet i „Danske Atlas“. — 1801 anbefales Indførelsen af en i England opfundet ny Røghat, hvis Konstruktion afbildes og beskrives i „*Politivennen*“ 1801, Nr. 141 og 143. — ³⁾ Adresseavis 1765, Nr. 23; do. 1769, Nr. 90; Kbh. danske Post-Tidender 1755, Nr. 89 ff. — ⁴⁾ 1810 anbefales det at genindføre dem („*Politivennen*“, 1810, Nr. 645). — ⁵⁾ W. Melhop: *Alt-Hamburgische Bauweise*, Hamb. 1908, 5, 302. — ⁶⁾ I Reglement for Snedker- og Tømmerlauget 27. Febr. 1723 hedder det endnu: „Trommel-Render, som gøres af Brædder, som og af helt Tømmer udhules og med et Bræt paa den forreste Side bliver beklædt, skal Tømmermændene alene forfærdige“ (Kbhavns Diplomatar. VIII 562). Ved Plakat af 18. Marts 1729 forbød man helt at anbringe Trætagrender. — ⁷⁾ R. Nyerup: *Kjøbenhavns Beskriv.*, 1800, 197; do. 202; I. H. Rawert: *Udlørlig Beretning om den Plan, der blev lagt og udført i Anledn. af den store Ildebrand i Kbhavn 1795*, 1800, 3; Carl Bruun III 699. — ⁸⁾ Raadstueplakat af 4. Juli 1795 (jfr. Rawert anf. St. 51). 1798 paatales f. Eks. en nyopsat Trætagrende, „*Politivennen*“, 1798, Nr. 23, S. 368. Ligeledes ankes der over en raadden Trætagrende, som truer med at styrte ned (do. 1798, Nr. 9, S. 135 f.). — ⁹⁾ Trærender paa hver Side af Gavl-trekanten findes f. Eks. Klerkegade 36, Grønnegade 12 og 14, Vognmagergade 31, Pilestræde 86, Antoniestræde 7, Magstræde 18, Wildersgade 21, St. Kongensgade 80, Helsingørgade 8, Adelgade 107 og 109, Vestervoldgade 95 o. s. fr. — ¹⁰⁾ Render i Trægesims ses f. Eks. Grønnegade 25, St. Kongensgade 65 og 94, Borgergade 39, Antoniestræde 5, Gothersgade 26, Nyhavn 31 og 37 o. s. fr. — ¹¹⁾ Sydney: *England and the English in the eighteenth Century*, 2. ed., Vol. I, 12. — ¹²⁾ A. Franklin: *La vie privée d'autrefois. L'hygiène*, p. 168. — ¹³⁾ do. 166. — ¹⁴⁾ Raadmand Bechs Betækn. 17. Okt. 1774, Bilag til Kollegiebrev 1774 B Nr. 126 (Rh. Ark.). — ¹⁵⁾ Forordn. af 10. Jan. 1685 (Kbhavns Diplomatar. VII 91). — ¹⁶⁾ „Magazin for Patriotiske Skribentere“, 1771, Nr. 73. Illg. Politii-Instrux af 23. April 1771

skulde det paases, at „de saakaldede Drager“ ikke repareredes eller fornyedes. — ¹⁷⁾ Joh. Cl. Tode: Sundheds-Tidende, III, Nr. 47, p. 191 (16. Maj 1781). — ¹⁸⁾ „Politivennen“, 1800, Nr. 99; 1806, Nr. 417. — ¹⁹⁾ do. 1798, Nr. 10, 13; 1799, Nr. 70; 1800, Nr. 94 f., 105, 112 f., 139; 1801, Nr. 142, 146, 150, 152, 183; 1802, Nr. 193, 245; 1803, Nr. 265, 285, 294; 1805, Nr. 385, 393, 395; 1806, 404, 407, 417, 421 f. o. a. St. — ²⁰⁾ I nærmere liggende tyske Byer som Osnabrück, Bremen, Lüneborg, Lybæk, Hamborg m. m. er Udlæggerne derimod i Regelen dækkede af smaa Trækasser med Saddeltag og uden dekorativ Pynt. — ²¹⁾ Se f. Eks. Bruuns Tegninger af Kulturvet, Ulfeldtsplads og Nybrogade, Kobberstikkene af de samme Prospekter, samt af Nytorv. Jfr. Rach og Eegbergs Malerier paa Nationalmuseet (f. Eks. Hj. af Nybrogade og Knabrostræde, Hj. af Kongens Nytorv og Bredgade). En løvelignende Figur liggende paa en Udlægger i Algade, Aalborg, er 1871 tegnet af Hans I. Holm (Ældre nord. Arkit. II R. 12. Bl.). Træudlæggernes skæbnesvangre Rolle under Branden 1795, Rawert, S. 3, jfr. 51. — ²²⁾ Vurdering 1793 over Klædebo Kvarter Matr. Nr. 135 (Rh. Ark.). — ²³⁾ Vurderinger 1757 og 1764 over Købmager Kv. Matr. Nr. 105: Altan med Trægitter paa Forhusets Tag. Vurder. 1712 over Købm. Kv. 102: Altan over Sidehuset. Vurder. 1750, Købm. Kv. 85: over Tagets Sparreværk en Tilbyggn. med Altan med Glasvinduer, et Kammer med bare Vægge og et Trægitterværk udenom. Vurder. 1785, Købmager Kv. 112: over Forhusets Kvist en af Blik dækket Altan, fra øverste Loft Udgang med Gelænderværk til Altanen. o. s. fr. — ²⁴⁾ Vurderinger 1782, 1785, 1793 over Klædebo Kv. 82. — ²⁵⁾ Politi- og Comm. Coll. Hovedprotokol 22. Juni 1734, fol. 143, Missiveprotokol 28. Juni 1734, fol. 39 f.; Brandanordning for Kbhavn 9. Maj 1749. Af og til dispenserer der dog fra Forbudet, jfr. Kollegiebreve 1774, A., Nr. 89. (Rh. Ark.). — ²⁶⁾ Forordn. af 27. Febr. 1683. Jfr. Histor. Meddel. om Kbhavn VI, 20. — ²⁷⁾ Bruuns Tegn. af Kongens Nytorv; Vurdering 1763 over Øster Kvarter, Matr. Nr. 4. — ²⁸⁾ „Politivennen“, 1801, Nr. 169; do. 1805, Nr. 353. — ²⁹⁾ do. 1805, Nr. 366. — ³⁰⁾ H. Callisen: Physisk-medizinske Betragtninger over Kbhavn, I, 1807, S. 59 f. — ³¹⁾ Brandtaxationer og Vurderinger, samt Avisernes Avertissementer. — ³²⁾ I Brandtaxationerne skelnes der mellem Engelske Rammer og Blyrammer. — ³³⁾ Draabetag af Træ ses endnu f. Eks. Ny Østergade 26, Bagsiden, Dronningensgade 57, hvor Listerne løber helt hen over Façaden ligesom paa Nabohuset Nr. 59, Amagergade 11 o. a. St. — ³⁴⁾ Vinduene maa være behængte „med dobbelte Gardiner, af hvilke de inderste maa være Damask, om ikke Fløjl“ (Oeconomisk Balance, 1759, 200). — ³⁵⁾ Rach og Eegbergs Maleri, Nr. 68 (Nationalmuseet); Kbh. danske Post-Tidender, 1757, Nr. 60. — ³⁶⁾ Aftenposten 1777, Nr. 73. — ³⁷⁾ „Den danske Argus“, 1771, Nr. 34. — ³⁸⁾ „Vor Fortid“, III, 281. — ³⁹⁾ Aftenposten 1777, Nr. 73. I samme Blads „Hus-Post“ findes en Mængde Bidrag til Belysning af Vinduernes store Rolle. — ⁴⁰⁾ „Dag-Runden“, 1772, 21. Aug., Nr. 5, p. 46 f. — ⁴¹⁾ Tode: Hygæa og Muserne, 1788, Nr. 11, p. 161. — ⁴²⁾ Histor. Tidss. 4 R. IV 368. — ⁴³⁾ do. 355. — ⁴⁴⁾ Adresse-

avis 1762, Nr. 38; 1766, Nr. 183 o. a. St. — ⁴⁵⁾ „Dansk Museum“, et Maanedsskrift, 1782, 717 f. — ⁴⁶⁾ C. F. Wadskiær: Poetisk Skue-Plads aabnet paa Christiansborg Slots-Plads etc., Kbh., 1741, p. 317. — ⁴⁷⁾ Nørre Kvarter, Matr. Nr. 9, Vurdering 1756. — ⁴⁸⁾ Adresseavis 1766, Nr. 165, 154, 74, 175; 1761, Nr. 21; 1767, Nr. 57 o. m. a. St. — ⁴⁹⁾ „Den danske Argus“, 1772, Nr. 29. — ⁵⁰⁾ H. Havard: Dictionn. de l'ameublement etc., IV, 951. — ⁵¹⁾ A. Franklin: La vie privée d'autrefois. Les animaux, Paris 1899, II 243 f., 246; samme: Dictionn. hist. des Arts, métiers et professions, 1906, 639 f. Jfr. É. Fournier: Hist. du Pont-Neuf, Paris 1862, I 226 f. — ⁵²⁾ Bladenes Avertissementsstof passim. — ⁵³⁾ „Spionen“, et Ugeblad, 1758, p. 110. — ⁵⁴⁾ Kbh. d. Post-Tidender, 1753, Nr. 90; 1750, Nr. 95; 1753, Nr. 97; 1755, Nr. 76; Adresseavis, 1762, Nr. 31, 1764, Nr. 63, 128; 1767, Nr. 28, 89. — ⁵⁵⁾ Kbh. d. Post-Tidender, 1753, Nr. 5. — ⁵⁶⁾ Adresseavis 1765, Nr. 28; 1769, Nr. 38. — ⁵⁷⁾ Personalhist. Tidsskrift 7. R. V, 12; K. L. Rahbek: Erindr. af mit Liv, 1824, I, 54. — ⁵⁸⁾ Adresseavis 1769, Nr. 53; do. 1769, Nr. 4. — ⁵⁹⁾ Werlauff i „Histor. Tidss.“ 4 R. IV, 357; „Politivennen“, 1806, Nr. 441. En Metaldørhammer, formet som et Løvehoved med Ring i Munden, sidder endnu paa Porten af den gl. Bagergaard Landemærket 10. — ⁶⁰⁾ Bygningsdirektionens Betænkn. til kgl. danske Kancelli af 11. Juni 1776. — ⁶¹⁾ Fred. Thaarup: Journal og Haandbog for Kiøbenhavnere. I, 1797, 373. — ⁶²⁾ „Politivennen“, 1798, Nr. 16, p. 250. — ⁶³⁾ Maleri af Rach og Eegberg (Nationalmuseet); Kbh. danske Post-Tidender 1752, Nr. 29. — ⁶⁴⁾ Plakat af 18. Marts 1729, jfr. Carl Bruun II 618. Se Prospekterne af Amagertorv i 18. Aarh. — ⁶⁵⁾ „Morgenposten“, 1789, Nr. 5 f., S. 33 f.; „Politivennen“, 1798, Nr. 1, S. 14. — ⁶⁶⁾ Vurder. 1776 af Nyhavn, Øster Kvarter 274. Jfr. Stikkene af københavnske Gader fra 18. Aarh., samt Rach og Eegbergs Malerier; Werlauff i Hist. Tidss. 4 R. IV 357. — ⁶⁷⁾ Aftenposten 1780, Nr. 16. — ⁶⁸⁾ Adresseavis, 1764, Nr. 8. — ⁶⁹⁾ „Politivennen“, 1798, Nr. 20; 1800, Nr. 95. — ⁷⁰⁾ do. 1801, Nr. 143; 1810, Nr. 645. — ⁷¹⁾ I. C. Tode: Sundhedstidende, I, 1779, Nr. 29, p. 136; do. III, 1781, Nr. 47, p. 189 f. — ⁷²⁾ Tode: Nye Sundhedstidende, I, 1782, Nr. 21, p. 166 f. — ⁷³⁾ „Morgenposten“, 1786, Nr. 22, p. 176 f. — ⁷⁴⁾ Tode: „Sundhed og Underholdning“, 1787, p. 228 f. — ⁷⁵⁾ „Tilskueren i og udenfor Kiøbenhavn“, 1789, Nr. 2. „Skilderie af vore Tider“, et origin. Ugeblad, 1791, Nr. 6, p. 95 f. — ⁷⁶⁾ „Politivennen“, 1803 Nr. 287; 1806, Nr. 444, 449.

Kapitel IV. Reklame og Bod. Side 80—103.

¹⁾ C. F. Wadskiær: Udvalgte danske Vers, Kbh. 1915, 35. — ²⁾ Hugo Matthiesen: Gamle Gader, 1917, 104 f. — ³⁾ E. Pontoppidan: Origines Hafn., 1760, 366; H. Holck: Kbhavns Beskriv., 1774, 45; Werlauffs Erindr., Histor. Tidss. 4. Rk., IV, 259. — ⁴⁾ Werlauff anf. St. 259; Rawert: Udførlig Beretning etc., 1800, 89 f.

94; „Politivennen“, 1807, Nr. 469. — ⁵) Werlauff: Histor. Antegn. til Holbergs første 18 Lystspil, 1858, 411. — ⁶) C. Nyrop: Det Suhrske Hus i Kbhavn 1749—1899, Kbh. 1899, 52. — ⁷) Øhlenschlaegers Erindringer, I, 1850, 38. — ⁸) Werlauff anf. St. 410 f. — ⁹) Jfr. Mandtalslisterne for paagæld. Aar (Raadhusarkivet). — ¹⁰) Øhlenschlaeger anf. St., 39. — ¹¹) Rach og Eegbergs Maleri 1749 (Nationalmuseets 2. Afdel.); „Morgenposten“, 1789, Nr. 11 f., 81. — ¹²) Skriv. fra Politimesteren til Magistr. af 17. Okt. 1774. — ¹³) Plakat af 11. Dec. 1776; Mandtalslister 1760, 1800. — ¹⁴) Skriv. fra Økonom. og Commerce-Collegiet af 4. Apr. 1737, 28. Jan. 1738; Reskript af 28. Apr. 1739. — ¹⁵) Gl. københ. Skilte og Bomærker, 1919, Nr. 1 ff. 1739 var kun 38 Bagergaarde i Brug, men det var paa Tale straks at indrette yderligere 5 (Reskript af 28. Apr. 1739). Efterhaanden naaedes det normerede Tal 50, men 1811 klages der over, at der i Aarene 1795—1811 var nedlagt 9 af dem („Politivennen“, 1811, Nr. 685). — ¹⁶) „Skilderie af vore Tider“. Et origin. Ugeblad, 1791, Nr. 15, p. 238. — ¹⁷) „Museum“, 1896, I, 134. — ¹⁸) Nyeste Skilderie af Kbhavn, 14. Dec. 1805, Nr. 18. — ¹⁹) „Til skueren i Kbhavn“, 1788, Nr. 4, p. 56. „Der er i Kbhavn ikkun 48 Bagere, men 294 Brændevins-Mænd, det bliver et Spørgsmaal: om disse sidste ikke foraarsage Dyrtid paa det kiære Brød, naar der er Misvæxt paa Rug, og om ikke bedre kunde undværes Brændevin end Brød?“ („Magazin for patriotiske Skribentere“, 1771, Nr. 20). — ²⁰) Bilag til Kollegiebrev 1741, Nr. 176 (Raadh. Ark.). — ²¹) Mandtalslister 1760. — ²²) Jfr. Carl C. Christensen: Fra Grønnegadekvarteret, 1922, 12. — ²³) P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark, IV, 1882, 105—15. — ²⁴) Kbh. danske Post-Tidender 1749, Tillæg, Nr. 9 f. — ²⁵) Adresseavisens Avertissementer passim. — ²⁶) „Spionen“, et Ugeblad, 1759, Nr. 50, p. 398. — ²⁷) Adresseavisens Avertissementer, 1760erne. — ²⁸) do. 1765, Nr. 102; Kbh. d. Post-Tidender, 1757, Nr. 11; 1756, Nr. 49, o. a. St. — ²⁹) Phønixberg: Continuation af det ny indrettede Thee- og Caffé-Huus, Nr. IX. — ³⁰) Kbh. d. Post-Tidender, 1750, Nr. 22; 1751, Nr. 12; 1758, Nr. 96 f. — ³¹) Adresseavisen, 1764, Nr. 46; 1765, Nr. 146. — ³²) Kbh. danske Post-Tidender, 1757, Nr. 89. — ³³) Hugo Matthiessen: Af Skiltenes Kulturhistorie (Gl. kbh. Skilte og Bomærker, 1919). — ³⁴) „Politivennen“, 1803, Nr. 259. — ³⁵) do. 1798, Nr. 3. — ³⁶) do. 1798, Nr. 3. — ³⁷) do. 1799, Nr. 70. — ³⁸) do. 1798, Nr. 6 f.; 1799, Nr. 70. — ³⁹) Adresseavisen, 1767, Nr. 143 f. — ⁴⁰) do. 1767, Nr. 159, 46. — ⁴¹) Hugo Matthiessen anf. St., 26 ff. — ⁴²) Adresseavisen, 1766, Nr. 110. — ⁴³) do. 1767, Nr. 47. — ⁴⁴) Kbh. d. Post-Tidender, 1753, Nr. 65. — ⁴⁵) Hugo Matthiessen, 38 f. — ⁴⁶) „Museum“, 1896, II, 330. — ⁴⁷) Hugo Matthiessen, 39. — ⁴⁸) „Nyeste Skilderie af Kbhavn“, 29. Apr. 1805, p. 905 f. — ⁴⁹) Kbh. d. Post-Tidender, 1757, Nr. 30, 76; 1758, Nr. 96 f. — ⁵⁰) Adresseavis, 1767, Nr. 79. — ⁵¹) Rh. Ark. Kollegiebrev 1744, Nr. 140 o. a. St. — ⁵²) Adresseavis, 1766, Nr. 162. — ⁵³) Hugo Matthiessen: Lidt om Barberernes Skilte, Histor. Meddel. om Kbhavn, VII 619 ff. — ⁵⁴) Hugo Matthiessen: Af Skiltenes Kulturhist. (Gl. kbh. Skilte og Bomærker,

1919). — ⁵⁵⁾ „Politivennen“, 1798, Nr. 1, p. 16; Nr. 9, p. 137 f. — ⁵⁶⁾ Rh. Ark. Bilag til Kollegiebrev af 4. April 1737, Nr. 35, samt Adresseavis, 1766, Nr. 109. — ⁵⁷⁾ Histor. Tidss. 4. Rk., IV, 259. — ⁵⁸⁾ „Politivennen“, 1799, Nr. 58, p. 919; jfr. Rawert: Udf. Beretning etc., 1800, p. 89 f., 94. — ⁵⁹⁾ „Politivennen“, 1807, Nr. 469. — ⁶⁰⁾ Reskript af 28. Marts 1781, Raadstueplakat af 4. April 1781. — ⁶¹⁾ Da Hattemagerne 1756 klagede over Fuskere, som endog „understaa dem at opslaa gamle Hatte eller malede Træ-Skildter“, forbydes dette enhver, som ej er Mester i Lauget (Raadstue-Plakat af 9. Aug. 1756). 1794 faar en Skomager-Frimester kgl. Bevill. paa at „udhænge Bræt, hvorpaa foruden hans Navn er malet en Støvle og en Sko“ (Kgl. Reskript af 13. Juni 1794). — ⁶²⁾ O. Nielsen: Kbh. paa Holbergs Tid, 57 f. — ⁶³⁾ Politi- og Commerce-Collegiets Dokumenter, 20. Septb. og 25. do. 1723; Pol. og Comm. Coll. Resolutionsprotokol, 8. Nov. 1723, p. 276 f.; Memorialbog, 16. Nov. 1723, p. 15 ff. — ⁶⁴⁾ Aftenposten, 1781, Nr. 25. — ⁶⁵⁾ Hugo Matthiessen anf. St., passim. — ⁶⁶⁾ Histor. Meddel. om Kbh. V 3 f. — ⁶⁷⁾ I L. Kongensgade (Adresseavis, 1766, Nr. 59, 63); i Nyhavn (do. 1764, Nr. 3); i Laxegade (do. 1765, Nr. 142). — ⁶⁸⁾ Hugo Matthiessen, anf. St., 41; Kbh. d. Post-Tidender, 1757, Nr. 47. — ⁶⁹⁾ C. F. Wadskjær: Poëtisk Skueplads etc. paa Christiansborg Slots-Plads m. m., 1741, 107 f. — ⁷⁰⁾ Stadens Inventar 1780, p. 184, Rh. Ark. — ⁷¹⁾ Epistel Nr. 176 (Bruuns Udg. II, 323). — ⁷²⁾ Kbh. d. Post-Rytter, 1738, Nr. 98; Adresseavis, 1760, Nr. 92; do. 1769, Nr. 80. — ⁷³⁾ Kbh. d. Post-Tidender, 1750, Nr. 32, 1751, Nr. 51; Adresseavis, 1764, Nr. 44; Aug. Jerndorff: Nogle Minder fra det gl. kgl. Theater, 1918, 16; jfr. Hist. Medd. om Kbh. VII, 402 f. — ⁷⁴⁾ Fredmans Sang Nr. 55. — ⁷⁵⁾ 27. Kapitel. — ⁷⁶⁾ Jfr. Rach og Eegbergs Malerier, Nr. 25, 67. — ⁷⁷⁾ Aftenposten, 1781, Nr. 25. — ⁷⁸⁾ „Skilderie af vore Tider“, et origin. Ugeblad, 1791, Nr. 5, p. 71. — ⁷⁹⁾ Julius Clausen: Af de Nannestadske Slægtspapirer, „Vor Fortid“, III, 237. — ⁸⁰⁾ Adresseavis 1767, Nr. 165; do., 1769, Nr. 119; do. 1767, Nr. 124. — ⁸¹⁾ Ogsaa i Paris vakte Skillenes uheldige Ortografi baade Vrede og Moro, Mercier: Tableau de Paris; Éd. Fournier: Histoire des enseignes de Paris, 1884, 421 ff. — ⁸²⁾ „Politivennen“, 1808, Nr. 551; 1806, Nr. 446. — ⁸³⁾ do. 1808, Nr. 522, 550. — ⁸⁴⁾ Rigsarkivet, General-herald. Ark., Generalia, 4to, Nr. 23. (Indskr. fra Kbh. og Christianshavn, 18. Aarh.). — ⁸⁵⁾ „Nyeste Skilderie af Kbhavn“, 19. Dec. 1803, I, Nr. 10, p. 154. — ⁸⁶⁾ do. 17. Dec. 1804, II, Nr. 19, p. 297 ff. — ⁸⁷⁾ do. 1804, 27. Jan., I, Nr. 17, p. 271. — ⁸⁸⁾ Hist. Meddel. om Kbh. VII 506, 523, 525. — ⁸⁹⁾ Kbh. danske Post-Tidender, 1753, Nr. 102. — ⁹⁰⁾ „Actricen“, 23. Nov. 1758, Nr. 7, p. 25. — ⁹¹⁾ En Urtekræmmers Oplevelser og Optegn. af I. C. Friborg, udg. af S. Elvius, 1893, 17. — ⁹²⁾ O. Nielsen: Kbh. paa Holbergs Tid, 282. — ⁹³⁾ Rach og Eegbergs Malerier 1749, samt I. I. Bruuns kbhavnske Gadebilleder passim. — ⁹⁴⁾ dito; Adresseavis 1761, Nr. 90; 1766, Nr. 5, 24 o. a. St. Ogsaa paa Hogarths Stik ses Butikernes Skraatag bræmmede af smaa klokkeformede Prydelser. — ⁹⁵⁾ Édouard Fournier: Histoire des enseignes de Paris, 1884, 12 ff. Om de parisiske Butikers

Indretn., se Alf. Franklin: La vie privée d'autre'ois. L'annonce et la réclame, 1887, 4 f., 7 ff., 10 f. — ⁹⁶) Grundlaget for denne Beskrivelse af Butikernes Indretning er en Gennemgang af Brandtaxationer, særlig for Ejendommene langs Vimmelskaltet og Amagertorv, samt Avertissementer i Adresseavisen om Butiksinventar til Salg. — ⁹⁷) Særlig karakteristisk var Butiken paa Hj. af Højbro og Gammelstrand (Brandtaxation 1800). — ⁹⁸) „Nyeste Skilderie af Kbhavn“, 17. Dec. 1804, II, Nr. 19, p. 297 ff. — ⁹⁹) do. anf. St., samt 19. Dec. 1803, I, Nr. 10, p. 154; 27. Jan. 1804, I, Nr. 17, p. 271. I „Dragedukken“ siger Skomageren Jacob, at han vil „oprette en Butik, ligesom den engelske Skomager“ (Enevold Falsen: Dragedukken, Syngespil, 1797, p. 120). — ¹⁰⁰) „Nyeste Skilderie etc.“, 21. Juni 1806, III, Nr. 72. — ¹⁰¹) do. 17. Dec. 1804, II, Nr. 19. — ¹⁰²) P. Brock: Histor. Efterretn. om Rosenborg, II, 1882, 94. — ¹⁰³) „Nyeste Skilderie etc.“, 17. Maj 1805. — ¹⁰⁴) do. —

Kapitel V. Færdsel og Gadeliv. Side 104—125.

¹) P. A. Heiberg: Rigsdalersedlens Hændelser, 1789, Nr. 5 (Udv. Skr., 1884, 91 f.). — ²) O. Wroblewski: Nørrebro i Trediverne, „Museum“, 1895, I, 20 f. — ³) Altenposten, 1775, Nr. 13. — ⁴) Junge: Den nordsjæll. Landalmues Karakter m. m., Ny Udg., 1915, 262. — ⁵) Se f. Eks. Politi-Instruks af 23. Apr. 1771. — ⁶) O. Nielsen: Kbhavn paa Holbergs Tid, 170 ff. — ⁷) Histor. Tidss., I, VI, 519 f.; Oeconomisk Balance, 1759, 216 f. — ⁸) Epistel, Nr. 189 (Bruuns Udg. III, 21). — ⁹) „Den patriotiske Tilskuer“, 1762, Nr. 195 f., p. 796; Anekdoten eines reisenden Russen über die Staatsverfassung, Sitten u. Gebräuche der Dänen in Brienfen etc., Lübeck 1771, p. 60. — ¹⁰) O. Nielsen anf. St., 173; samme: Kbh. Hist. og Beskriv., VI, 228; Werlauff: Histor. Antegn. til Holbergs Lystspil, 418 ff.; Histor. Tidss., 2, VI, 353 ff.; Stolpe: Dagspressen i Danmark, IV, 76, 89, 264 ff., 270; Forordning af 20. Septb. 1751. I Stockholm maatte Vognene standse, naar Portørerne raabte (Cl. Lundin og A. Strindberg: Gamla Stockholm, 3. Udg., 513). — ¹¹) „Politivennen“, 1811, Nr. 672. — ¹²) Kbh. danske Post-Tidender, 11. Aug. 1755; Plakat af 30. Okt. 1758. Sidstn. Bestemmelse synes ikke at være overholdt; thi i en Memorial fra Raadmand Bech af 5. Maj 1777 hedder det: „Mig synes at alle Vogne burde tilholdes at køre paa højre Side af Gaden, da Fortovet var for de gaende og Midten af Gaden for de Vogne, som havde nødig at udvige“. (Sager vedr. Commissionen om Stadens Brolægn. i H. til Reskr. af 26. Marts 1777. Rh. Ark.). — ¹³) „Patrollen“, 13. Marts 1765, Nr. 11. ¹⁴) Stadens Inventar 1778 f. (Rh. Ark.); Werlauffs Erindr., Histor. Tidss., 4, IV, 361; Jfr. Hist. Medd. om Kbh., VI, 5. — ¹⁵) Adresseavis, 1765, Nr. 69. Ole Kudsk, der i P. A. Heibergs „Mikkel og Malene“ (I. Akt, 2. Sc.) nævnes i Tjeneste „hos en virkelig Greve“, angives at skulle vise sig „med Pels og lodden Hue paa, samt store Kne-

belsbarter". 1785 optraadte et borgerligt Grenaderkorps i Odense ved Prins Fredriks Besøg med forlorne Knebelsbarter, som var paahæftede med Staaltraad (Udv. Breve af L. Smith, Sorø Progr., 1876, 30). — ¹⁶⁾ Politiplakat af 28. Jan. 1780, jfr. Carl Bruun, III 420. — ¹⁷⁾ Politirettens 3. Protokol, passim. — ¹⁸⁾ „Tiilskueren i Kbhavn“, 1788, Nr. 24, p. 377 f. — ¹⁹⁾ do., 1788, Nr. 12, p. 189. — ²⁰⁾ „Skilderie af vore Tider“, 1791, Nr. 4. — ²¹⁾ Aftenposten, 1792, Nr. 11. — ²²⁾ do., 1784, 72. — ²³⁾ Erklæring fra Politimesteren af 26. Nov. 1792 (Politim. Brevbog, p. 422). — ²⁴⁾ Aftenposten, 20. Jan. 1777, Nr. 6. — ²⁵⁾ Kabinettsordre af 15. Nov. 1770 (Holger Hansen, II, 616 D). — ²⁶⁾ „Kbhavns Skilderie“, Nov. 1786. — ²⁷⁾ „Politivennen“, 1798, Nr. 1. — ²⁸⁾ Politi-Instrux, 23. Apr. 1771, Art. 10; Ansøgning af 15. Okt. 1771, Kollegiebrev, 1771, B, Nr. 119, Rh. Ark. — ²⁹⁾ „Skilderie af vore Tider“, 1791, Nr. 4, p. 57. — ³⁰⁾ Politiplakat af 6. Septb. 1790. Jfr. Plakat af 14. Febr. 1810. — ³¹⁾ Skriv. fra Politim. til Magistr. af 9. Aug. 1769. Jfr. Histor. Tidss. 4, IV, 359. — ³²⁾ Politidirektørens Arkiv. Hist. Dokum., G, Pakke I, Skr. fra Bygningsdirektionen af 21. Nov. 1774; Reskript af 31. Marts 1769, Plakat af 3. Apr. 1769, samt af 4. Maj 1772; Kancelliskriv. af 7. Dec. 1782; Politiplakat af 11. Dec. 1790. — ³³⁾ „Kbhavns Skilderie“, Nov. 1786; jfr. Carl Bruun III 421. — ³⁴⁾ Aftenposten, 1789, Nr. 86. — ³⁵⁾ P. A. Heiberg: Rigsdalersedlens Hændelser, Nr. 14, 1790 (Udv. Skrifter, 1884, 347 f.). Jfr. „Skilderie af vore Tider“, et originalt Ugeblad, 1791, Nr. 4, p. 55 ff. — ³⁶⁾ Kvinder med Spande paa Hovedet ses af og til paa kbhavnske Billeder fra 18. Aarh. Om offentl. Brønde, se Stadens Inventarier, 1778 f. — ³⁷⁾ Politi- og Commerce-Collegiets Hovedprotokol, 20. Juli 1731, fol. 40; 7. Aug. 1731, fol. 42. Plakat af 4. Dec. 1732. — ³⁸⁾ Plakat af 20. Nov. 1744. — ³⁹⁾ Skriv. fra Politim. Flindt til Danske Kancelli af 20. Apr. 1793; Promemoria af 15. Juni 1793. — ⁴⁰⁾ Epistel 188 (Bruuns Udg. III, 17). — ⁴¹⁾ Tode: „Hygæa og Muserne“, 1788, Nr. 14, p. 217. Jfr. Ejler Nystrøm: Offentl. Forlystelser i Fred. 6.'s Tid, I, 1910, 7. — ⁴²⁾ „Den danske Argus“, 1771, Nr. 34. — ⁴³⁾ Jfr. Marcel Poëte: La Promenade à Paris au XVIIIe siècle, Paris 1913. — ⁴⁴⁾ „Sundhedstidende“, 27. Jan. 1779, I, Nr. 30, p. 142 ff. — ⁴⁵⁾ „De Kiøbenhavnse Løgnere“, 1772, 16. Dec., p. 27. — ⁴⁶⁾ Aftenposten, 1775, Nr. 36. — ⁴⁷⁾ Wadskjær: Udvalgte Vers, 1915, 48 (Jydernes Forsvar etc. 1742); O. Nielsen: Kbh. paa Holbergs Tid, 114; Werlauff, Histor. Tidss. 4, IV, 366; Aftenposten, 1775, Nr. 57. — ⁴⁸⁾ Jfr. Aftenpostens Skildringer. — ⁴⁹⁾ A. Franklin: Dictionnaire etc., p. 542 ff.; Alwin Schultz: Das häusliche Leben der europ. Kulturvölker, 1903, 287 ff. 1769 fandtes et Kompagni til Udlejning af Paraplyer og Parasoller paa Pont-Neuf (E. Fournier: Histoire du Pont-Neuf, I, 1862, 286 f.; Fournel: Les rues du vieux Paris, 1879, 551). — ⁵⁰⁾ W. C. Sydney: England and the English in the eighteenth Century, 2. ed., vol. I, p. 114 f. — ⁵¹⁾ B. Rocques Stik, jfr. O. Nielsen anf. St., 127. Paa Stikket af Garnisons Kirke i „Danske Atlas“ ses en Dame med Parasol. Paa en Dyrehavetur 1769 skærmer nogle unge Damer og Herrer i en Faeton sig mod Solen under „grønne Taftes-

Parasoller“ („Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende“, 1769, Nr. 27). Grønne Tafts-Paraplyer eller -Parasoller var netop 1769 i Brug i Paris (V. Fournel anf. St. 551). — ⁵²⁾ „Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende“, 1768, Nr. 46. — ⁵³⁾ do. — ⁵⁴⁾ Aftenposten, 1783, Nr. 22. — ⁵⁵⁾ P. Fr. Rist: Fra Støvlet-Tiden, 1884, 136 f. — ⁵⁶⁾ Adresseavis, 1765, Nr. 131. — ⁵⁷⁾ Hist. Tidss. 4, IV, 358. — ⁵⁸⁾ Th. Overskou: Af mit Liv og min Tid, 1868, 23; Hist. Tidss. 4, IV, 358; „Politivennen“, 1803, Nr. 274, 1806, Nr. 435. — ⁵⁹⁾ Hist. Tidss. 3, II, 21; 4, IV, 256. — ⁶⁰⁾ Skriv. fra Politim. til de Ældste for den jødiske Nation af 3. Aug. 1781 (Politim. Brevb.). — ⁶¹⁾ Hugo Matthiessen: Stodderkongen, „Fra Arkiv og Museum“, V; Kr. Carøe: Fra Fattigfogedernes Tid, „Vor Fortid“, III, 353—65. — ⁶²⁾ Plakat af 6. Juli 1743, 2. Sept. 1748. 1731 foreslaar Politimesteren at 4 Stodderfogeder skal rydde Gaderne for Tiggere og bringe dem paa Børnehuset (Skr. fra Politim. til Magistr. af 28. Dec. 1731, samt Magistr. Svar af 7. Jan. 1732). 1765 opbringes 486 Tiggere (Adresseavis, 1766, Nr. 82). — ⁶³⁾ Rigsdalersedlens Hændelser, Nr. 3, 1787 (Udv. Skr., 1884, 36 f.) — ⁶⁴⁾ Skr. fra Direktionen for den alm. Plejeanstalt til Politim. af 14. Febr. 1777 (Politidir. Ark. Histor. Dokum. G. Pakke I). Jfr. Reskr. af 15. Apr. 1773. — ⁶⁵⁾ Promem. af 7. Marts 1777 (smstds.). — ⁶⁶⁾ Politim. Brevbog, 27. Apr. 1780. — ⁶⁷⁾ Skr. fra Magistr. til Politim. af 17. Juni 1789, samt dennes Svar af 3. Juli s. A. Ved Skr. af 2. Aug. 1789 fremsendes Instruxer for disse Patrouiller (af 31. Juli 89) til Magistraten. — ⁶⁸⁾ „Kbhavns Skilderie“, I, Nov. 1786, p. 8; „Skilderie af vore Tider“, et orig. Ugebl., Nr. 3, 1791. — ⁶⁹⁾ Skr. fra Politim. til Admiralitetet af 23. Nov. 1790; Skr. fra samme til Generalitetet af 23. Dec. 1790. — ⁷⁰⁾ Skr. fra Politim. til Magistr. af 4. Febr. og 24. Marts 1795. — ⁷¹⁾ „Morgenposten“, Nr. 103 f., 26. Dec. 1788. — ⁷²⁾ P. A. Heiberg: Rigsdalersedlens Hændelser, Nr. 5, 1789. — ⁷³⁾ „Skilderie af vore Tider“, 1791, Nr. 5, p. 65. — ⁷⁴⁾ do., 1791, Nr. 3. Ogsaa „Politivennen“ omtaler 1799 (Nr. 43, p. 681 f.) halvnøgne Børn paa Tiggerkvinders Arme midt i Vinterfrosten. — ⁷⁵⁾ „Middagsposten“, 1793, I, Nr. 26, p. 405. — ⁷⁶⁾ „Patrollen“, Nr. 7, 13. Febr. 1765. — ⁷⁷⁾ Hist. Tidss. 4, IV, 360 f. — ⁷⁸⁾ Glarmestrenes blaa Kapper, do. 265; Urtekræmmerdrengenes Dragt: „En Urtekræmmer. Jens Chr. Friborgs Optegn., udg. af S. Elvius“, 1893, 29; Adresseavis, 1769, Nr. 134 (Rubriken: „Undvigte“); Parykmagerdrenges „Peruque-Æske“ (do. 1765, Nr. 133). — ⁷⁹⁾ Villads Christensen: Kampen mod Hundene i København, Hist. Meddel. om Kbh. IV, 369—419; Werlauffs Erindr., Hist. Tidss., 4, IV, 360; Carl Bruun: Hundemordet i Vimmelskafet 1788, „Museum“, 1896, I, 1—15. — ⁸⁰⁾ Aftenposten, 1774, Nr. 36. — ⁸¹⁾ Th. Overskou: Af mit Liv og min Tid, 1798—1830, 1868, 23; Callisen: Fysisk-medizinske Betragt., I, p. 443 f.; Hist. Tidss., 4, IV, 359; Politi-Instrux af 23. Apr. 1771, jfr. Politi-Plakat af 13. Nov. 1810, samt „Politivennen“, 1810, Nr. 625, o. a. St. — ⁸²⁾ Politi-Instrux af 23. Apr. 1771. — ⁸³⁾ Skr. fra Overhofm. til Politim. af 31. Jan. 1786 (Politidirektørens Ark. Histor. Dokum. G. Pakke I). — ⁸⁴⁾ Endnu i Politivedtægt af 22. Juni 1883 tillades det Københavnerne paa Flyttedagene at

henlægge Sengehalm m. m. paa Gaden, men denne Ret ophævedes endelig ved Tillæg af 20. Febr. 1890. — ⁸⁵⁾ Hugo Matthiessen: Straavisk og Lejebæret, Hist. Medd. om Kbh., VII, 400 ff. — ⁸⁶⁾ Aftenposten, 1773, Nr. 16. — ⁸⁷⁾ do., 1773, Nr. 16, samt 1775, Nr. 38. — ⁸⁸⁾ do. 1779, Nr. 81.

Kapitel VI. Gaderaab. Side 126—147.

1) A. Franklin: La vie privée d'autrefois. L'annonce et la réclame. Les cris de Paris, 1887, p. 124 ff. 2) Aftenposten, 1776, Nr. 102. — 3) do. — 4) do. — 5) do., 1785, Nr. 61. — 6) Skr. fra Brandmajorerne af 9. Juli 1746, Kollegiebrev 1746, Nr. 89^{1/2}. (Rh. Ark.). — 7) „Anti-Drømmeren“, 11. Marts 1760, Nr. 19, p. 83. — 8) „Morgenposten“, 1786, Nr. 1 f., p. 4 ff. — 9) Hist. Tidss., 3, II, 15, 18; Werlauff: Hist. Antegn. etc., 143 f.; P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark, IV, 1882, 14 ff.; Reskript af 18. Apr. 1738. — 10) Holbergs Epistel 95 (Bruuns Udg., II, 60); Stolpe, anf. St., IV, 15. — 11) Aftenposten, 1772, Nr. 4; 1785, Nr. 61. — 12) Jfr. Freie Bemerkungen über Kopenhagen in Briefen, 1796, 208. 13) 1772, Nr. 1. — 14) Aftenposten, 1783, Nr. 72. — 15) C. B(langstrup): For 100 Aar siden, Illustr. Tid., 1888, B. 29, S. 582. — 16) Kbh. danske Posttidender, 1753, Nr. 54. — 17) Kgl. Bibl., Gadeviser for 1782, Nr. 14. — 18) Kgl. Bibl., Luxdorphs Visesamling, III, Nr. 60. — 19) do., I, Nr. 17. — 20) do., III, Nr. 30; II, 4. — 21) Aftenposten, 1789, c. i „Museum“, 1894, I, 179, hvor en Række Dyrehavsviser er anført. — 22) Hist. Medd. om Kbh., 2, I, 107. — 23) Luxdorph, II, Nr. 2. — 24) do. II, Nr. 11; Gadeviser, 1782—83, Nr. 8; Luxdorph III, Nr. 42. Andre Fastelavnsviser, do. II, Nr. 32; I, Nr. 13; Gadeviser 1782—83, Nr. 9, 10. — 25) Hugo Matthiessen: Bellmanske Sange i Kbhavn, Hist. Meddel. om Kbh., 2. R., I, 106—115. — 26) Hist. Tidss., 4. R., IV, 250. — 27) Skr. fra Politim. til danske Kancelli af 29. Marts 1785, samt Kancelliets Svarskriv. af 9. Apr. 1785 (Politidirektørens Arkiv). — 28) „Den muntre og alvorlige Borger“, 1774, Nr. 51 f.; Aftenposten, 1776, Nr. 102. — 29) Plakat af 18. Okt. 1805. — 30) Forordn. af 10. Marts 1725, samt af 27. Juli 1742. Jfr. O. Nielsen: Kbh. paa Holbergs Tid, 350. — 31) C. Bruun III 212 f.; Skr. fra Politim. til Admiralitet og Generalkommissariat af 17. Septb. 1773 (Politim. Brevbog). — 32) Politirettens „3. Protokol“, 22. Okt. 1788, samt Politimesterens Brevbog, 1. Dec. 1788, 13. Jan. 1789. Som Anledning til Inddømmelse i Spindehuset nævnes: „Raaben med Sild“ (Fr. Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark, 1742—1839, 1896, 91). — 33) Aftenposten, 1788, Nr. 86. — 34) „Den danske Argus“, 1771, Nr. 33. — 35) Phønixberg: „Dend forkeerte Mercurius“, 1727, Nr. 9. — 36) Dette Gaderaab forekommer sammen med flere af de i det flg. nævnte som Omkvæd, „med deres bekiendte naturlige Tone, saaledes som de synges paa vore Gader“, i „Almue-Sange Nr. 5, Den forvildede Kiøbenhavnner“, trykt i „Aftenposten“, 1791, Nr. 36, samt Em. Balling:

„En moerende Nyeaarsgave, eller Samling af 32 muntre Sange, stemt i jevn Smag for Folk i alle Stænder“, Kbh. 1791, p. 34—41. — ³⁷) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ³⁸) „Tilskueren i Kbhavn“, 1788, Nr. 25, p. 395. — ³⁹) Aftenposten, 1777, Nr. 1, o. a. St. — ⁴⁰) Wadskiær: Poetisk Skueplads etc., 1741, p. 170. — ⁴¹) Fredmans Epistel Nr. 63. — ⁴²) 1. Akt. 1. Scene (1789). — ⁴³) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ⁴⁴) A. Franklin: La vie privée d'autrefois. Les cris de Paris, 1887, 14, 76, 135, 182, 213, 219. — ⁴⁵) I. Chr. Hedegaard: Reise fra Kbh. til Weile Anno 1796, paany udg. af Jul. Clausen, 1918, p. 30 f. — ⁴⁶) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ⁴⁷) Aftenposten, 1780, Nr. 21. — ⁴⁸) Bernhard Olsen: Barndomsminde fra Fyrrerne, „Vort Land i 19. Aarh.“, 1897, 474. — ⁴⁹) Aftenposten, 1776, Nr. 102. — ⁵⁰) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ⁵¹) Foruden det gengivne Billede ejer Dansk Folkemuseum et andet Maleri fra 18. Aarh. af en Bonde med grønne Kranse, gaende i et Landskab i meget lignende Stilling og Udstyr. — ⁵²) „Politivennen“, 1799, Nr. 71. — ⁵³) Tode: Hygæa og Muserne, 1788, Nr. 14, p. 217. — ⁵⁴) Jfr. Kollegiebrev af 30. Apr. 1774, Nr. 75 b. (Rh. Ark.); „Den muntre og alvorlige Borger“, 1774, Nr. 17, p. 140; Aftenposten, 1784, Nr. 42 f. — ⁵⁵) O. Nielsen: Kbh. paa Holbergs Tid, 69. — ⁵⁶) Jonge: Kbhavns Beskriv., I, 1783, 377. — ⁵⁷) „Den danske Argus“, 3. Apr. 1771, Nr. 23. — ⁵⁸) „Patrollen“, 1765, Nr. 6. Jfr. om Pølsekoner, Hist. Meddel. om Kbh., IV, 548. — ⁵⁹) C. F. Wadskiær: Poetisk Skue-Plads etc., 1741, 104. — ⁶⁰) Aftenposten, 1778, Nr. 17. — ⁶¹) do., 1775, Nr. 7. — ⁶²) „Flyve-Blade“, Nr. 6, 1774. — ⁶³) „Continuation af det ny indrettede Thee og Caffé-Huus, Nr. VI, kaldes Tobaks-Recessen“ etc. — ⁶⁴) Om Tobak. En Saml. Nicotiana af danske Forfattere, 1918, 84. — ⁶⁵) Jonge, I, 409, 1802 paatales dette „Københavnslag“'s usømmelige Forfatning, „Politivennen“, 1802, Nr. 199. Om Torveflag se Hugo Matthiessen: Torv og Hærstræde, 1922, 10 f. — ⁶⁶) Politi-Instrux af 23. Apr. 1771. — ⁶⁷) „Den danske Argus“, 1771, Nr. 33. Om Fiskerkællingernes grove Mund, se bl. a. „Aftenposten“, 1785, Nr. 7 og 62, samt „Politivennen“, 1800, Nr. 90. — ⁶⁸) N. C. L. Abrahams: Meddelelser af mit Liv, 1876, 18; Stadens Inventarium 1778 f., p. 228; Skriv. fra Politim. til Magistr. af 20. Okt. 1792 (Kollegiebrev 1792, B, Nr. 133). — ⁶⁹) Skr. fra Politim. til Magistr. af 3. Okt. 1782 (Kollegiebrev, 1782, B, Nr. 94); Magistr. Svar af 23. Okt. s. A. (Kopibog, Nr. 143). — ⁷⁰) Luxdorfs Visesaml., I, Nr. 20. — ⁷¹) Politimesterens Brevbog 15. Juli 1789, 26. Septb. 1789. — ⁷²) Aftenposten, 1787, Nr. 15 („Køkkenpost“). I Fred. 6's Tid „Her er Torsk!“ (Hist. Meddel. om Kbh., I, 548). — ⁷³) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ⁷⁴) Ny Vise om Lottes og Grethes Klager over Fortjenesten i Dyrehaugen, 1784 (Luxdorph, I, 30 f.). — ⁷⁵) Aftenposten, 1791, Nr. 36; „Anti-Drømmeren“, 11. Marts 1760, Nr. 19, p. 83 f.; „Patrollen“, 15. Maj 1765, Nr. 20; L. M. Wedels indenlandske Rejse i Aarene 1799—1801, II H., Kbh. 1803, p. 49. — ⁷⁶) Werlauff: Histor. Antegn., 1858, 32. — ⁷⁷) O. Wolff: Journal for Politik m. m. 1822, IV, 237; Hist. Medd. om Kbh., IV, 553. — ⁷⁸) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ⁷⁹) Stolpe: Dagspressen i Danmark, IV, 1882, 16. Anm. 1; Viggo

Lindstrøm: Kbhavn i Tredserne, 1913, 48. — ⁸⁰) Aftenposten, 1776, Nr. 102. — ⁸¹) „Politivennen“, 1799, Nr. 53, p. 842. — ⁸²) „Nyeste Skilderie af Kbh.“, 1804, Nr. 33, p. 527 f.; Jens Kamp: Danske Folkeminder m. m., Odense, 1877, 217. — ⁸³) „Nyeste Skilderie af Kbh.“, 1804, Nr. 33, p. 527. f. — ⁸⁴) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ⁸⁵) do. — ⁸⁶) do., 1779, Nr. 35. Jfr. F. Hendriksen: Mennesker og Oplevelser, 1910, 35, Mand med Net over Skulderen ses paa et af Rach og Eegbergs Malerier 1749. Om Raab med Rejer i 19. Aarh., Hist. Medd. om Kbh., I, 548; V. Lindstrøm anf. St., 47; Charles Kjerulff: Grøn Ungdom, Erindr. fra 60erne og 70erne, 1915, 17. — ⁸⁷) Aftenposten, 1791, Nr. 36. En Frø-Hader siger: „jeg vilde hellere høre 10 Kierlinger at raabe med kaagte og varme Krabber, end jeg vil høre én eneste levende Frø at ræbe“, „Patrollen“, 1765, Nr. 19. — ⁸⁸) Hist. Tidss. 4, IV, 256, 352. — ⁸⁹) C. A. Jensen: Piskebaandsjøden Obligirt og hans Træstatuette i Bymuseet, Hist. Meddel. om Kbh., 2 R., I, 65—69. — ⁹⁰) Aftenposten, 1777, Nr. 92. — ⁹¹) do., 1791, Nr. 36. — ⁹²) O. Andrup: Firmaet Baadh og Winther, 1717—1917, S. 52 f. — ⁹³) Meddel. om Urte-, Isenkræmmer-, samt Sukkerbagerlauget, 1893, p. 35, 42. — ⁹⁴) Børstemand ses paa Rach og Eegbergs Maleri af Regensen 1749, jfr. Aftenposten, 1777, Nr. 32. Keddellikkere, Aftenposten, 1776, Nr. 102. Flintesten og Sengehalim, Hist. Medd. om Kbh. I. 548. Bernhard Olsen anf. St. 473. „Svalvelstikor, æx knipper för en hvitten“ (Fredmans Epistel 33). I Frederik VI's Dage var „Svovlstikke-Tøse“ almindelige (Davidsen: Fra det gl. Kongens Kbhavn, ny Udg., 1910, 60). — ⁹⁵) Forordn. af 1. Aug. 1711, Hist. Meddel. om Kbh., VII, 343; Aftenposten, 1787, Nr. 31. — ⁹⁶) Skr. fra Oecon. Collegiet til Magistr. af 20. Juli 1758. — ⁹⁷) Adresseavis, 1766, Nr. 99. — ⁹⁸) Aftenposten, 1791, Nr. 36. — ⁹⁹) A. Franklin: La vie privée d'autrefois. L'annonce et la réclame. Les cris de Paris. 1887, 177, 213. — ¹⁰⁰) H. Havard: Dictionn. de l'ameublement et de la décoration, II, 994; Franklin: Dictionn. hist. des arts, métiers etc. dans Paris, 1906, 618 f. — ¹⁰¹) O. Nielsen: Kbhavns Hist. og Beskriv., V, 183 f. — ¹⁰²) Raadstue-Resolutionsprotokol 1729—30, p. 517, 27. Marts 1730. — ¹⁰³) „Politivennen“, 1803, Nr. 267; „Nyeste Skilderie af Kbhavn“, 1806, IV. Aarg., Nr. 21, Sp. 332; do., 1807, IV, Nr. 83, Sp. 1321. — ¹⁰⁴) Luxdorfs Vise-Saml., I, Nr. 51. — ¹⁰⁵) „Politivennen“, 1803, Nr. 267, 279; 1810, Nr. 629. — ¹⁰⁶) Saaledes kaldet, „fordi man almindeligen i dette som i andre Tilfælde troer, at allting dependerer af et *fiat* fra Politimesteren“ (Politimesterens Brevb. 23. Febr. 1769). — ¹⁰⁷) Holberg: Epistel 284 (Chr. Bruuns Udg., III, 331). — ¹⁰⁸) „Morgenposten“, 1788, c. i „Illustr. Tidende“, XXIX, 1888, 570. — ¹⁰⁹) Carl Bruun: Kbhavn, III, 696 ff.; Axel Linvald i „Kbh. Brandforsikring 1731—1911“, 199 ff.

BILLED-LISTE

- Fig. 1. S. 11. Udsnit af Købmager-Kvarter. Efter Geddes Kvarter-Kort 1757. (Kgl. Bibl.).
- 2. - 15. Det gamle Pæretræ i Nybrogade. Efter Maleri af Vogelsang. (Generalkonsul Johan Hansens Malerisaml.).
 - 3. - 21. Peder Madsens Gang. Efter gl. Fot. (Neuhaus' Efterf.).
 - 4. - 27. Rendestentyper. Efter Tegning 1776. Bilag til Bygningsdirektionens Betænkn. til Kancelliet af 11. Juni 1776. (Raadhusarkivet).
 - 5. - 31. Ny Vestergade, brolagt af Magistraten og omlagt 1772. Efter Tegn. af Marmillod. Bilag til Kollegiebrev 1772, B, Nr. 179. (Raadhusark.).
 - 6. - 37. Typetegning til mere anseeligt Borgerhus. Efter Kriegers „Berechnungen und Dessins auf 3 differente grundgemauerte Gebaude etc.“, 1729.
 - 7. - 41. Købmagergade med Barokhuse. Efter gl. Fot. paa Nationalmuseet.
 - 8. - 45. Gavlkvist og Front. Forsvundne Huse i Store Kongensgade. Efter gl. Fot. (Neuhaus' Efterf.).
 - 9. - 49. Dekorerede Façader paa Sydsiden af Amagertorv i 1760erne. Efter Stik af Haas. Udsnit.
 - 10. - 57. Ved Størrestræde, nu Holmens Kanal, 1749. Efter Maleri af Rach og Eegberg (Nationalmuseet).
 - 11. - 61. „Drage“, paa Amagertorv. Udsnit af Stik i „Danske Vitruvius“.
 - 12. - 65. Huse med Udlæggere paa Kulturvet i 1750erne. Udsnit af Stik af I. I. Bruun.
 - 13. - 69. Kælderbislag paa Graabrødretorv. Efter Udsnit af Stik i „Danske Vitruvius“.
 - 14. - 75. Østsiden af Kongens Nytorv 1749. Efter Maleri af Rach og Eegberg. (Nationalmuseet).
 - 15. - 83. Skilt fra Brændevinsbrænderiet „De tre sorte Ravne“ i Gammel Mønt. Efter gl. Fot.
 - 16. - 89. Rokoko-Bødkerskilt i Holmensgade. Nu forsvundet. Efter gl. Fot. paa Nationalmuseet.
 - 17. - 95. Skrædder- og Parykmagerskilt i St. Kannikestræde 1749. Udsnit af Maleri af Rach og Eegberg. (Nationalmuseet).
 - 18. - 99. Skærmtag og Butik 1749. Udsnit af Maleri af samme (smstds.).

- Fig.19. S.107. Synder i spansk Kappe 1784. Efter Howard: Appendix to the State of the Prisons, 1784. (Motivet taget fra en københavnsk Gade).
- 20. - 111. Kanefart ved Fakkellys over Holmens Bro, i 1790erne. Efter Tegn. af Jens Juel (Kobberstiksamlingen).
 - 21. - 115. Færdsel forbi Sct. Petri Kirke. Efter Stik af Qvist. Udsnit.
 - 22. - 121. Københavnske Gadefigurer i 1790erne. Efter Tegn. af C. D. Fritsch (Kobberstiksamlingen).
 - 23. - 129. Amagerkone paa Gaden. Efter gl. Maleri paa Dansk Folkemuseum.
 - 24. - 135. Baandjøde. Efter Maleri af Cramer (Generalkonsul Johan Hansens Malerisaml.).
 - 25. - 141. Bonde med grønne Kranse. Efter gl. Maleri paa Dansk Folkemuseum.
 - 26. - 145. Skærsliber, ca. 1780. Tegnet efter Støbeform til Tinfigur fundet ved Nørrebros Dæmning (Dansk Folkemuseum).

HUGO MATTHIESSEN

BØDDEL OG GALGEFUGL. Et kulturhistorisk Forsøg. 1910.

FREDERICIA. 1650 – 1760. Studier og Omrids. 1911.

NATTEN. Studier i gammelt Byliv. 1914.

GAMLE GADER. Studier i Navnenes Kulturhistorie. 1917.

DE KAGSTRØGNE. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark. 1919.

TORV OG HÆRSTRÆDE. Studier i Danmarks Byer. 1922.

